

До 50-річчя УПА

**Українська Повстанська Армія
і національно-визвольна
боротьба в Україні
у 1940-1950 рр.**

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції

25-26 серпня 1992 р.

Київ, 1992

Від упорядників

Доповіді і повідомлення, заслухані на конференції, друкуються без наукового редагування. Автори самі відповідають за наведені факти та їх інтерпретацію. Під час підготовки матеріалів до друку втручання в авторський текст мало місце лише у виняткових випадках, наприклад, з метою усунення повторів.

Частина матеріалів друкується в тому вигляді, як їх подали учасники конференції до оргкомітету напередодні або під час його роботи. Ряд авторів ґрунтовно переробив свої виступи з урахуванням дискусій, що відбулися на конференції. На жаль, не всі спромоглися дати в тексті посилання на джерела. У збірнику майже не відображено змісту дискусії: по-перше, робота конференції не стенографувалася, по-друге, обсяг видання не дав можливості це зробити.

Граматичні й лексичні особливості української мови вчених з діаспори в основному збережено, але текст друкується за діючим правописом.

Пропонований збірник є першою книгою з історії УПА, яка підготовлена і видана безпосередньо в Україні. Сподіваємося, що вона з увагою буде зустрінута громадськістю і сприятиме переведенню дискусій, які точаться в суспільстві, з площини політичної й емоційної у площину наукову.

*Доктор історичних наук С.КУЛЬЧИЦЬКИЙ
Кандидат історичних наук О.ГАНЖА
О.МИКОЛИШИН*

ISBN 5-7702-0527-X

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Українська республіканська партія
Михайло Горинь - голова оргкомітету
Олекса Миколишин

Соціально-психологічна служба Міністерства оборони
України

Володимир Мулява

Інститут історії України Академії наук України
Станіслав Кульчицький, доктор історичних наук
Сергій Білоконь, кандидат історичних наук
Віктор Коваль, кандидат історичних наук
Оксана Ганжа, кандидат історичних наук, секретар
орґкомітету

Братство вояків УПА
Орест Дичковський
Петро Дужий

Спілка офіцерів України
Роман Костюк

Нью-Йоркський університет
Роман Зварич, професор

Інституція споріднених націоналістичних організацій
(Торонто)

Павло Дорожинський

Українська пресова агенція (Лондон)
Тарас Кузьо

Історія УПА і сучасність

(Вступне слово)

Вельмишановні пані і панове !

Наша конференція - не перша з питань вивчення і осмислення десятирічної боротьби українського народу проти двох могутніх імперських сил - націонал-соціалістичної Німеччини та комуністичної Росії. Однак за тематикою та представництвом доповідачів різних орієнтацій вона відрізняється від попередніх. Маю підстави сподіватися на певний внесок нашої конференції у вивчення запропонованої теми. Щиро вітаю вас і зичу плідної праці.

Протягом півсторіччя тотальна імперська пропаганда намагалася представити наш визвольний рух як злочинний і викликати в людей вороже ставлення до нього. Всупереч мільйонам очевидців, що розуміли і знали справжній стан речей, вони нав'язували народові свій понятійний апарат (бандит, запроданець, українсько-німецький націоналіст, агент ЦРУ) та антиукраїнське спотворене трактування цих подій. Разом з масовим пролонгованим терором тотальна пропаганда зробила свою чорну справу, особливо в наступних двох поколіннях, які знали про події з низькопробної комуністичної публіцистики й вельми скупих розповідей очевидців та батьків. Я наголошую на слові "скупих" розповідей, оскільки страх, викликаний репресіями, провокаціями, широкою агентурною мережею НКВС-КДБ, паралізував волю багатьох батьків: вони боялися розповідати дітям правду, навіть на землях, де боротьба була гострою і безкомпромісною. Страх, як фактор колоніальної політики, входив у ширшу програму позбавлення нашого народу історичної свідомості та виховання у нього почуття вини (адже переважна більшість наших видатних діячів була оголошена зрадниками, а очолювані ними національно-визвольні рухи чи війни кваліфікувалися як злочинні).

Та вік брехні короткий. Крізь товщу пропагандистських нашарувань у нашої молоді безперервно пробивалися паростки національної свідомості, яка кликала до дії. І тоді молодь звертала свій погляд у минуле, насамперед спиняючись на боротьбі УПА. У

ній вона черпала силу і віру в незнищенність нашого народу. З кожним роком цей потяг зростав, розширювався, поки не переріс у могутнє річище всенародного ознайомлення з важливим етапом нашої історії - боротьбою УПА.

Сьогодні ми з впевненістю можемо сказати, що небезпека спотворення чи навіть витіснення з пам'яті народу періоду боротьби УПА вже минула.

Проте нашою є на труднощі іншого порядку. Це, по-перше, своєрідний романтичний підхід до висвітлення героїчного десятиріччя. У полоні захоплення ним деякі автори зараховують до рядів УПА тих, хто її тільки активно підтримував, внаслідок чого кількість повстанців доводять до 200 і більше тисяч і, по-друге, вузькопартійне трактування створення УПА та її боротьби, коли на маргінесі залишаються окремі події, їх учасники, народна ініціатива, яка спочатку не завжди була організаційно оформлена.

Сьогодні, в час розбудови держави, нашому народові потрібне об'єктивне висвітлення героїчного десятиріччя. Досі історія УПА писалася в основному на матеріалах упівських літописців, звітів командирів збройного підпілля, щоденників повстанців, офіційних документів колоніальної адміністрації та матеріалів НКВС, що зрідка потрапляли до УПА під час збройних сутичок. Поза увагою дослідників залишилися архіви НКВС-КДБ, які з такими великими труднощами щойно відкриваються. У них дослідники знайдуть матеріали, що стосуються розробки жорстокої тактики НКВС, конкретних операцій, причин трагедій тисяч наших повстанців. Лише тоді ми дізнаємося про всю велич боротьби УПА.

Ми перебуваємо на порозі другого періоду вивчення нашої історії, яке здійснюватиметься в основному молодим поколінням учених. Вони формуються як дослідники в умовах розвалу ідеологічної диктатури КПРС та позаідейної боротьби. Разом з ученими нашої діаспори вони введуть до обігу нові матеріали і відстоять, треба сподіватися, принцип історичної правди у своїх дослідженнях.

Наше суспільство, втомлене важкими умовами життя, розчароване повільними темпами утвердження державності, потребує ознайомлення з досвідом боротьби УПА, оскільки чимало її аспектів можуть сприяти розв'язанню проблем, які стоять перед нами нині.

Насамперед ідеться про динамізм тактики УПА (якого нам так бракує) у зв'язку із зміною ситуації: від боротьби великими з'єднаннями в 1943 - 1946 рр. до збройного підпілля 1946 - 1952 рр., об'єднання навколо УПА військових формувань поневолених народів і перетворення її в борця за їх свободу, врешті проведення I Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії (з ініціативи ООН). УПА виросла в міжнародну силу, на знаменах якої було виписано гасло "Воля народам - воля людині". Не менш важливим є для нас досвід еволюції ідеологічної концепції ООН(б) під впливом роботи організаційної: пропагандистської діяльності на Сході, уваги до розробки економічної концепції, пошуку можливості співпраці з усіма політичними силами, які стояли на платформі боротьби проти імперії за УССД. Вона завершилася утворенням багатопартійної УГВР, яка координувала діяльність цих політичних сил.

УПА проявила масовий героїзм. Для педагогів, політичних організацій, відповідних урядових структур, що мають справу з молоддю, її досвід мав би бути об'єктом найретельнішого вивчення.

Світова історія знає героїчні сторінки не одного народу. Однак, мабуть, унікальним явищем є нескореність наших повстанців навіть у полоні. Опинившись у концтаборах Півночі й Сибіру, вони продовжували боротьбу проти імперії, організувавши там повстання, які вразили світ і примусили імперський уряд задовольнити вимоги повстанців.

Проте й досі наші повстанці офіційно не визнані борцями за свободу України. Сподіваюсь, конференція дійде висновку, що настав час такого визнання.

Я торкнувся лише кількох аспектів досвіду боротьби УПА, які можуть допомогти нам у розв'язанні пекучих проблем сьогодення. Вони чекають на наукові дослідження та популяризацію серед усієї української громадськості.

Мирослав Прокоп

УПА і демократизація програми ООН

Відомо, що Українська Повстанська Армія була не тільки мілітарною, а також політичною формацією. І в тому була її велика

сила як загальнонаціональної армії. Вона не починала історії від себе самої. На формування політичної платформи УПА впливала традиція української революції 1917 і наступних років, тодішня боротьба за державну незалежність. Серйозно позначилася на ідейно-програмовому обличчі УПА ревізійністська програма ОУН, схвалена під час німецької окупації України після зустрічі з наддніпрянськими братами.

Масться на увазі та УПА, яка постала з ініціативи діячів ОУН під проводом Степана Бандери. А що під час німецької окупації Бандера сидів у німецькому концтаборі, то очолював цю ОУН впродовж перших двох років німецької окупації Микола Лебедь, а відтоді і аж до 1950 р. - Роман Шухевич. Тут не йдеться про партизанську формацію "Поліська Січ" - УПА під проводом Тараса Бульби-Боровця, з яким співпрацювали військові відділи ОУН на чолі з Андрієм Мельником. Це - окрема тема.

Якщо говорити про значення демократизації програми ОУН для УПА, то треба пригадати, що вона утворилася у 1929 р. на еміграції у Відні як політична організація іншого типу від тих, що до того часу існували. Згідно з постановами I Конгресу українських націоналістів ОУН була "побудована на принципах всеукраїнства, надпартійності і монократизму" і протиставлялася всім іншим українським політичним партіям, а для себе вимагала монопольного становища в суспільстві (1). Така антидемократична програма надавала ОУН рис інтегрального націоналізму. Приймалася вона під впливом розчарування діячів ОУН невдачами українських демократичних партій в часи революції, їх неспроможністю врятувати українську державну незалежність. Щоправда тоді в запалі критики ніхто не аналізував глибших причин нашої катастрофи, а молодий динамічний націоналістичний рух здавався вичерпною відповіддю на всі лиха України.

І справді, від перших днів свого існування ОУН зуміла змобілізувати в своїх рядах численні кадри цілком відданих українській справі борців, готових кожночасно жертвувати своїм життям. Таким чином, у 30-х роках вона стала в Західній Україні і серед тодішньої еміграції вирішальною політичною силою. У своєму ентузіазмі це молоде українське покоління - бо ж ОУН рекрутувалася передусім з молоді - визнало місією свого життя подолати невдачі і помилки своїх попередників і від цього ніколи не відступало. Тільки

завдяки такій настанові члени ОУН могли переможно пройти крізь важкі умови підпільної і повстанської боротьби.

Ця глибока віра і почуття своєї винятковості давали молодим українським націоналістам величезну моральну силу. Але, з другого боку, вони приводили до їх гострого конфлікту з тими, хто не був з ними, до двоподілу в суспільстві, а вслід за тим - до нетолерантності до інакшодумаючих, до перебільшених уявлень про свою роль. Наприклад, на II Конгресі ОУН в Римі у серпні 1939 р. було схвалено постанову, в якій вказувалося: "Голова ОУН як керманіч і репрезентант визвольних змагань української нації є її вождем" (2). А в постановах краківського (бандерівського) II Великого збору в квітні 1941 р. відзначалося: "ОУН бореться за побудову української держави на засадах одної політичної організації провідного активу" (3). Це був великий крок назад порівняно з поступовим у програмовому відношенні "Маніфестом" тієї ж ОУН від грудня 1940 р., де серед іншого йдеться про те, що ОУН бореться за права працюючих "творити свої політичні, громадські та професійні організації" та за свободу інших народів. Натомість на тому ж краківському зборі невдало з'ясовано питання громадянських свобод. Там пишеться про "рівність усіх українців у правах і обов'язках супроти нації і держави", що створювало неясність, як бути з громадянськими правами національних меншин України.

Поки ОУН діяла тільки в західних областях України і на еміграції, такі недогляди чи недоліки або прями помилки в її програмі і політиці не викликали серйозніших застережень опонентів. Справа стала складнішою, коли на початку німецько-совєтської війни її похідні групи на Наддніпрянщині одержали змогу сконфронтувати свої програмові положення з мисленням українського населення центру і сходу України. Тут одразу стало ясно, що дотогочасного арсеналу політичної грамоти молодих націоналістів не вистачає і що потрібний перегляд окремих позицій. Переосмислення вимагали соціально-політичні і економічні аспекти програми ОУН. Не вистачало вже загальних гасел "земля - селянам" і "заводи - робітникам", бо одні і другі хотіли знати, хто на ділі володітиме тією землею і заводами, хто ділитиме прибутки. З'ясування вимагало питання гарантій прав людини, а в міжнаціональних відносинах - прав національних меншин. Особливе застереження викликало гасло "Україна - для українців". Його треба було відкласти до архіву. Нарешті, серйозну критику породжували постанови програми ОУН

про владу однієї партії, бо такою владою вже були комуністи і нацисти.

Такі факти життя змусили керівників ОУН переглянути свою програму, дещо з неї усунути, дещо змінити і внести нове. Незмінною залишалась тільки основна мета боротьби, себто державна незалежність України та забезпечення всебічного розвитку нації. До неї було внесено гарантії прав меншин. З'ясовано роль ОУН як однієї, але не одинокої політичної партії, а отже, визнано принцип політичного плюралізму. Згодом це дало змогу ініціювати створення УГВР як верховного політичного керівництва, бо не могла ж такої ролі присвоювати собі сама ОУН. Усі ті програмові зміни офіційно схвалено на III Великому надзвичайному зборі ОУН в серпні 1943 р.

Та нова програма ОУН мала справді великий вплив на політичну платформу УПА. У свою чергу, поява УПА також серйозно впливала на програмові зміни в ОУН. Бо ж в самій ОУН завжди існувала військова референтура, і коли постала УПА, могло б створитися враження, що повстанці - це військовий відділ ОУН. Так ніколи не було, хоча б тому, що в самій УПА воювали українські патріоти незалежно від партійної приналежності і безпартійні. Повстанська армія характером і числом своїх кадрів швидко переросла ОУН, і вона не була готова коритися проводові однієї політичної організації. Найважливіше, однак, що, схваливши принцип політичного плюралізму, провід ОУН мусив бути послідовним і розглядати УПА такою, якою вона на ділі була, отже повстанською формацією загальнонаціонального характеру. Так було незалежно від того, що головними командирами УПА були члени ОУН, і насамперед, Дмитро Клячківський, а після нього - Роман Шухевич-Чупринка. Якщо йдеться про програмові позиції УПА, то вони з'ясовані у документі "За що бореться Українська Повстанська Армія" від серпня 1943 р. Тут говориться про боротьбу за державну незалежність України проти німецьких нацистів і московських комуністів а в питанні політичного і соціально-економічного ладу там читаємо, що йдеться про "побудову Української Самостійної Соборної Держави без поміщиків і капіталістів, без більшовицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів... За знищення більшовицької експлуаторської кріпацької системи в організації сільського господарства... За участь керівників в керівництві заводами і у прибутках підприємства, за вільний вибір професій і місця праці, за свободу

слова, друку, переконань, світогляду, віри..., за повне право національних меншин плекати свою власну по формі і змісту національну культуру, за рівність всіх громадян України незалежно від національності тощо". Це були мужні і зобов'язуючі слова в умовах німецької і більшовицької окупації України.

На завершення треба сказати ще таке. Платформу, як і позиції тодішнього визвольного руху, не можна розглядати як завершену політичну програму. Її готували не в кабінетах, а в умовах боротьби. Її не можна було звир'ятати з тодішнім розвитком політичної думки і досягненнями інших народів. Проте ця програма витримала пробу життя, її підтримували народні маси, бо вона включала основні ідеали вільних людей у боротьбі проти антилюдських систем гітлерізму і сталінізму. В такому плані ця програма універсальна. Її провідні ідеї живі й сьогодні.

Література

1. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій... 1955. - С.6,15.
2. Книш Зиновій. Устрій Організації українських націоналістів. Вінніпег; Буенос-Айрес, 1952. - С.15.
3. ОУН в світлі постанов... - С.15.

Володимир Косик

Ставлення німців до ОУН і УПА (1941 - 1944)

Питання про те, як ставилися німці до ОУН і УПА в роки окупації та що вони про них думали, залишається актуальним тому, що ще й сьогодні поширюються різні інтерпретації та думки з цього приводу. При цьому, очевидно, доведеться уточнювати про яку ОУН йтиметься, бо, як відомо, від лютого 1940 р. існувало дві окремі

організації під однією й тією ж назвою і кожна з них мала своє керівництво, свою власну стратегію і тактику.

Ми будемо розглядати це питання тільки на основі таємних німецьких архівних документів, оскільки вони, на нашу думку, найкраще віддзеркалюють справжню картину.

Спочатку треба коротко спинитися на періоді від серпня і 1939 р. до 22 червня 1941 р. Впродовж цього часу політика Німеччини щодо українською питання зазнала деяких змін, але загалом, і це треба підкреслити, вона не йшла по лінії підтримки незаможницьких аспірацій українців. Про це вже раніше засвідчили події в **Карпатській** Україні, яку Гітлер віддав Угорщині.

Після підписання 23 серпня 1939 р. відомого пакта Риббентропа-Молотова і додаткового таємною протоколу до нього про поділ сфери впливів на Сході Європи в Берліні спочатку передбачали просто зв'язати питання з українським національним рухом у рейху і **на контрольованих** ним територіях. Однак врешті-решт німецькі власті доручили поліцейським органам встановити лише суворий контроль за Українськими організаціями. Після розгрому Польщі головний штаб безпеки рейху видав розпорядження про зміну ставлення до емігрантів з СРСР, в тому числі й до українців, яким заборонялося усно чи письмово висловлювати думки про Радянським Сполученим організаувати публічні виступи, збори, публічно виставляти свої прапори, відзнаки і т.д. (!) Практично українцям, як і іншим емігрантам із СРСР, було заборонено будь-яку політичну діяльність.

Крім того, **націонал-соціалістична** партія вже від початку пильно слідкувала за ОУН. Її відділ зовнішньої політики (АПА), чітко визначаючи діяльність ОУН як "антинімецьку", вважав її якщо не провокаторською, то принаймні шкідливою" для Німеччини. На доказ цього шеф відділу А.Шкенданц постійно передавав в урядові інстанції переклади антинімецьких статтей, які з'являлися в "Розбудові нації", "Націоналісті", "Наступі", "Українському слові" (2).

У вересні 1940 р., тобто вже після розколу ОУН на дві окремі організації, відділ зовнішньої політики вимагав "припинити діяльність ОУН і жалівся перед рейхсканцелярією, що з військових мотивів цю "терористичну групу" підтримує шеф абверу адмірал Канаріс (3). В листі до шефа головного уряду безпеки рейху Гайдріха, А.Шкенданц, вказуючи на внутрішню боротьбу всередині Організації Українських Націоналістів, висловлював переконання, що "взаємні обвинувачення (в цій організації) стосуються

діяльності цієї групи й, без сумніву, державної безпеки рейху". На його думку, після того як Радянський Союз зайняв Західну Україну, "ця група втратила рештки свого політичного значення" і тому нерозумно з нею рахуватися, тим більше що своєю діяльністю вона "загрожує безпеці держави". В такій ситуації, наголошував він, "цілком виправданим був би розпуск цієї групи як політичної організації" (4).

Однак Канаріс не погодився з цією пропозицією і далі вважав, що з огляду на політичну ситуацію такі радикальні заходи проти ОУН були б зайвими і доцільними (5). Його служба, зрештою, утримувала зв'язки з одним з керівників ОУН у Берліні від 1938 року. Та й сам намір ліквідувати таємну організацію був наївним, бо ж заборонити діяльність кільком відомим членам не могло означати припинення її підпільної роботи на різних територіях.

Запланувавши напасти на Радянський Союз, Гітлер так визначив політичну мету походу: анексія територій Східної Європи, в тому числі й України (6). Він ніколи не мав наміру дозволити існування незалежної Української держави. Конкретні плани окупації розроблялися таємно, починаючи від березня 1941 р., і вже тоді передбачалося, що влада в окупованих країнах Східної Європи буде в рамках німецьких "рейхскомісарів". За декілька днів перед початком війни проти СРСР армія дістала наказ не говорити про незалежність України (7).

Очевидно, українські політичні кола, крім меморандумів, що вони слали до німецького уряду, не мали найменшого впливу на формування його політики. Обидві ОУН по-своєму готувалися до війни, якої всі сподівалися. ОУН Бандери домовилася з головним штабом вермахту і Канарісом про вишколення двох батальйонів ("Нахтігаль" і "Роланд"), зложених разом приблизно із 700 українців - переважно членів ОУН. Це усне домовлення чисто військового характеру зробили без відома уряду і органів безпеки рейху. Політично ці два батальйони мали підлягати ОУН.

ОУН Бандери робила всеукраїнські консолідаційні заходи з метою створити Український національний комітет. Конференція українських діячів відбулася 22 червня 1941 р. На ній покликано до життя Український національний комітет, але німці не допустили до визнання цього комітету. Того ж дня розпочалася війна. День перед початком війни Головний уряд рейху постановив вжити захо-

ди проти українських політичних кіл і діячів, мотивуючи своє рішення тим, що їхні тенденції розходяться з інтересами Німеччини (8).

Заскочені проголошенням Акта відновлення незалежності Української держави, який прийнято у Львові 30 червня 1941 р. з ініціативи ОУН Бандери, німці негайно зреагували. У Кракові про це довідалися наступного дня, тобто 1 липня, а в Берліні - 2 липня. Тоді ж наказано негайно взяти під домашній арешт деяких українських діячів (9). Степан Бандера був під домашнім арештом вже від 29 червня. 3 липня окрема слідча комісія на чолі з державним підсекретарем Кундтом покликала на переслухання головних діячів Українського національного комітету в Кракові - В.Горбового, В.Андрієвського, В.Мудрого, С.Щухевича та С.Бандеру. Під час розмови Кундт заявив, що Український національний комітет не є визнаний, а урядові інстанції в Берліні не знають нічого про якийсь український уряд. Кундт, заперечивши, що Німеччина є союзником українців, сказав: "Лише фюрер проводить боротьбу, і не існує жодних українських союзників... Ми ніяк не союзники, а завойовники радянських територій" (10). Бандера на запитання, чи він перед тим порозумівся з якимись німецькими інстанціями, відповів: "Даючи розпорядження, я не спирався на жодний наказ, на жодну згоду німецьких чинників, а лише на мандат, що його я отримав від українців".

Коли Ярослав Стецько, призначений головою українського уряду, 5 липня затвердив його склад, німці постановили його ізолювати і у "делікатний" спосіб, без проголосу, ліквідувати. Вони не допустили де факто до визнання його німецькими військовими установами. Однак згідно з офіційним повідомленням "з огляду на військове становище і настрої в регіоні" вони не могли також негайно вжити проти "узурпаторів" і рішучих заходів. Ця стриманість була зумовлена тим, що німці не хотіли дражнити українців, бо сподівалися на повстання населення на радянському боці фронту (11). Того ж дня німецькі органи безпеки розпочали арешти членів ОУН Бандери в Кракові. Насамперед було заарештовано самого Бандеру і депортовано його до Берліна. В тюрму запроторили кількох інших діячів, котрі були пов'язані з Українським національним комітетом у Кракові.

Берлін постійно одержував точні повідомлення про ситуацію і настрої в окупованих країнах, у то. у числі й в Україні, від штабів

айнзацгруп поліції безпеки і СД (служби безпеки). В Україні працювала айнзацгрупа Ц (пізніше також айнзацгрупа Д) та чотири складові частини групи Ц - айнзацкоманди 4а, 4б, 5 і 6. На основі їхніх рапортів бюро шефа поліції безпеки і СД, куди входило також і гестапо, майже щоденно готувало загальні повідомлення, а саме: "Звідомлення про події в СРСР" (від 23.6.1941 по 24.4.1942), "Донесення з окупованих територій Сходу" (від травня 1942 по травень 1943) та щомісячні "Повідомлення про діяльність і ситуацію айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР" (від 15.9.1941 по 31.3.1942). Ці документи треба вважати найбільш об'єктивним джерелом. Адже йшлося про безпеку рейху й окупаційної влади, і німці точно реєстрували кожний прояв справжнього спротиву й некорисної для німців діяльності будь-якої української організації чи особи.

У "Звідомленні про події в СРСР" за № 11 від 3 липня 1941 р. сказано, зокрема, що українці, які стоять під проводом Бандери, хотіли проголосити Українську державу і "поставити німців перед доконаним фактом" та що група Бандери вже поширює листівку, в якій сказано, що український визвольний рух тепер буде поборюваний німецькою поліцією (12).

У Берліні вважали, що через "удар", спричинений проголошенням відновлення Української держави, "виникла політична анархія" (13). В інформації-нотації до Гітлера про події 5 липня сказано: "...Всупереч німецьким планам у Львові створено західноукраїнський крайовий уряд. Українці, які в цій справі брали участь мусять бути відтягнені і ув'язнені у Берліні". На завершення підсумовувалося, що подібні "самовільності ведуть до анархії, яка загрожує знищенням будь-якого зародку майбутнього панівного оформлення східного простору рейхом" (14).

Формуючи уряд, Я.Стецько намагався зв'язатися з капітаном проф. Гансом Кохом - зв'язковим офіцером уряду Розенберга і уповноваженим при штабі армії в питанні контактів з українцями. Однак Кох згідно з протоколом прослуховування його комісією Кундта доводив Стецькові приватно, щоб він припинив цю "небезпечну гру". Офіційно ж він заявив йому, що немає жодного українського уряду. "Немає також жодного українського легіону, бо немає ніякої української держави" (15), - сказав Кох. Згадуючи про легіон, Кох мав на увазі український батальйон "Нахтігаль", який перебував у Львові до 7 липня із завданням охороняти стратегічні будинки і об'єкти.

ди проти українських політичних кіл і діячів, мотивуючи своє рішення тим, що їхні тенденції розходяться з інтересами Німеччини (8).

Заскочені проголошенням Акта відновлення незалежності Української держави, який прийнято у Львові 30 червня 1941 р. з ініціативи ОУН Бандери, німці негайно зреагували. У Кракові про це довідалися наступного дня, тобто 1 липня, а в Берліні - 2 липня. Тоді ж наказано негайно взяти під домашній арешт деяких українських діячів (9). Степан Бандера був під домашнім арештом вже від 29 червня. 3 липня окрема слідча комісія на чолі з державним підсекретарем Кундтом покликала на переслухання головних діячів Українського національного комітету в Кракові - В.Горбового, В.Андрієвського, В.Мудрого, С.Щухевича та С.Бандеру. Під час розмови Кундт заявив, що Український національний комітет не є визнаний, а урядові інстанції в Берліні не знають нічого про якийсь український уряд. Кундт, заперечивши, що Німеччина є союзником українців, сказав: "Лише фюрер проводить боротьбу, і не існує жодних українських союзників... Ми ніяк не союзники, а завойовники радянських територій" (10). Бандера на запитання, чи він перед тим порозумівся з якимись німецькими інстанціями, відповів: "Даючи розпорядження, я не спирався на жодний наказ, на жодну згоду німецьких чинників, а лише на мандат, що його я отримав від українців".

Коли Ярослав Стецько, призначений головою українського уряду, 5 липня затвердив його склад, німці постановили його ізолювати і у "делікатний" спосіб, без проголосу, ліквідувати. Вони не допустили де факто до визнання його німецькими військовими установами. Однак згідно з офіційним повідомленням "з огляду на військове становище і настрої в регіоні" вони не могли також негайно вжити проти "узурпаторів" і рішучих заходів. Ця стриманість була зумовлена тим, що німці не хотіли дражнити українців, бо сподівалися на повстання населення на радянському боці фронту (11). Того ж дня німецькі органи безпеки розпочали арешти членів ОУН Бандери в Кракові. Насамперед було заарештовано самого Бандеру і депортовано його до Берліна. В тюрму запроторили кількох інших діячів, котрі були пов'язані з Українським національним комітетом у Кракові.

Берлін постійно одержував точні повідомлення про ситуацію і настрої в окупованих країнах, у то. у числі й в Україні, від штабів

айнзацгруп поліції безпеки і СД (служби безпеки). В Україні працювала айнзацгрупа Ц (пізніше також айнзацгрупа Д) та чотири складові частини групи Ц - айнзацкоманди 4а, 4б, 5 і 6. На основі їхніх рапортів бюро шефа поліції безпеки і СД, куди входило також і гестапо, майже щоденно готувало загальні повідомлення, а саме: "Звідомлення про події в СРСР" (від 23.6.1941 по 24.4.1942), "Донесення з окупованих територій Сходу" (від травня 1942 по травень 1943) та щомісячні "Повідомлення про діяльність і ситуацію айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР" (від 15.9.1941 по 31.3.1942). Ці документи треба вважати найбільш об'єктивним джерелом. Адже йшлося про безпеку рейху й окупаційної влади, і німці точно реєстрували кожний прояв справжнього спротиву й некорисної для німців діяльності будь-якої української організації чи особи.

У "Звідомленні про події в СРСР" за № 11 від 3 липня 1941 р. сказано, зокрема, що українці, які стоять під проводом Бандери, хотіли проголосити Українську державу і "поставити німців перед доконаним фактом" та що група Бандери вже поширює листівку, в якій сказано, що український визвольний рух тепер буде поборюваний німецькою поліцією (12).

У Берліні вважали, що через "удар", спричинений проголошенням відновлення Української держави, "виникла політична анархія" (13). В інформації-нотації до Гітлера про події 5 липня сказано: "...Всупереч німецьким планам у Львові створено західноукраїнський крайовий уряд. Українці, які в цій справі брали участь мусять бути відтягнені і ув'язнені у Берліні". На завершення підсумовувалося, що подібні "самовільності ведуть до анархії, яка загрожує знищенням будь-якого зародку майбутнього панівного оформлення східного простору рейхом" (14).

Формуючи уряд, Я.Стецько намагався зв'язатися з капітаном проф. Гансом Кохом - зв'язковим офіцером уряду Розенберга і уповноваженим при штабі армії в питанні контактів з українцями. Однак Кох згідно з протоколом прослуховування його комісією Кундта доводив Стецькові приватно, щоб він припинив цю "небезпечну гру". Офіційно ж він заявив йому, що немає жодного українського уряду. "Немає також жодного українського легіону, бо немає ніякої української держави" (15), - сказав Кох. Згадуючи про легіон, Кох мав на увазі український батальйон "Нахтігаль", який перебував у Львові до 7 липня із завданням охороняти стратегічні будинки і об'єкти.

9 липня арештовано і депортовано до Берліна Я.Стецька і Р.Ільницького. На Бандеру і Стецька здійснювався тиск, щоб вони скасували Акт про відновлення Української держави. Обидва відмовилися це зробити. 21 липня 1941 р. міністерство закордонних справ рейху висловило думку, що проголошення Української держави у Львові було "самовільним вчинком відомої честолюбної і активної групи Бандери" та що "інсценізований у Львові Акт", з погляду міністерства, "не має жодного державного правового значення" (16). Тоді політичне бюро ОУН(б) у Берліні видало довшу декларацію під назвою "До ситуації у Львові", в якій було сказано, що події у Львові вже "є історичним фактом" подібно до того, як Акт 22 січня 1918 р. у Києві та 1 листопада 1918 р. у тому ж таки Львові, і що він буде символом теперішньої визвольної боротьби української нації" (17). Так воно і сталося.

"Звідомлення про події в СРСР" за № 23 від 15 липня 1941 р. інформувало, що "11 і 12 липня українські угруповання Львова, зокрема ОУН Мельника, за винятком групи Бандери", запевнили Ганса Коха " у своїй лояльності щодо німецьких органів влади і заявили про бажання взяти участь у позитивній відбудові" країни. ОУН Бандери відмовилася це зробити тому, що хотіла з'ясувати ставлення Німеччини до майбутнього України, тобто щодо незалежності, та щодо звільнення з-під арешту Бандери (18).

"Повідомлення про діяльність і ситуацію айнзацгруп поліції безпеки і СД в СРСР" за № 1 від 31 липня 1941 р. подає реальну картину наступних подій в Україні. Загальна ситуація, підкреслювалося в ньому, "неспокійна через вимоги активістів Бандери"; ОУН Бандери "є найбільш вартим уваги фактором боротьби в українському політичному житті"; "друга група під керівництвом Андрія Мельника, полковника, внаслідок войовничої політики Бандери дедалі більше втрачає підґрунтя серед українців у краю і на території рейху; група Мельника має характер переважно емігрантської організації й мало пов'язана з етнографічною українською територією...; пропаганда людьми Бандери незалежності, що продовжується повною мірою, не залишається без наслідків; порив до незалежності проявляється у всіх колах, особливо серед міського населення (19). Однак уже в донесенні про події в СРСР за № 47 від 9 серпня говориться, що "сільське українське населення, тільки-но опинившись під сильним впливом групи Бандери, стає надзвичайно невдоволеним новим порядком" та що

"носієм всіх ворожих течій серед українців залишається, як і раніше, група Бандери" (20).

5 серпня 1941 р. головне командування німецької армії передало всім дивізіям наказ негайно арештувати і передати контррозвідці (абверу) членів групи Бандери, щоб за всяку ціну не допустити їхнього проникнення і їхньої самостійницької пропаганди на схід від Збруча, на території Центральної і Східної України (21). Однак члени ОУН Бандери, які дуже активно діяли в Галичині і опанували повністю Волинь, безперервно з'являлися на схід від Збруча (22). Донесення про події в СРСР від 9, 10 і 15 вересня свідчать про неспокій на Поліссі, Волині і в Галичині, який спричинявся пропагандою цієї організації за незалежність. ОУНівці поширювали листівки, продавали віньетки, вимагали звільнення Бандери, збирали підписи в цій справі, створювали фонд боротьби, продавали марки з датою проголошення незалежності - 30 червня 1941 р. (23)

У "Звідомленні про події в СРСР" за № 81 від 12 вересня давалася характеристика людей Бандери, тобто членів похідних груп організації: "Тим більше потрібно звертати увагу на діяльність т. зв. груп Бандери (ОУН). Члени цих груп завдали айнзацкоманді чималої праці, і сьогоднішній стан не задовільний. Посланці ОУН відзначаються целеспрямованістю, скромністю і ретельністю, які може породжувати лише справжній ідеалізм. Вони справляють особисто зовсім добре враження", хоч їхня діяльність, говорилося далі в повідомленні, в кожному разі шкідлива (24). Так свідчив ворог про членів ОУН Бандери, які всі були дуже молодими.

У половині вересня один з німецьких звітів стверджував, що діяльність ОУН Бандери поширилася на інші райони України. "Там пропагуються, - відзначалося в ньому, - національні політичні ідеї, для яких раніше не було практично ніякого сприятливого підґрунтя. Ці ідеї становлять гостру небезпеку для інтересів німецьких сьогодні і в майбутньому" (25).

15 вересня німці провели перші арешти членів ОУН Бандери в Україні й поза нею. Десятки, сотні патріотів опинилися в тюрмах і концтаборах. Бандеру і Стецька тоді було переведено до берлінської тюрми, а відтак - до концтабору в Заксенхаузені.

Так завершився перший період діяльності ОУН під час німецької окупації. В другому періоді ОУН Бандери приступила до підготовки народу до загального опору. На своїй I конференції у вересні 1941 р. вона прийняла рішення проводити роз'яснювальну роботу і

почати збирати зброю (26). Тоді ж націонал-соціалістична партія знову пригадувала свої попередні перестороги щодо ОУН, а Шікенданц ще раз висловив жаль, що Канаріс не поставився серйозно до його пересторог (27). На центральних землях України молодь масово вступала до рядів ОУН Бандери. Німці провели численні арешти, десятки членів стратили в Городищі, Миколаєві, Херсоні (28).

Серед німців багато вважало, що народ України політично не свідомий, не має керівного класу і не думає про державну незалежність. На їхню думку, до такого стану Україну довели сталінські репресії. Тому, вирішили вони, вистачить "повністю придушити вплив Бандери", провести відповідну пропаганду, і все буде якнайкраще (29).

У жовтні й листопаді 1941 р. активність українських сил була найбільшою на Волині. В донесенні про події в СРСР за № 133 від 14 листопада говориться, що "серед українських політичних течій ОУН Бандери розгортає, як завжди, найбільшу діяльність". Але в звіті згадується також і ОУН Мельника, яка, підкреслюється в ньому, "має ті самі цілі, що й група Бандери, тобто створення суверенної і незалежної України, але виражені у менш грубій формі". Далі в звіті додається: "Через брак ініціативи, характерний для цієї течії ОУН, її існування в даний момент не становить гострої небезпеки". Однак ця "течія Мельника може стати колись небезпечною, якщо нею занадто знехтувати в боротьбі з течією Бандери". Щодо інших політичних течій, то в звіті пропонувалося непомітно їм сприяти, бо вони є основним елементом "поділу політичної думки серед українців" (30).

Розмах величезної підготовчої роботи ОУН Бандери не міг не привернути уваги німців. З перехоплених документів і допитів вони довідалися, що організація готує повстання. Тому 25 листопада 1941 р. служби СД у рейхскомісаріаті "Україна" дістали наказ арештувати всіх активістів "руху Бандери" і після допитів таємно знищити "як грабіжників" (31). Цей наказ мав бути знищений після прочитання, однак він зберігся в архівах Берліна, які були вивезені на Захід перед приходом Червоної армії, а потім потрапили до рук американців і стали джерелом доказів на Нюрнберзькому процесі.

У грудні 1941 р. німці занотували в своїх звідомленнях, що члени ОУН Бандери дістали наказ збирати по лісах зброю і

боєприпаси, які залишила Радянська армія, споруджувати секретні склади для озброєння відділів, що будуть боротися проти вермахту. Цікавими є основні політичні погляди ОУН Бандери, що їх занотували німці на основі заяв одного з арештованих провідних членів на Житомирщині і згідно з якими "керівні кола ОУН не вірять у перемогу Німеччини над радянською Росією й Англією ... Здобувши перевагу над радянською Росією, Німеччина буде настільки ослаблена, що не зможе продовжувати війну. Ослаблені таким чином Німеччина і Росія не зможуть перешкодити створенню Української незалежної держави" (32).

31 грудня 1941 р. німецькі органи безпеки ще вважали, що "окрім групи Бандери, на Україні не існує жодної організації опору, яка була б здатна становити серйозну небезпеку" і говорили про активізацію боротьби органів безпеки проти цієї організації (33).

Як відомо, група ОУН Мельника у Києві в грудні 1941 р. вирішила перейти до підпільної діяльності. 3 січня 1942 р. Головна служба безпеки рейху уже почала виявляти занепокоєння зміною її позицій на території центральної України. Крім того, німці запримітили зближення між прихильниками Бандери і Мельника в Києві і Миколаєві. На початку лютого 1942 р. органи безпеки звітують, що у Києві на чолі ОУН Мельника стоїть О.Кандиба. Ця організація поступово зайняла керівні позиції в пресі. І хоч проведені в грудні арешти і "страсти винних редакторів" очистили київську газету (йдеться про "Українське слово") від шкідливих елементів, в редакціях провінційних газет ще знаходилися переважно націоналістичні елементи" (ОУН Мельника). Німці знали, що ця організація контролює Українську національну раду в Києві, Спілку письменників, яку очолювала поетеса Олена Теліга, та що вона мала впливи в Академії наук (34). СД вирішило заарештувати підпільну групу членів ОУН Мельника у Києві. 9 лютого 1942 р. до його рук потрапили Іван Рогач і Олена Теліга, яких за кілька днів розстріляли. Згодом було арештовано мера Києва В.Багазія та інших осіб (35). У травні і липні німецькі звідомлення свідчили, що після арештів у місті "не помічено ніякої особливої чи підвищеної активності організації Мельника" (36). Однак у вересні там було знову арештовано 9 членів цієї організації (37).

Арешти членів ОУН Бандери відбувалися постійно по всій Україні, в тому числі й на Донбасі та в Криму. На підставі захоплених документів і зізнань арештованих німці уже здавали собі справу про

ступінь активності націоналістів. Тому не дивно, що від звідомлення про події в СРСР за № 177 від 6 березня 1942 р., вони вже користувалися таким поняттям, як "український рух опору" (38).

З того часу й починається період збройної боротьби. II конференція ОУН Бандери на початку квітня 1942 р. апробувала метод боротьби у формі малих озброєних відділів самооборони. "Щоб енергія народу не вилитась у партизанщину", було вирішено спрямувати її "в широкий всенародний рух, який забезпечить повну перемогу" (39). Німці повідомляють у своїх документах, що, починаючи від квітня 1942 р., на Волині і в Поліссі, а опісля і в околицях Кам'янця-Подільського та на Житомирщині з'явилися малі озброєні відділи ОУН Бандери (40). Один з рапортів свідчив, що вже в травні було встановлено, ніби "рух Бандери серйозно зайнявся створенням банд, зокрема на західній частині України" та що він "переходить до військового вишколу своїх членів і їх час від часу згромаджує для воєнних польових занять" (41). Ці відділи проводили незначні операції, атакуючи мости, лінії зв'язку, склади постачання, господарські об'єкти. Десятки членів цієї організації арештовувалися майже кожного тижня, багато з них були страчені прилюдно. 24 липня 1942 р. був арештований і вбитий під час спроби втекти провідник ОУН Бандери у центральній і східній Україні Дмитро Мирон-Орлик (42).

У травні 1942 р. німці, які незвичайно пильно слідували за ситуацією, настроями людей і подіями в Україні, вперше занотували в інформації також і про "Поліську Січ". Крім широких і цікавих біографічних даних про Т.Бульбу-Боровця, було сказано, що у 1941 р. "після приходу німецьких військ він (Боровець) дістав на власну пропозицію завдання створити особливу поліційну частину, метою якої було очистити від більшовиків ліси північної Волині"; Боровець назвав своє з'єднання "Поліська Січ"; після перших "успішних дій проти більшовицьких частин, Боровець увійшов у контакт з вермахтом і отримав наказ щодо дальших "айнзаців", тобто військових операцій, отримав зброю і устаткування; його частина мала певного часу 2-3 тис. чоловік". Після очищення лісів на Поділлі і в північній Волині Боровець вів переговори з вермахтом про операції в лісах Чернігівщини. Німецьке звідомлення додає, що "внаслідок труднощів щодо спорядження і озброєння план зазнав невдачі і "Поліську Січ" розпущено" (43). На нашу думку, її розпущено на вимогу СД.

"Поліська Січ", без огляду на її ту чи іншу назву, насправді не була повстанським формуванням і його не можна вважати зародком УПА. Сам Тарас Бульба-Боровець писав, що члени "Поліської Січі" "на практиці ніякого повстання на початку німецько-совєтської війни проти будь-кого не піднімали. Не було проти кого вести повстання" (44).

У травні 1942 р. "Звідомлення з окупованих територій" за № 4 подало про "Поліську Січ" таке: "Поліська Січ - це свого роду вільний відділ, який знаходиться під командуванням Тараса Бульби (його власне прізвище Боровець). Б(ульба) створив восени 1941 р. з відома німецьких властей окрему формацію для боротьби з партизанами. Хоч ця зондерформація була розпущена в листопаді 1941 р., він мав би пізніше таємно знову організуватися і мав би вже нагромадити велику кількість рушниць" (45).

Німці постійно збирали всю можливу інформацію про український національний рух, зокрема, про ОУН Бандери, її діяльність, політичні позиції, тактику. Вони перекладали численні листівки, інструкції, накази й інші матеріали, які свідчили, що ця найбільш небезпечна організація спирається тільки на власні сили та що вона бореться проти обох імперіалізмів - гітлерівсько-німецького і російсько-радянського. "Обидва тоталітаризми, - писала в одній із статей ОУН Бандери, - подібні своєю метою, різні тільки їхня тактика ... Українську націю деполітизують, віднімають у неї політичні ідеали і її віру в можливість створення своєї держави ... Тому кожен українець повинен усвідомлювати, що жоден нейтралітет, жодна лояльність, жодне пристосування не дасть змоги ані йому, ані його дітям уникнути рабства" (46).

У серпні 1942 р. Головний уряд безпеки рейху стверджував: "Група ОУН Мельника зовні представляє собою скоріше поміркований націоналістичний рух, але насправді, беручи до уваги її пропаганду і цілі, її треба поставити поряд з рухом Бандери" (47). Але у вересні він знову підкреслював, що "групу Бандери треба завжди розглядати як найбільше радикальний незалежний рух" (48).

У жовтні 1942 р. малі озброєні відділи ОУН Бандери почали зливатися у великі військові з'єднання. Саме вони й прийняли назву "Українська повстанська армія" (УПА). Головне командування постановило 14 жовтня вважати за дату створення УПА. "Згідно з повідомленням головнокомандуючого вермахту на Україні за 16

жовтня 1942 р. - потверджував один із звітів німецької армії, - українські націоналісти вперше зібралися в районі Сарн у більшу банду і постійно отримують поповнення" (49).

У листопаді 1942 р. німецькі органи безпеки, ствердивши, що ув'язнення Бандери та інших керівників не привело до спаду діяльності цієї організації, вирішили провести нові масові арешти, зокрема на території рейху і в Галичині. Тоді було арештовано сотні членів ОУН, зокрема у Львові І.Климова-Легенду (заступника діючого провідника М.Лебедя) та Я.Старуха (50).

Довгий час німці у своїх повідомленнях не розрізняли радянських партизанів і націоналістичних повстанців. До всіх застосовувалася назва "банда". Так у грудні 1942 р. повідомлялося, що внаслідок діяльності "банд" вже тоді зареєстровано спад заготівлі німцями зерна, що становив від 80 до 100% у Рівненському районі, 28% - у районі Пінська, 32-35% - Костополя, 25-30% - у районі Сарн (51).

Після відповідної підготовки відділи УПА на початку лютого 1943 р. перейшли до широкомасштабних операцій на два фронти: проти німців і проти радянських партизанів, щоб повністю очистити територію і взяти на себе захист українського населення. Перші німецькі звіти з того часу не дуже точні. Наприклад, повідомлялося, що в районі Сарн - Костополя з'явилася "банда" приблизно 1000 чол. під керівництвом Боровця, який був "партизанським референтом" при проводі ОУН Бандери (52). Це не відповідало дійсності, оскільки Бульба-Боровець діяв самостійно від весни 1942 р. Щоправда, тоді він не протиставлявся ОУН Бандери. У травні 1942 р. Бульба вступив у переговори зі штабом радянської армії, а пізніше також з німцями.

Далі в німецькому звіті говорилося, що "групи бандитів" ОУН Бандери з'явилися також у районі Крем'янця, де вони проводили "атаки на державне майно" (53).

Від початку 1943 р., коли постійно зростаючим відділам УПА вдалося визволити багато районів на Волині, німецькі повідомлення стають точнішими і починають відрізняти більшовицьких партизанів від "національних українських партизанів". Один німецький урядовець свідчив, що українські партизани "вимагають вільної України і відходу німців", вони отримують постійно поповнення і нападають білого дня; проїзд шляхом Житомир - Київ можливий лише під охороною війська; у численних районах вже

немає жодної німецької адміністрації; вони знищили лісопереробні заводи, і вбили до 400 службовців і працівників (54).

У донесенні рейхскомісара України від 4 квітня 1943 р. відзначається, що "замовлення і поставки з цих небезпечних районів (в генеральному окрузі Волинь-Поділля) дуже потерпіли від банд. Зокрема, небезпечними є виступи українських націоналістичних банд в районах Крем'янець - Дубно - Костопіль - Рівне. Українські національні банди в ніч з 20 на 21 березня напали одночасно на всі окружні господарські установи в окрузі Крем'янець... При тому згинуло 12 німців: ландвіртів, лісничих, солдатів і поліцейських". Пізніше німцям вдалося дві установи відбити. Під час дальших боїв німці втратили 175 осіб (55). Генеральний комісар Волині-Поділля 30 квітня повідомляв, що захід і південь Волині зайняті "українськими національними бандами", які дійшли так далеко, що в районах Горохова, Любомля, Дубна, Крем'янець і частково Луцька треба вже говорити про повстання" (56).

Інші повідомлення за травень 1943 р. свідчать про величезні втрати німцями (до 50%) в постачанні хліба, худоби, свиней, баранів, молока, яєць і т.д. (57) Генеральний комісар Волині - Поділля Шене 5 червня доповідав Розенбергові, який прибув до Рівного, що "українські націоналісти завдають більше труднощів, ніж більшовицькі банди" (58). Пізніше, в червні, рейхскомісар України писав А.Розенбергу: "Треба гадати, що ці банди почали методично збирати зброю і боєприпаси одразу після першого приходу німецьких військ... Об'єкти, на які нападають бандити, це - важливі для доступу в країну і постачання фронту залізниці, шляхи, мости, державні господарства, молочарні, склади хліба і сіна, а також доступні їм промислові підприємства" (59).

Від травня 1943 р. німецькі повідомлення вже виразно розрізняють "рух Тараса Бульби" і "рух Бандери", зазначаючи, що перший - бореться за незалежну Українську державу "в тісному пов'язанні з Німеччиною", а другий - також за незалежну Україну, але з тою різницею, що він "ворожо наставлений проти німців" (60). Німці хотіли використати готовність Бульби проводити переговори з ними, надіючись у такий спосіб не допустити до зближення руху Бульби з "екстремістськими елементами руху Бандери" (61).

У червні 1943 р. німці провели широкий наступ проти УПА, поширюючи листівки, спрямовані проти ОУН. В них говорилося, що вони борються не проти більшовизму, а "е знярядям жидівського

більшовизму", а в проводі цієї організації "сидять агенти Москви" (62). Однак вже тоді німці знали, що, наприклад, від 20 червня по 1 липня 1943 р. на північ від Корця йшли бої між українськими повстанцями і радянськими партизанами та що радянські партизани поширювали листівки, звернені проти українських націоналістів, яких називали "фашистами" (63). Відомо, що якраз у червні 1943 р. в одній з листівок радянська влада твердила, що "Бандера прибув на Україну на німецькій тачанці" і "не так давно Бандера та його прихвосні влаштували "урочисту поїздку" до німців у спеціальному поїзді" (64). Насправді ж Бандера сидів ув'язнений у німецькому концтаборі в Заксенхаузені.

Про бої між українськими повстанцями і радянськими партизанами в околиці Сарн свідчить інший німецький звіт за 13 липня 1943 р., де вказується, що радянські партизани зазнали там значних втрат і мусили відійти, а "українські націоналістичні банди" біля Луцька і Володимира-Волинського оперують силою в тисячу чоловік. Звіт звертав увагу на систематичне пошкодження головного кабельного зв'язку, "який йшов через Україну до фронтових армійських груп А і Південь". Його перервали між Рівним і Житомиром. Від 1 по 11 липня кабельний зв'язок переривався 16 разів, завдаючи значної шкоди цим армійським групам (65). Безперечно, це також справляло вплив на ведення війни на Сході.

Боротьба проти українських повстанців ускладнювалася тим, що німецькі військові з'єднання мусили бути відправлені на фронт. Командуючий по боротьбі з партизанами і повстанцями обергрупенфюрер СС Прюцман телеграфував у серпні 1943 р.: "... Я змушений у придушенні українського національного повстання на Волині обмежитися залишеними мені рештками військових частин" (66).

Наступні військові повідомлення свідчили про значне зростання "українських національних банд" і посилення їхньої активності. Серед них, доносили німці, переважає "пропаганда в дусі ОУН руху Бандери". Німці спочатку уявляли собі, що існує якесь одне керівництво всіх "українських національних банд". Однак у звіті за 17 липня 1943 р. вже занотовано, що "загальне керівництво українських національних банд лежить, без сумніву, в руках ОУН руху Бандери", а "Бульба до цього керівництва не належить" (67).

Починаючи від кінця серпня 1943 р., крім відомостей про III Великий збір ОУН Бандери, німці вже дістають точнішу інфор-

мацію про УПА, командиром якої був Клим Савур. В одному із звітів говорилося, що "до головної команди УПА ввійшли в більшості члени ОУН Бандери і фахові військовики з інших груп" та що "Тарас Бульба не підкорився УПА" (68). У листопаді армійська служба доповідала: "Керівною стала Українська Повстанська Армія (УПА) під керівництвом Кліма Савура. Її мета: "вільна незалежна Україна". Загальна сила "українських національних банд", за дуже обережною оцінкою, 35-40 тис. осіб" (69). Ця оцінка стосувалася лише Волині.

Восени 1943 р. Т.Бульба контактував з німцями в справі озброєння його частин та їх боротьби проти більшовиків. Бульба прибув до Рівного 19 листопада 1943 р. Коли розпочаті німцями переговори набули політичного характеру, їх перебрало на себе СД. 22 листопада його повезли на дальші переговори до Варшави, а на початку грудня - до Берліна (70). Там його німці запроторили до концтабору Заксенхаузен, де вже перебували Бандера і Стецько.

Спиралючись на дані своїх агентів, у грудні 1943 р. німці вважали, що на Волині УПА поділяється на три дивізії: "Заграва" (10-12 тис. вояків), "Північна" (10 тис.) і "Ковельська" (10-12 тис.). В інших звітах подавалося, що УПА в цілому складалася з двох великих груп: Волинської (120-130 тис. осіб) і Карпатської (5 тис. вояків). На чолі цих груп стояв Микола Лебедь, а на Волині його повноважений - Шухевич (71). Очевидно, ця інформація агентів не була точною, бо в грудні 1943 р. головним командиром УПА вже був Роман Шухевич (Тарас Чупринка), а сила УПА в Галичині далеко перевищувала число 5 тис. чол.

Тут треба нагадати, що німці на той час уже постійно відступали. 18 серпня 1943 р. Червона армія взяла Харків, 21 вересня - Чернігів і 30 вересня вона вийшла до Дніпра по лінії від Північної України до Запоріжжя. 25 жовтня було взято Дніпропетровськ, 6 листопада - Київ, 17 - Овруч, 31 грудня - Житомир, 11 січня 1944 р. - Сарни. В половині січня армія дійшла до річки Горинь, тобто зайняла половину території, де діяла УПА. В одному з пізніших німецьких звітів говориться, що перший бій між радянською армією і УПА (3 тис. вояків) відбувся на захід від Києва, між Коростенем і Житомиром (72). Інша група УПА (1 тис. чол.) знаходилася на південний схід від Проскурова (73).

Німці описували ситуацію на захід від фронту таким чином: "Майже всі українські національні банди належать до руху Бан-

дери. На основі існуючих даних цей рух не має жодної схильності до співпраці з німцями... Тому до того часу як не буде видно зміни в загальній позиції банд Бандери, не існує можливості будь-якої співпраці" (74). Однак у прифронтовій зоні тиск радянських партизанських загонів і німецьких військ на відділи УПА значно збільшився. Боротьба проти двох переважаючих сил стала незвичайно тяжкою. Крім того давалася взнаки нестача озброєння і боєприпасів.

20 - 21 січня 1944 р. в Злазко, на північ від Рівного, відбулися переговори між офіцером з німецької бойової групи Прюцмана і представником одного з відділів УПА. Про результати цих переговорів повідомлялося так: "Це формування банд продовжує боротися проти радянських банд і регулярних червоних військ. Воно відмовляється боротися спільно з німецьким вермахтом або скласти зброю". Відділ УПА погодився хіба не атакувати вермахт і передавати йому інформацію про радянських партизанів та регулярні війська. Командуванню XIII німецького корпусу не залишилося нічого іншого, як погодитися з результатом цього домовлення і констатувати, що "з огляду на їхню ненадійність про якусь співпрацю з українськими національними бандами на дальшу перспективу не може бути й мови" (75).

На території під німцями сила УПА, за їхньою ж оцінкою, досягла 35-40 тис. чол. (76) У другій половині січня 1944 р. відділи УПА зазнали тяжких втрат у бою проти радянських партизанів і регулярних частин армії у районі Рівного і Чарторийська через нестачу зброї і набоїв (77). Ці тяжкі бої тривали і в лютому.

Інформуючи про згадану вище домовленість з УПА, командування XIII армійського корпусу з цього приводу повідомляло: "Збройні сили УПА борються за вільну і незалежну Україну і фанатично вірять, що зможуть досягти цієї мети. Їхніми ворогами є німці і росіяни. Вони погоджуються зараз іти з нами на переговори тому, що в даний момент вони вважають найбільш небезпечними росіян. З огляду на їхню ненадійність, не може бути й мови про якесь спільне діяння з УПА на дальшу перспективу. УПА також відмовляється воювати на боці німецького вермахту. Проти проведення згаданих місцевих угод не існує жодних застережень (з німецького боку)" (78). Командир XIII армійського корпусу вважав також, що в окремих випадках можна йти на те, щоб дати тому чи іншому відділові УПА боєприпаси "в обмеженій кількості" (слово "обмеженій" у до-

кументі підкреслено) і локально, оскільки постачання УПА боєприпасами з метою створення запасів "виключається". В разі неможливості укладення угоди з якимось з відділів УПА, німці дістали наказ "воювати проти УПА так само, як і проти всіх інших банд і знищувати їх" (79).

Згодом німці пригадували, що якщо той чи інший відділ УПА пішов на місцеве домовлення, то всі інші "воюють проти німецького вермахту з фанатичною ненавистю" (80). Другу домовленість між "українською бандою" і вермахтом було зроблено 12 лютого 1944 р. в околиці Крем'янця і Верби. Відділ УПА припинив атаки проти вермахту, бо в той же час мусив вести запеклі бої проти радянських партизанів в районі Крем'янця-Антоновичів та на захід від Луцька і зазнавши великих втрат через нестачу набоїв, мусив відступити (81). Могли мати місце й інші місцеві домовленості, щоб за інформацію про рух радянських партизанів і військ дістати з рук німців медикаменти, зброю, радіоапарати. В одному з німецьких рапортів відзначалося, що з боку УПА були скарги, ніби німці не дотримуються угод, зокрема відмовляються доставляти зброю (82).

20 квітня 1944 р. командуючий німецькою групою армій "Північна Україна" виготовив записку щодо поводження з УПА. У ній він пояснював, що якщо серед деяких відділів УПА і є тенденція погоджуватися на місцеві угоди, то це лише тому, що українці вважають "тимчасово совети найбільш безпечним ворогом для українських прагнень до незалежності". Однак, наголошувалося в записці, треба брати до уваги, що позиція УПА завжди спрямована проти будь-якого іноземного панування, тому необхідно щодо неї дотримуватись обережності. Далі в записці сказано: "Але це не виключає, щоб у поодиноких випадках запропоновану відділами УПА співпрацю для військових цілей не можна було використати, зокрема подати підтримку тоді, коли йдеться про посилення груп УПА, що діють у радянському тилу". Пропонувалося однак, відкидати всякі вимоги політичного характеру, "а там де банди УПА поводитимуться вороже до вермахту, з ними треба безпощадно боротися так, як з іншими бандами" (83).

Однією з причин, чому німці вважали корисним шукати контактів з УПА, було без сумніву те, що німецькі розвідувальні служби одержували інформацію про бої між "українськими націоналістами", тобто між УПА і радянськими гарнізонами, а точніше - з військами НКВС у районах Києва, Житомира, Проскурова, Кам'ян-

ця-Подільського, Славути, Рівного, Сарн. Це цікавило німців з воєнної точки зору. У донесеннях, між іншим, відзначалося, що ситуація в цих районах була настільки складною, що радянська влада змушена була ввести деякі обмеження по в'їзду до України громадян з інших республік, зокрема з Росії <84>. 8 одному з повідомлень говорилося про "поголоски", що партизани забили генерала Іатутіна (§5), що відповідало правді.

УПА діяла також і в Галичині. У лютому 1944 р. німці вважали, що сили її там досягають близько 80 тис. чол. (86) Ця цифра була перебільшеною. Ситуація в Галичині була дещо іншою, ніж на півночі України. В одному з німецьких звітів говорімося, що УНА мобілізувала своїх прихильників та силою брала інших (за наказом всі молоді хлопці мали піти в ліс, всі німецькі підприємства мали бути знищені, було заборонено здавати німцям будь-які УММ при відступі чинити німцям всілякі труднощі, не евакуюватися, роздобувати зброю, збройно виступати проти німців) (87).

3 липня у Львові відбулася зустріч між представником УПА і представником вермахту (якийсь німецький лейтенант) стосовно можливого порозуміння. Взамін за розвідувальну інформацію вермахт нібито готовий був доставати для УПА зброю, набої і медикаменти. Представник УПА висунув численні умови, зокрема: УПА зберігала за собою право вільно навчати свої загони і проводити операції без найменшого втручання німців; УПА засуджувала поводження вермахту і СД з українським населенням і вимагала повного припинення грубого поводження і каральних заходів; УПА вимагала звільнення всіх українців, ув'язнених у концтаборах і тюрмах. На випадок підписання угоди всі німецькі служби, в тому числі й СД (гестапо), мали одержати відповідні інструкції. Можливе співробітництво мало залишитися в таємниці, щоб радянські служби пропаганди не могли цим скористатися. Представник вермахту просив всі ці вимоги викласти письмово, **щоб** повідомити про них вищі інстанції рейху (88). На цьому перетвори були перервані. Німці не думали, що задоволення вимог УПА може посилити боротьбу проти більшовизму.

На початку липня 1944 р. німці дістали нову інформацію про ОУН і УПА. Так, до них потрапив наказ командира УПА Кліма Савура від 3 серпня 1943 р., нелегальний журнал "До Зброї" (№ 2 і 3 за 1943 р.), журнал "Вільна Україна" (№ 8 за вересень 1943 р.) та інші матеріали (89).

Бої УПА проти німців у 1944 р. продовжувалися. Про них свідчать теж німецькі повідомлення. Так, у травні відбулися напади УПА на автоколонії в районах Бережан, Бродів і Грубешова (90). В червні на південь від Янова в бій з німцями вступила група УПА з 400- 500 чол. (91) Мали місце напади на мадярський опорний пункт в горах, на південь від Борислава, знищення мостів і телеграфних ліній (92). 26 червня - акція проти УПА на північ від Миколаєва (німці взяли тоді 250 чол. у полон, здобули дві гармати, набої, радіоапарат, п'ять машин, вози, коні; решта відділу УПА відступила на північний схід) (93). В липні у лісах на північний схід від Рогатина відбувся бій між німцями і добре озброєним загonom УПА (94). Відділ УПА силою 100-200 чол. напав біля Грубешова на відділ СП і СД (95). В серпні 1944 р. мали місце напади на окремих німецьких солдатів і автомобілі на південь від Сколе. В околиці Турки відділ УПА силою у складі 1 тис. чол. напав і роззброїв туркменський батальйон, яким командували німці (96). На захід від Турки відділи УПА розбили німецькі командні і опорні пункти (97).

27 липня 1944 р. радянська армія захопила Львів, Перемишль і Станіслав, а 6 серпня - Дрогобич і Борислав. Таким чином німці втратили всю Україну, за винятком гірського хребта в Закарпатті. У той час лише невелика частина УПА знаходилася на німецькому боці фронту, в Карпатах. 11 серпня в районі Турки відбулася нова зустріч представника вермахту з уповноваженим від УПА, яка закінчилася угодою.

Начальник штабу армій "Північна Україна" генерал фон Ксиландер у документі від 18 серпня 1944 р. передав штабам армій пункти угоди, а саме: УПА, якщо вона не буде атакована, не атакуватиме вермахт, а вермахт утримається від атак проти УПА; на місцевому рівні можуть вестись переговори про технічні угоди; УПА інформує місцеві органи вермахту про ситуацію "банд" і допомагає виводити німецьких солдатів, які опинилися за лінією фронту. Однак генерал фон Ксиландер додав важливе уточнення: "Для дальшого співробітництва, незважаючи на домовленість, треба враховувати той факт, що УПА нині, як і раніше, діє виключно у своїх власних інтересах, а не заради німецьких інтересів" (98). Очевидно Ксиландер мав на увазі той факт, що УПА не можна довіряти ніяких бойових завдань і не можна з нею вести переговори політичного характеру. Одночасно він видав інструкції для вермахту, згідно з якими ук-

раїнське населення, оскільки воно не виявляє ворожості, має бути трактоване коректно; на загони УПА (термін "банди" наказано було більше не вживати), які поводяться мирно, не повинні чинитися напади; укладені місцеві угоди і ті, що обговорюються, можуть бути лише місцевими угодами, які обмежуються одним селом чи одним лісом; в обговореннях заборонено торкатися політичних питань; місцевим німецьким пунктам заборонялося передавати зброю чи подавати іншу допомогу (99).

Незважаючи на укладену угоду, УПА зовсім не припинила напади проти німців, як це ми бачили вище та як про це було сказано в іншому німецькому донесенні від 18 серпня 1944 р. (100) Однак треба підкреслити, що німці зареєстрували лише невелику кількість боїв. Повний перелік їх подають лише архівні матеріали УПА.

На початку листопада 1944 р. німецькі служби приготували пам'ятку про УПА. У ній сказано, що УПА, яка є військовою організацією ОУН Бандери, була створена наприкінці 1942 р. Після боротьби проти німців і укладення перемир'я з поляками основні зусилля УПА тепер спрямовані проти Радянського Союзу і Червоної армії. Формування цієї армії, що пройшло військову підготовку, налічують згідно з пам'яткою 80-100 тис. чол. Ймовірна кількість мобілізованих повстанців могла досягти 400 тис.- 2 млн.чол. Діяльність УПА згідно з пам'яткою становила серйозну проблему для радянського режиму, який намагався скерувати український націоналізм з допомогою політичних поступок на шлях радянської політики (101). У пам'ятці, виготовленій 17 листопада 1944 р. керівником відділу східноєвропейських справ у головному уряді СС Ф. Арлтом було сказано, що УПА мала 60 тис. озброєних вояків (102).

На початку вересня 1944 р. німецька розвідка при угорській армії одержала інформацію, що УПА має намір встановити відносини з Англією, а один з її керівників Максим Рубан (Микола Леbedь) мав виїхати до Англії або до Іспанії. Згідно з цим донесенням УПА вважала себе другою військово-політичною силою на Сході після радянської армії і була готова встановити відносини з іноземними державами за умови, якщо вони визнають незалежність України в її етнографічних межах і погодяться подати їй військову допомогу. Що стосується Німеччини, то однією з передумов було звільнення всіх українських політичних в'язнів (103).

Коментуючи цю інформацію, інша німецька військова служба наголошувала на тому, що встановлення відносин між Німеччиною і УПА може статися лише тоді, коли існує напруження між Німеччиною і Україною буде повністю усунуто (104). Однак гітлерівська Німеччина не мала наміру змінювати свою політику щодо України.

Між 1 і 27 вересня 1944 р. фронт просунувся вперед, і всі території УПА вже були зайняті радянською армією. Німецька окупація України скінчилася. Однак німці і далі цікавилися ОУН і УПА. Але це вже виходить за рамки нашого повідомлення.

1. BA R 58/459, f. 67-68.
2. BA NS 43/42, f. 339-343; 43/41, f. 82-88; AA Pol.- V 524.
3. BA NS 43/43, f. 5-6.
4. BA NS 43/43, f. 20.
5. BA NS 43/43, f. 12.
6. Згідно з нотатками генерала Гальдера на нарадах генерального штабу 22 липня 1940 р. Гітлер визначив політичну мету майбутньої війни проти Росії так: "Українська Великодержавна, Балтійський союз держав, Білорусія, Фінляндія...", а 31 липня уточнив: "Після того Україна, Білорусь, Балтійські держави - нам". - Generaloberst Halder. - Stuttgart, 1963.- В.2. - S.49-50.
7. BA-MA RH 24-3/134 WB 3002 (3).
8. Am. Arch. 455483-87; Літопис УПА. Т.21. - С.17-20.
9. BA R 58/214 f. 59. Більшість уривків із звітів шефа СП і СД були опубліковані В.Косиком у збірнику документів: Das Dritte Reich und die ukrainische Frage: Dokumente 1934 - 1944.- Monchen, 1985.
10. BA NS 26/1198, f. 1,2.
11. BA R 583/214, f. 69.
12. BA R 58/214, f. 59.
13. AA GII. Akten Pol. XIII 9, 200029.
14. IfZ ED 165.
15. BA R 6/150, f. 7.
16. AA All. Akten Pol. XIII 24 E 292421.
17. Ibid. E 292448.
18. BA R 58/214, f. 173.
19. AA III/Inland II G, 431, f. 49,50.52.

20. BA R 58/215, f. 225-226.
21. BA-MA RH 20-17/276 - Nr 2734/41.
22. BA-MA RH 22/204. - S. 1,3.
23. BA R 58/216, f. 77; f. 354,355; R 28/217, f. 10.
24. BA R 58/217, f. 50-51.
25. AA Inland II g 431, f. 131.
26. Лебедь Микола. УПА - Мюнхен, - 1946. - С. 17.
27. BA R 6/69, f. 32.
28. Kosyk Cf.W. L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine. - Paris, 1986. - P. 190-191.
29. BA R 58/218, f. 159-160.
30. BA 58/219, f. 88,92.
31. IMT 014-USSR (№7), XXXIX. - S. 269-270.
32. BA R 58/219, f. 253-255.
33. BA R 70 SU/31, f. 132-133.
34. BA R 58/220, f. 193-194; Idid., f. 295-298.
35. BA R 58/, f. 221,308-311.
36. BA R 58/697, f. 64; R 58/698, f. 8.
37. Ibid., f. 42.
38. BA R 58/222. f. 133.
39. ООН у світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.- Мюнхен, 1955.- С. 62.
40. BA R 58/698, f. 83; R 58/222, f. 231.
41. Ibid.
42. BA R 58/698,f. 195.
43. Там же,№ 55; BA R 58/224, f. 191-192.
44. Отаман Тарас Бульба-Боровець. Армія без держави: спогади. Вінніпег, 1981. - С. 121-122, 123, 125, 170.
45. Звідомлення з окупованих територій - № 4. - С. 5.// BA R 58/697, f. 65.
46. Ibid., f. 84.
47. Ibid., f. 142.
48. BA R 58/222, f. 76.
49. BA-MA RH 22/175. Документ за 26.10.1942.
50. BA R 58/697, f. 121,209-212;58/699, f. 87-89,153-155; 58/208, f. 199-201.
51. BA R 58/699, f. 121.
52. BA R 58/224, f. 42,43.
53. Ibid.

54. BA R 6/492, f. 1-3.
55. BA R 6/492, f. 5-6.
56. BA R 94/17, f. 2.
57. BA-BA RW 41/44 1678/43 geh.
58. BA R 6/3100, f. 43.
59. Kosyk W. Op.cit. - P.182.
60. BA-MA RH 2/v 2339, f. 17-18.
61. Ibid., f. 5-6.
62. Лебедь Микола. Назв. праця. - С. 101-103.
63. BA RH 2/v 2339, f. 38.
64. Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України. У Велику вітчизняну війну. - К., 1969.- С. 121-124.
65. BA-MA RW 4/v 603, Wfst/Op. (H) Nr. 03024/43 geheim.
66. Ibid., RH 22/144, f. 47a.
67. RH 22/122 Bfh. H. Sud, Abt. Ic Nr. 168/43 g. und Anlage 1, S. 1,3.
68. RH 22/104, f. 110.
69. RH 2/v 2339, f. 42.
70. RW 5/v 464, VO Ausl./Ic, F.H.Q., f. 48, f. 49.
71. RH 2/v 2339, f. 32-34.
72. RH 2/v 2545, f. 109. 1 sept. 44.
73. RH 2/v 1939, f. 141.
74. RH 2/v 2115, f. 79-80. Замітку підписано генералом Геленом.
75. RH 24-13/172 Verhandlung..., 21.1.1944.
76. RH 2/v 65 Banden Osten.
77. RH 2/v 1439, f. 182.
78. RH 24-13/171, f. 3.
79. Ibid.
80. BA R 6/302, f. 161.
81. BA-MA RH 24-13/171, f. 6,8. S.2.
82. Ibid., RH 2/v 2545, f. 6.
83. Ibid., RH 2/v 2544, f. 37.
84. Ibid., f. 24,89,96; RH 2/v 62 Übersicht vom 1.5-20.5 1944, n S.2; RH 2/v 2545, f. 23.
85. RH 2/v 2336, f. 316.
86. RH 2/v 2048, f. 307.
87. R 70 Polen/70, f. 5RS.
88. RH 2/v 2544, f. 7-9.
89. RH 2/v 2545, f. 35; 2337, f. 16-18.

90. Ibid., 1944, f. 11.
91. Ibid., f. 77. 92. Ibid., f. 82.
93. Ibid., 146.
94. RH 2/v 1945, f. 24.
95. RH 2/v 1945, f. 63.
96. Ibid., 1946, f. 70.
97. Ibid., f. 84.
98. Ibid., RH 2/v 2545, f. 9.
99. Ibid., f. 10.
100. Ibid., f. **.
101. BA R 6/150, f. 23-23 RS.
102. Ibid., f. 55.
103. Ibid., f. 109-110.
104. Ibid., f. 107.

Степан Процик

Розвиток програми визвольної боротьби ОУН

(1943 - 1950 рр.)

Організована визвольна боротьба в Україні під час і після другої світової війни велась на підставі політичних принципів, оформлених у певну програму. Базовою силою Української Повстанської Армії була Організація Українських Націоналістів під ідейним проводом Степана Бандери (навіть під час його повної відсутності через ув'язнення німцями). Тому зрозуміло, що ідейно-світоглядну і суспільно-політичну основу визвольної боротьби, саму концепцію української державності заповняли матеріали ОУН, прийняті на її I конгресі 1929 р., на II Великому зборі 1940 р. і на III Надзвичайному великому зборі 1943 р.

Як видно з текстів постанов конгресу і зборів, у принципових положеннях організації відбулися певні зміни. Це - відхід від пануючих тоді націоналістичних тоталітарних систем, проти яких ОУН боролась через відсутність готовності українського народу замінити чужий тоталітаризм на свій, рідний. Під час бурхливих воєнних

подій 1943 р. ОУН декларувала ці свої позиції на III зборі. В серпні 1944 р. УГВР акцентувала, доповнила і визнала їх суспільно-політичними позиціями всього очолюваного нею визвольного руху. Мала диспропорція в деклараціях обох інституцій виявилася у самому підкресленні суті програми: коли в постановах ОУН говориться, що "ОУН є за повне визволення українського народу від московсько-більшевицького та німецького ярма, за побудову УССД без поміщиків, капіталістів, без більшовицьких комісарів, енкаведистів та партійних паразитів", то УГВР, маючи на меті покликати у свій час перше українське всенародне представництво, декларувала "забезпечення народно-демократичного способу визначення політичного устрою в Українській державі шляхом загального народного представництва...".

Зважаючи на походження програмових засад визвольної боротьби від ОУН, текстуальне оформлення в універсалі УГВР і не більш як на 50% участь у кадрах та керівництві боротьбою сил ОУН, постає питання, чи має хтось право інтерпретувати чи розвивати ці програмові засади? Воно виявилось тяжким до розв'язання, пробилось до практично-політичних сфер, до керівництва в краю і за кордоном та до широкого зацікавленого загалу суспільства. Це питання стало також прикриттям для прихованих персональних амбіцій конкретних людей.

Постанови III НВЗ ОУН є, без сумніву, пріоритетом ОУН, і тільки вона могла визнавати, заперечувати чи змінювати їхню суть. Закордонні частини ОУН (ЗЧ ОУН) піднялися до такого завдання, але трохи пізнувало, тоді, коли ці постанови стали вже постановами УГВР, і тим самим, предметом зацікавлення учасників визвольної боротьби - не членів ОУН. Внаслідок цього пояснення суті цих постанов набуло трьох різних тенденцій.

Перша, ЗЧ ОУН у матеріалі "Завваги до постанов III НВ Збору", датованому 1950 р., визнали постанови неправильними і такими, що за сім років від часу їх схвалення вимагали б ревізії. Якої ревізії - у тих "заввагах" не подано, але зате виявлено багато нарікань на те, що дискусія між провідними членами ОУН на програмові теми привела до дезорієнтації, сумнівів, недовір'я, втрати дисципліни, а це все спрямоване на руїну організації. Другим аргументом ЗЧ ОУН було те, що обговорення програмових положень висунуло на перший план менш важливі і другорядні питання, зокрема, такі як державний устрій, соціальна програма, економіка, сільськогосподарська систе-

ма, право власності та існування чи ліквідації класів, а притемнила справи першорядні, тобто самої боротьби. Врешті, третій аргумент - виникнення внутрішньої "опозиції" і загроза розбиття ЗЧ ОУН, а це вже вважалося злочином. Так, коли нормальні політичні організації гуртуються і зростають навколо своїх програмових положень, то, на думку лідерів ЗЧ ОУН, її програмові положення стали причиною загибелі організації.

Друге пояснення програмових засад визвольної політики походило не від членів ОУН. Коли в УПА почали гуртуватися щораз більше непартійні люди, це дістало своє віддзеркалення як у персональному складі УГВР, так і в поглядах на її програму. Згідно з багатьма авторами ОУН, в даному часі інших партій чи організацій не існувало, і тому їхньої участі у програмових постулатах УПА й УГВР не зазначено. Зате персонально ці непартійні кадри практично не перестали політично думати і не перестали бути носіями колишніх їхніх ідейних поглядів. Маючи підтримку серед деяких інтелектуалів ОУН, вони шукали віддзеркалення свого світогляду у прийнятій платформі УГВР і так пояснювали її окремі постулати. Це, зрештою, не могло бути й гріхом, коли постулати удержавлення індустрії і природних багатств, обмеженого землекористування та заперечення капіталістичних форм господарства у програмі УГВР були прямим відгомном соціалістичних позицій Центральної Ради, що вона їх мала у 1918 р. та її програми земельної реформи на базі трудової власності. Але ідеологічні навикі і необережне вживання певних термінів з марксистського лексикону лише поглибили розбіжності думок і посилили конфлікт всередині керівних кадрів.

Третім експонентом програмових постулатів визвольної боротьби 1945-1950 рр. був Петро Полтава завдяки своїм відповідальним функціям в інфраструктурі боротьби і високій ерудиції: він був майором УПА, членом УГВР, заступником голови головного секретаріату УГВР, керівником бюро інформації УГВР, начальником політвиховного відділу головного штабу УПА, членом проводу ОУН та керівником її осередку пропаганди й інформації на рідних землях. Для дальшого розвитку і поглиблення соціально-політичних постулатів визвольної боротьби він писав у підпіллі свої праці, головне про національну ідею як провідну засаду у світовій політиці і в українській дійсності та про елементи устрою майбутньої української держави. Треба зазначити, що такі його терміни, як "господарсько-соціальна демократія", "принцип суспільної власності" та "безкласо-

ве суспільство", були в нього лише предметом наукового дослідження й інтерпретації, але не були формально схваленими елементами програми ОУН, ані УГВР. Однак через певну соціалістичну аналогію та тому, що автор їх П.Полтава, вони викликали серед кадрів за кордоном завзяту полеміку націоналістів із соціалістами. Адепти передвоєнного інтегрального націоналізму не приймали розвитку програми на Україні і гостро йому опонували, називаючи його демагогічно "неокомунізмом", "марксизмом" та "тітоїзмом". Створився такий курйоз, коли керівництво в Україні з метою єдності боротьби, позбулося ідеологічної однорідності і визнало за учасниками право словідувати різні філософські теорії, а за кордоном почали вбивчу полеміку про те, щоб визвольна боротьба проводилася на основі лише однієї націоналістичної ідеології. Термін "націоналізм" П.Полтава пояснював як політичну категорію, а не як філософську, і тому його націоналізм треба було розуміти як ідею нації, так як його науково визначають на Заході, а не як доктрину групи або ордену.

Критикуючи концепції П.Полтави, емігрантські автори послуговуються двома основними термінами соціалістичного походження: принцип суспільної власності та ідея безкласового суспільства. Хоч ці поняття асоціюються з марксовими тезами, П.Полтава надає їм великого значення в ліквідації монопольного становища партії у господарських відносинах держави (СРСР), а функцію повного господаря дає в руки народові. Концепція УГВР про "народне представництво" у владі держави забезпечить суспільству керівну участь у господарських процесах на основі державної, кооперативної і приватної власності на засоби виробництва. П.Полтава не приймав марксового детермінізму про ліквідацію класів (а згодом і держави), але вважав, що суспільно-політичний устрій має не дозволити експлуатацію людини людиною і класу класом. Такі гуманітарні засади державного устрою П.Полтава обстоював доки жив, і разом з іншими авторами, завершуючи останній епізод змагання народу за державність, вніс до історії ясність - за що і за які цілі велося змагання. Це було віддзеркалення інтелектуальних шукань його доби, а історично він став вагомою ланкою ланцюга до доби сучасної.

Внаслідок суворо конспіративних умов життя і персональної скромності відомостей про справжнє ім'я Полтави, його особу та родину довго не було ні в краю, ані за кордоном. Щойно цього року завдяки розшукам Михайла Зеленчука суспільство дізналося, що Петро Полтава - це Петро Федун, народжений 1919 р. у селі Шнирів

Бродівського району на Львівщині. Разом з тим стали відомі його життєписні дані півстолітньої давнини. Вдячний народ знаходить своїх синів і зберігає про них пам'ять.

Сергій Бутко

ОУН - УПА і українсько-російські відносини

Однією з актуальних проблем дослідження діяльності УПА є українсько-російські взаємні відносини в політиці ОУН як політичного організатора та провідника Повстанської Армії.

В радянській історіографії ОУН традиційно трактувалася як фашистська організація, спрямована на розпалювання українсько-російської ворожнечі. Історики української діаспори навпаки високо оцінювали діяльність ОУН і УПА як національно-визвольний рух, але спеціально названу тему не досліджували.

Спробуємо проаналізувати офіційні документи ОУН і УПА в цьому плані, включивши до них таємний меморандум Й.Позичанюка та листівки УПА.

На початку німецько-радянської війни українські патріоти, виходячи з ідеології інтегрального націоналізму, вели антикомуністичну та антиімперіалістичну пропаганду, розглядаючи СРСР як російську імперію і вважаючи російський народ головним ворогом на шляху здобуття незалежності України. Глибше політику в цьому аспекті вони не розробляли, оскільки в попередній період діяльність ОУН обмежувалася Західною Україною. Там росіян майже не було, і вони не уявляли собі всієї важливості та складності цього питання.

Після розриву ОУН з Німеччиною, у вересні 1941 р. і у квітні 1942 р. на I та II конференціях бандерівської організації ОУН ця політика не переглядалася, а лише була доповнена завданням поборювати московський імперіалізм усіх видів, політичний і культурний актив москвофільства, нейтралізуючи російське населення в Україні.

Однак у 1942-1943 рр. ситуація змінилася. Боротьба ОУН (б) проти німецьких окупантів, реальна загроза повернення більшовицьких імперіалістів в Україну, прихід до лав ОУН і УПА мешканців Східної України з різними політичними поглядами і

різної національності, потреба пристосуватися до вимог широких верств населення всієї України змусили націоналістів суттєво переглянути основні засади своєї ідеології та політики, зокрема, щодо українсько-російських взаємовідносин.

У 1943 р. член проводу ОУН і УПА вінничанин Й.Позичанюк підготував для керівництва українського підпілля таємний меморандум "До питань боротьби за УССД". Одна з головних ідей праці полягала в тому, щоб обернути російський народ на союзника українців для перемоги над більшовизмом. Він пропонував створити в межах СРСР антиімперіалістичний фонд усіх народів, з'єднавши національно-визвольну боротьбу із соціальною та демократичною революцією. Це Й.Позичанюк вважав головною умовою створення Української держави.

Такий шлях до мети лівих оунівців Й.Позичанюка, І.Багряного та інших і був прийнятий у проводі ОУН і УПА.

У серпні 1943 р. на своєму III надзвичайному Великому зборі ОУН (б) підтвердила пріоритет боротьби "проти російсько-більшовицьких і німецьких загарбників", внівши принципові зміни до своєї ідеології та політики. У сфері міжнаціональних і міждержавних взаємовідносин націоналісти відмовилися від ідей винятковості української нації, проголосили рівність усіх громадян України, незалежно від їх національності, в політичних і громадянських правах, а також право національних меншин вільно розвивати свою національну культуру, закликали їх боротися за державність України. Проголошувалося право кожної нації жити вільним життям у своїй державі, було висунуто ідею спільного фронту поневолених народів проти імперіалістів.

У 1943 р. командування УПА підготувало й поширило листівки "Русские!" (червень) і "Товарищи русские красноармейцы и командиры!" (листопад) за підписом УПА. В них містилися заклики та обґрунтування боротьби проти нацистів та більшовиків, пропозиції будувати дружні взаємовідносини з усіма народами СРСР, зокрема з російським, за умови, що він створить власну державу в етнічних кордонах. УПА закликала росіян вступати до своїх лав і творити в ній національні формування.

Таким чином, під час німецько-радянської війни ОУН розробила конструктивні основи налагодження українсько-російських взаємовідносин, оголосивши боротьбу проти СРСР як імперії, а не

проти російського народу як нації. Така політика сприяла приходові в УПА росіян, багатьох представників інших національностей.

Ці політичні принципи побудови цивілізованих українсько-російських взаємовідносин були використані українським національно-визвольним рухом у післявоєнні десятиріччя.

Анатолій Камінський

Визвольна боротьба і питання жертв УПА

Розглянемо питання визвольної боротьби і жертв Української Повстанської Армії у трьох аспектах:

вимірно-кількісному, тобто величину самих втрат у контексті демографічного національного потенціалу;

порівняльно-співставному чи просто у відношенні до інших паралельних втрат і жертв народу в розглядуваний період;

силово-політичному, тобто визначити політичний результат чи політичний капітал, що його дали ці жертви для зміцнення чи послаблення силового потенціалу народу.

Ми не розпоряджаємося ще повними даними і мусимо обмежитися загальними величинами які не є завжди точні. Однак їх достатньо, щоб твердити: в період максимальної мобілізації кадри УПА налічували близько 40 тис. осіб. Це стосується певних відтинків часу з 1944-1945 рр., коли фронт прокочувався і остаточно прокотився по теренах Західної України. Після 1946 р. внаслідок тиску ворога та "організованого" і "стихийного" розвантаження кадрів ОУН-УПА ця кількість впала до приблизно 20 тис. і поступово меншала аж до ліквідації підпілля на початку 50-х років.

Якщо йдеться про втрати в 1944-1946 рр., то на основі звітів з поодиноких боїв і акцій, можна припустити, що вони становили 4-5% особового складу, тобто приблизно 2 тис. осіб. Такий же приблизно відсоток був арештованих, тобто разом майже 4 тис. осіб.

Ця ситуація, як відомо, змінилася радикально в пізніших роках. З 20 тисяч в 40-х і на початку 50-х років, треба вважати, загинуло близько 30%, тобто 6 тис. осіб, а 70%, тобто приблизно 14 тис.,

потрапили до тюрем та концтаборів. Певна частина заховалася. Невелика частина прорвалася на Захід. Частина зголосилася здатися добровільно, а мала частина перейшла на бік ворога і поповнила лави "яструбків".

Отож, якщо йдеться про людські жертви безпосередньо в боях і акціях, то вони становили близько 8 тис. До цього треба додати ще загиблих пізніше в тюрмах і таборах із числа арештованих з-поміж решти 14 тис.

Слід ще додати жертви "похідних репресій", тобто вивезення, заслання й інших потерпілих через зв'язок з підпіллям. Їх можна охопити загальним досить високим коефіцієнтом - 5 (рідні і знайомі), тобто 20 тис. треба помножити на 5, що дасть близько 100 тис. населення. Певний відсоток з них теж загинув. Окремо слід згадати жертви провокацій ворога, який не раз підроблявся під УПА, щоб викликати в цей спосіб негативні настрої проти підпілля.

Дехто подає кількісну величину УПА завищено і оперує такими цифрами як 60 або 100 тис. Якщо погодитися на цифру 80 тис., яка, на мою думку, є вже максимально завищеною, то тоді доведеться подвоїти вищеподані дані.

Розглянемо порівняльні відношення цих втрат до загальних втрат того періоду. Skorистаємося передовсім даними офіційної радянської статистики. Згідно з нею в часи другої світової війни на фронтах і в полоні згинуло 1,3 млн. українців, що становило близько 10% усіх втрат радянської армії. А втрати цивільного населення досягли 3,2 млн., тобто близько 50% усіх втрат цивільного населення тодішнього СРСР.

Якщо йдеться про матеріальні втрати українського народу, то за цінами 1941 р. вони становили 285 млн.крб. Було знищено 16150 промислових підприємств і 200000 будинків. Ці втрати становили 42% усіх втрат СРСР. Нагадаємо, що це був сумарний результат обох окупацій того часу - радянської і німецької.

Для повноти слід згадати про українські втрати на німецькому боці. Згідно з доступними даними під Бродами в боях з Червоною армією загинуло 5-6 тис. вояків, тобто понад 35% складу дивізії "Галичина". Другий склад дивізії, яка мала найбільші втрати під Фельдбахом, зменшився в цілому на 8,5% свого персоналу, або майже на 2 тис. осіб, тобто загалом близько 8 тис. чол. До цього слід додати ще жертви УВВ (Українського Вільного Війська), власівських частин, різних робітничих батальйонів тощо. Це ще близько 8 тис.

Отож, підсумкове рівняння людських жертв у цій "кривавій алгебрі" виглядає приблизно так: жертви на боці УПА-ОУН-УГВР - 8-10 тис., або за завищеною статистикою, 16-20 тис.; жертви в радянській армії - 1,3 млн.; жертви на німецькому боці - 16 тис.

Ставлячись з повагою до кожної української жертви, до кожної краплини пролитої крові, ми не можемо водночас не задуматися над тим, що понад мільйон українців врешті-решт згнули на фронтах не для своєї національної справи, а за знищення однієї окупаційної тоталітарної машини і заступлення її такою ж, тільки з іншими кольорами. Об'єктивно Червона Армія не боролася за національне і соціальне визволення українського народу, за Українську державу, навіть, якщо багато з наших людей вмирало з вірою, що вони вмирають за свободу свого народу. В тому й трагедія народу, що він зазнав найбільших жертв якраз у чужій боротьбі, за чужі національні інтереси.

Не можна в жодному випадку відмовити у патріотизмі і жертвенності воякам і офіцерам дивізії "Галичина", які з переконанням, що служать українській справі, гинули у боротьбі з радянськими солдатами, серед яких були й їхні рідні брати. Знову ж таки - трагічна ситуація, що нею наділяє історія кожду бездержавну націю.

Формально і фактично з погляду міжнародних відносин і міжнародної політики, як і міжнародного права тільки УПА була об'єктивно українською армією, тобто армією, яка боролася під українським політичним проводом - УГВР за українську справу - національне і соціальне визволення українського народу і його власну державу. Тільки вона була виразником інтересів українського суспільства, яке виступало проти обох тоталітарних загарбників - російського більшовизму і німецького нацизму. Іншими словами, без боротьби ОУН-УПА-УГВР не було б української політики, і в очах світу ми залишилися б тільки причіпками до російського чи німецького воза з чужими "орієнтаціями".

І в тому, власне, вагомість і значимість жертв УПА, політичний капітал якої став не лише серцевиною і виразником української національної політики, а й скріпив у цілому політичний потенціал нашого народу, з чим мусила рахуватися й сама Москва. Створення, наприклад, Міністерств закордонних справ і оборони УРСР (і БРСР) 1 лютого 1944 р. і висунення кандидатури України (і Білорусії) в члени Організації Об'єднаних Націй було, на нашу думку, якраз поступкою і водночас заходом Москви, скерованим на залагодження

внутрішніх національних відносин в СРСР і притуплення визвольних національних процесів.

У своїй книзі "Рузвельт і росіяни" Едвард Р. Стетініус писав: "7 лютого 1945 р. президент Рузвельт сказав мені, що Сталін почуває свою позицію в Україні дуже тяжкою і непевною. Голос для України (в ООН), сказав Сталін Рузвельтові приватно, є необхідним для збереження єдності СРСР". Стетініус коментує від себе, що "ми чули під час німецького наступу, що Україна може відірватися від СРСР". Помилково дехто вважає, що Сталінові йшлося тільки про більшу кількість голосів в ООН. На ділі так воно не було, коли зважити, що США могли теж дістати для себе більше голосів, які нейтралізували б радянські. Головне, що членство в Генеральній Асамблеї ООН було, з погляду силової політики, маловажним і радше символічним, поскільки Рада Безпеки ООН концентрувала в своїх руках всю політичну владу, зберігаючи її за допомогою права "вето" для своїх постійних членів. Натомість Генеральна Асамблея ООН, на противагу Генеральній Асамблеї Ліги націй, була задумана як виключно дорадчий, дискутуючий орган, без жодних владних функцій.

Підсумовуючи, можемо сказати, що з погляду силової політики жертви УПА-ОУН-УГВР, які були найменшими в порівнянні з іншими, що їх український народ поніс в той час, дали йому величезний суверенний і політичний капітал.

Ірина Козак

Підпільний Український Червоний Хрест, його структура і завдання

На 1943 р. припадає початок організування Українського Червоного Хреста в підпіллі на західноукраїнських землях. Важливо тут підкреслити, що при цьому ми користувалися великим досвідом, який принесли наші друзі з Волині, де вже тривала збройна боротьба, а разом з нею - питання опіки над пораненими.

Організування УЧХ в підпіллі було передано до компетенції жіночої мережі Організації Українських Націоналістів, а керівником УЧХ призначили Катерину Зарицьку. Вже до 1943 р. по селах

існували окремі санітарні пункти. Тоді ж було створено крайовий провід УЧХ, який після реорганізації став проводом УЧХ на західноукраїнських землях.

Структура УЧХ будувалася за територіальним принципом, тобто від станиці до краю. На кожному щаблі провідниця УЧХ входила до складу даного проводу, тобто проводу району, округи, області чи краю. Дуже скоро мережа підпільного УЧХ вийшла поза рамки жіночої мережі Організації Українських Націоналістів. В УЧХ працювали також і чоловіки, які не мали жодного пов'язання з ОУН. На розгортання УЧХ вплинули такі фактори, як зростання національної і політичної свідомості народу; ідейно-програмові позиції визвольного руху, прийняті на III Великому надзвичайному зборі ОУН в серпні 1943 р.; платформа УПА ("За що бореться УПА?"); створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) в 1944 р., яка стала фактичним керівником визвольної боротьби УПА і революційного підпілля ОУН.

Завдяки цій програмі УПА стала армією всього народу. Цей аспект важливий, бо в ході боротьби проти двох окупантів УПА гуртувала в своїх рядах людей різних політичних поглядів. УПА і революційне підпілля були формацією, що не мала жодної допомоги від зовнішніх чинників і була здана виключно на власні сили і виключну підтримку українського народу. Таку масову підтримку народ міг дати тільки тому, що він сприймав ідейно-програмові позиції визвольного руху як свої власні.

УЧХ складався з медично-санітарного, фармацевтичного, вишкольного відділів і відділу суспільної опіки. На чолі медично-санітарного і фармацевтичного відділів стояли фахові особи, тобто лікар і фармацевт-аптекарь.

Медично-санітарний відділ мав такі завдання: організація і влаштування шпиталів, бункрів, перев'язочних пунктів, забезпечення лікарським і санітарним персоналом, опіка над пораненими і хворими.

Підпільні шпиталі в часи німецької окупації були розміщені по хатах. З приходом більшовиків підпільні шпиталі перевели в спеціально підготовлені для цього криївки-бункри.

Дуже важливим було встановлення санітарної служби при відділах УПА. Це належало безпосередньо до функції лікаря, який очолював медично-санітарний відділ. Він дбав про те, щоб у відділах УПА були лікарі, а як не було можливості, принаймні добре вишко-

лені санітари, які могли дати медичну поміч воякам УПА. Поранених і тяжко хворих відправляли до підпільних шпиталів. Такі шпитали були створені по всій Західній Україні. Зокрема, треба сказати про те, що в УЧХ і в підпільних шпиталях були лікарі-євреї, яким підпілля уможливило втечу з гетто і які дуже сумлінно лікували поранених і хворих учасників визвольної боротьби.

Завданням фармацевтичного відділу була заготівля медикаментів і медичних інструментів шляхом закупівель або нападів на військові аптеки, приготування ліків з різного зілля, магазинування медикаментів по криївках і розподіл їх по шпиталях і санітарних пунктах.

Велика увага приділялася заготівлі перев'язочного матеріалу з полотна і клоччя, який виробляли жінки в селах і містах. Випране полотно розрізали на бандажі, зшивали відповідним швом, а виварене клоччя заміняло вату. Такий стерильний перев'язочний "пакетик" діставав кожний вояк УПА і учасник визвольної боротьби. В тій ділянці УЧХ також працювали євреї-аптекари.

Вишкільний віділ займався організуванням навчання студентів медицини, яких підготовлювано на лікарів-хірургів і медсестер до шпиталів та на перев'язочні пункти, а також на санітарів до відділів та фармацевтичний персонал, який зумів би зберігати і магазинувати медикаменти.

Провід УЧХ зорганізував декілька хірургічних шкіл. Ця ділянка медицини була у нас найбільш потрібна, бо інших хвороб практично не бралось під увагу. Хірургійну школу провадив Софрон (Савка) і Ярій (Олесницький), обидва добрі і досвідчені лікарі.

Всі три відділи були між собою тісно пов'язані, а провід УЧХ мав завданням планувати та координувати їхню працю.

Ділянка суспільної опіки була б приречена на невдачу, якби не існувало готовності населення йти нам назустріч. До обов'язків цього відділу належала опіка над родинами членів УПА, над арештованими, засланими, зокрема, опіка над самотніми дітьми, що залишилися без батьків і без родичів. Щоб полегшити їх долю, УЧХ шукав для них родини, які були готові прийняти їх до своєї сім'ї і виховувати як своїх дітей, ризикуючи часто власним життям.

У розпорядженні УЧХ були спеціальні боївки, які охороняли шпитали, займалися їх евакуацією в разі потреби, робили напади для здобуття ліків і медичного знаряддя та копали нові криївки.

Все це належало до завдань УЧХ в підпіллі, і все це треба було запланувати, zorganizувати і зреалізувати.

На жаль, в цьому короткому повідомленні немає можливості проілюструвати всю працю УЧХ прикладами, які багато краще могли б вказати на ті завдання, що належали до обов'язків Українського Червоного Хреста в підпіллі.

Галина Дичковська

УПА і гуманізм

В ментальності радянської людини націоналізм був, а часто і залишається ідеологією, що є, по суті своїй, несумісною з гуманізмом. Негативно і однозначно донедавна подавалась і діяльність ОУН-УПА: "Історія України не знає більш людиноненависного, осоружного, антинародного, нікому не потрібного творіння... Важко уявити сьогодні, якого лиха завдала українському народові ця клята упівщина, скільки тисяч невинно замордувала, скільки спалила дощенту квітухих сіл, скільки людського, потім запрацьованого майна, загарбала" (1). Такого кшталту цитати можна було б наводити і наводити. Кожен, хто бодай мимохіть торкався подій на західноукраїнських землях у 40-50-х роках, вважав за необхідне підкреслити антигуманний характер національно-визвольної боротьби. Лише протягом другої половини 1944 р. в Дрогобицькій області було прочитано майже 2 тис. лекцій на тему "Українські націоналісти - найлютіші вороги українського народу". Така масована пропаганда, що проводилася протягом півстоліття, не могла не дати певних наслідків. У людсї, які мали єдине джерело інформації і не були свідками подій, поступово формувався стереотип українського націоналіста як жахливого, кровожерного монстра. Цей стереотип існує й сьогодні, причому не тільки у противників Української самостійної соборної держави, а й у її прихильників.

ОУН-УПА звинувачують у національній нетерпимості, жорстокості, сваволі. Як же тоді пояснити той факт, що в лавах УПА боролися люди багатьох національностей: узбеки, вірмени, грузини, євреї і навіть росіяни? Невже наш багатостраждальний селянин ділив би

свій мізерний кусень хліба і підтримував би протягом довгих десяти років грабіжників і вбивць?

УПА проголошувала, що вона бореться "за повне право національних меншин плекати свою власну по формі і змісту національну культуру, за рівність усіх громадян України, незалежно від їх національності в державних та громадських правах і обов'язках". Коли такі ідеї нині виголошуються з трибуни парламенту, це вважається ледь не верхом демократичної свідомості. Тих же, хто проголосив це п'ятдесят років тому в умовах найжорстокішої світової війни, звинувачують у нацизмі.

Хочу прослідкувати також ставлення українського визвольного руху до російського і польського народів, до тих, кому безпосередньо і збройно протистояла УПА. Попри всю складність україно-польських відносин, попри те, що під час воєнних дій не обходилося без провокацій, взаємного нерозуміння і навіть невинних жертв з обох сторін, у площині ідеологічно-програмовій не знаходимо ні патологічної ненависті, ні шовіністичних надмірностей. Силою, з якою необхідно боротися, визнається польська імперіалістична верхівка, але не польський народ взагалі. Відомі навіть спільні дії УПА та Армії Крайової, зокрема акція на місто Грубешів. Це відображає й радянська преса: "1944 р. Ватажки бандерівців і польської боївки Народове Сили Збройне, керовані з Лондона Андерсом, у Карпатських лісах підписали "перемир'я" і циркуляр про спільну боротьбу і похід на Схід" (2).

Ці відомості вказують на те, що навіть у час збройного україно-польського протистояння знаходилися люди, які прагнули загасити конфлікт мирним шляхом і зуміли налагодити співпрацю. Чому це не завжди вдавалося, чому обидві сторони допускали несправедливість - це вже інша складна і болюча тема. Тут тільки наголошуємо, що провід УПА не розпалював безпідставної ненависті до польського народу, хоч і виголошував своїм кредом боротьбу з польськими шовіністично-імперськими намірами.

У ставленні до росіян, до російського народу також не було ні ненависті, ні шовіністичних надмірностей, хоч СРСР завжди розглядався як російська імперія більшовицько-радянського тоталітарного типу. Більше того, російський народ вважався жертвою комуністичного режиму і власних імперіалістичних верхів. У зверненні УПА до росіян наголошувалося: "Не в імперіалістичній війні вихід, а в боротьбі проти чужих і своїх імперіалістів, не в поневоленні інших

народів, а у в становленні своєї національної держави на російській етнографічній території" (3). Далі звернення закликає росіян створювати свої національні загони при УПА і разом воювати проти гітлерівського імперіалізму за створення російської національної держави. Найдивнішим є те, що російські загони при УПА були. Це ще раз підтверджує толерантність Української Повстанської Армії до інших націй, а також її велику моральну силу.

Як бачимо, ідеологія визвольного руху того часу не містить у собі ознак вищості української нації, ненависті чи применшення вартості будь-якої іншої нації, визнає рівноправність національних меншин в українській ще не побудованій державі. Ця ідеологія не має ознак расизму чи нацизму, а тому жодним чином не суперечить ідеям гуманізму в розрізі національних стосунків.

Ідеї гуманізму позначилися на наказах, зверненнях, інструкціях, що стосувалися безпосередньо збройної боротьби. Надзвичайно показовою в цьому зв'язку є "Інструкція у справі полонених", в якій, зокрема, вказано: "Поводитися з усіма полоненими дуже чемно. Не грозити їм, раненим зробити перев'язки, погодувати, запевнити їх, що їм не станеться нічого злого,... й відставити до слідчих властей. Невільно відбирати жодних речей приватної власності, можна, однак, забрати зброю і документи. Головна напрямна в цій справі...- при кожній нагоді взяти полонених..., перевести з ними пропагандивні розмови і звільняти, крім тих, які обвинувачені у звірствах". Інструкція базується на тому, що чемне, гуманне ставлення до полонених і наступне їх звільнення несе в собі велику пропагандивну силу для людей, яких національно-визвольний рух не вважає своїми особистими ворогами, а тільки виконавцями чужої волі. В майбутньому такі люди і ті, що чули про це від своїх товаришів, без зайвого кровопролиття здаватимуться, що дасть змогу уникнути жертв. Більш гуманної інструкції годі й надумати. Вона не була просто папірцем, нею керувалися. Про це свідчить відмова Івано-Франківського обласного суду в реабілітації Ганні Городенко, датована 12 червня 1992 р. В ній, зокрема, сказано: "За вироком Городенко А.В. визнана винною в тому, що у вересні 1944 року добровільно вступила в УПА і виконувала обов'язки санітарки і кухаря. У зв'язку з хворобою з банди вийшла і весною 1945 року була призначена станичною ОУН жіночої сітки, підтримувала зв'язки з бандою, а в ніч на 15 травня 1945 року вказала бандитам УПА місцезнаходження бійців винищувального батальйону в с.Тарнави-

ця-Лісня. 8 бійців бандитами були роззброєні, а двох розстріляно". Як випливає з документа, всі "ястребки" були в руках упівців, проте розстріляно лише двох, очевидно, лише тих, хто брав участь у звірствах.

Такі інструкції й звернення робили свою справу. Є численні спогади очевидців, що фронтові частини Червоної армії уникали боїв з УПА, обляви часто проводили символічно, не було особистої ворожості до бійців повстанської армії. 1945 року стався такий випадок. Біля сіл Тяпче і Гошів на мосту через річку Свіча зустрілися боївка під командуванням Білого і фронтова частина Червоної Армії. Обидві були озброєні. Однак не пролунало жодного пострілу, за обопільною німою згодою вони мирно розійшлися. Такі факти доводять, що фронтовики, люди, які воювали проти гітлерівської Німеччини, на відміну від каральних загонів НКВС, не хотіли проливати свою кров за утвердження сталінського режиму на західноукраїнських землях. Вони майже підсвідомо відчували, що боротьба з УПА має несправедливий характер, а протиставляє людей одне одному сила стороння, сила тоталітарної держави, що не рахувалася ні з тими, хто чинив їй опір, ні з тими, хто був у неї на службі.

Надзвичайно гуманним є документ Українського Червоного Хреста. Він вражає тим, що стосується мертвих ворогів, а це, вочевидь, одна з вершин ідеї гуманізму. "Повідомляємо вас, що п. ... поліг в бзях з загонами УПА. ... Висловлюємо при цьому своє співчуття з приводу того, що п. ... був примушений віддати своє життя не за справу українського і польського народів". Такі листи одержували родини полеглих разом із знайденими фотографіями та документами.

Поряд з цим у часи збройного протистояння існувало неписане правило, яке, на перший погляд, не має нічого спільного з гуманними ідеями. Учасники національно-визвольного руху зобов'язані були живими в руки ворога не здаватися: "Фанатична вірність ідеї національної незалежності дозволяє українському народові ось уже кілька років проводити найважчу боротьбу... Український революційний рух нараховує сьогодні тисячі таких героїв, які застрелилися останньою кулею, або розірвалися гранатою, щоб лише загинути вільними" (4). Відійдемо від пафосу Петра Полтави і об'єктивно проаналізуємо ситуацію. Фанатики є в будь-якому русі, але чи може їх кількість сягати такого великого числа? Чому акт самознищення ставав дуже поширеним, але це не викликало спротиву чи бодай невдоволення? Відповідь на це запитання треба шукати

не в фанатизмі, а в явищах, протилежних йому. Це - страх і чіткий розрахунок.

Не треба боятися слова "страх". Цілком нормальним є для людини відчуття страху, це ажніак не применшує нічийого героїзму. Відомо, що навіть люди, не зв'язані з ОУН-УПА, які потрапляли до рук НКВС, а потім якимось чином звільнялися, були твердо настроєні живими в руки сталінських "орлів" не здаватися і часто носили із собою зброю з одним набоем. Звичайно, подібні розповіді чи власний досвід мали велике значення у прийнятті останнього фатального рішення. Крім того, існувала колективна сукупна воля до самознищення. Хоч звучить це на перший погляд парадоксально, але смертю однієї людини прагнули врятувати від загибелі десятки, а подекуди навіть сотні. Не було гарантії, що навіть фізично і морально найсильніша особа зможе витримати тортури і не викаже місцезнаходження пов'язаних з нею людей. Оскільки такі відомості в умовах конспіративної партизанської боротьби дуже багато значили, людина наважувалася на самознищення. Ніхто не міг дозволити собі стати причиною загибелі багатьох товаришів. Про те, що саме такі мотиви були домінуючими, а не абстрактний фанатизм, свідчить і той факт, що учасники національно-визвольного руху 40-50-х років були переважно людьми віруючими, або принаймні дістали релігійне виховання, а церква, як відомо, вкрай негативно ставиться до самогубства. Тому тільки переконання крайньої необхідності могло дати моральний дозвіл на акт самознищення.

Українська національно-визвольна боротьба 40-50-х років, як і інші національно-визвольні рухи всіх часів і народів, фактично велася за утвердження прав людини. Недарма одне з найосновніших гасел ОУН-УПА звучало так: "Свобода народам, свобода людині". Зауважимо, вимога свободи людині стоїть після вимоги свободи народам. Такий порядок речення має не тому, що свобода людини є менш вартісною чи другорядною стосовно свободи народів, а тільки тому, що здійснити всі права особи можна після забезпечення прав народу. Якщо ці словосполучення поміняти місцями, то речення набуде до деякої міри нелогічності: "Свобода людині, свобода народам!". Коли реалізовано всі свободи людини, тобто національні права особи не дискримінуються, значить, свобода народів уже реалізована, і вимога ця стає просто неактуальною.

Останнім часом часто протиставляють поняття "свобода нації" і "свобода людини" або визначають, яке з них вище. Складність цієї

проблеми є абсолютно надуманою. Абсурдність протиставлення прав нації і особи наперед прирікають це питання на суперечливу відповідь. Нікому чомусь не спадає на думку, що свобода нації є часткою свободи людини. Саме так, а не навпаки. Не може бути вільною людина, якщо її нація поневолена. Проте людина може зазнавати утисків, навіть якщо її нація не належить до числа поневолених.

Основним аргументом противників вищенаведеної думки буде твердження, що не може бути право однієї особи вище права нації, тобто сукупності осіб. Однак треба не забувати, що під поняттям свободи людини завжди мається на увазі свобода всіх людей. А поневолення людської спільноти, званої нацією, означає дискримінацію національних прав кожної людини, що належить до цієї сукупності людей.

Українська Повстанська Армія боролася за утвердження прав людини. Ідеї гуманізму діставали в національно-визвольному русі своє відображення. Вони розвивалися і застосовувалися навіть у найжорстокіших умовах протистояння. Боротьба УПА була збройною. З цієї причини її часто звинувачують в агресивності та антигуманності, забуваючи, однак, що в умовах другої світової війни, загальної всесвітньої конфронтації, в умовах фізичного знищення українського народу не могло бути й мови про парламентське протистояння.

Кожна війна несе в собі заряд антигуманності. Жодна воююча сторона не в змозі уникнути помсти, несправедливості жертв. Тому не можна розглядати форми боротьби відірвано від умов їх застосування. Завжди існувало поняття війни справедливої. З боку ОУН-УПА велася справедлива війна самозахисту, за повне національне визволення. Хоч імперіалісти на той час виявилися сильнішими, морально і політично боротьба за національне визволення не була програною. Вона має вплив і на сьогоднішній день. Не враховувати це було б недалекоглядним.

1. Мигаль Т. Страх перед правдою. - Львів, 1978. - С.109-110.
2. Мигаль Т. Назв. праця. - С.8.
3. Причинки. - Т.1. - Ч.2. - С.106. Звернення УПА. Росіяни! 1943.
4. Полтава П. Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Позичії українського визвольного руху. - Мюнхен, 1948. - С. 51-52.

Як творилася Українська Повстанська Армія

Друга світова війна почалася 1 вересня 1939 р. наступом німецьких збройних сил на Польщу. Наступу тому передував договір між Гітлером і Сталіним (підписаний у Москві Ріббентропом і Молотовим) про поділ території Польщі на дві сфери впливу: німецьку і советську. Місто Вільно з його околицями мала забрати Литва. Демаркаційна лінія між Німеччиною і СРСР проходила по лінії Керзона. Окремою статтею договору передбачалося переселення білоруського, російського й українського населення з німецької зони окупації до СРСР, а людей німецької національності із советської зони (колишньої польської території) до Німеччини. Німеччина прилучила до себе території Західної Польщі, які перед першою світовою війною належали до неї. З решти Польщі було створено Генеральну губернію, цілковито адміністровану німцями. Поляки мали обмежений доступ до нижчих щаблів самоуправи, а в інших державних установах були тільки звичайними урядовцями, підпорядкованими німцям. На чолі Генеральної губернії був поставлений генерал-губернатор, а всю зону було поділено на чотири губернії, також очолювані губернаторами призначеними урядом третього рейху.

Нова політична ситуація поставила українське населення Галичини, Волині й Полісся перед небезпекою советського терору. Незалежно від ворожого до українських національних устремлень польського режиму, північно-західні українські землі, зокрема Галичина, мали широко розгорнуту мережу українських кооперативів, українське шкільництво, українську церкву і діючі українські політичні партії, представники яких були вибрані до польського парламенту (Сойму й Сенату). На всій території північно-західних земель діяло підпілля - Організація Українських Націоналістів.

Оскільки советська окупаційна влада трактувала весь український актив з господарського, культурно-освітнього і політичного секторів як ворожий елемент, значне число цього активу емігрувало в німецьку зону. Частина нових політичних емігрантів зупинилася на українських територіях Холмщини, Підляшшя і Лемківщини, частина - затрималася на польських теренах, ще інші подалися далі на захід. Ситуація в Генеральній губернії поставила всі

дотеперішні легальні українські політичні партії в досить скрутне становище. Режим націонал-соціалістичної Німеччини не поважав демократичної системи, і це відбирало всяку можливість на проведення політичної діяльності. Видавалося отже, що одинокою толерованою німцями буде Організація Українських Націоналістів, яка в Німеччині мала напівлегального секретаря (амбасадора) в особі Річарда Ярого - сотника Української Галицької Армії. Правда, не минуло ще й року від подій у Карпатській Україні, де німці свідомо й плановано задушили всі національно-державні устремління українців, продаючи їх мадярам.

Націоналістичний актив, що діяв у суворій конспірації на західних і північно-західних українських землях, опинився також у досить незручній ситуації. Після розвалу Польщі з в'язниць було визволено сотні політичних в'язнів, які внаслідок судових процесів були розконспіровані. Багато їх також емігрувало на Захід, частина перейшла в підпілля, а значне число опинилося знову в ув'язненні - на цей раз советському. В Генеральній губернії націоналісти, себто щирі й нещирі члени і прихильники ОУН, стали активом, який займався організацією національного життя на українських етнічних територіях і в місцях скупчення українських емігрантів. Території Холмщини й Підляшшя вперше від княжих часів мали змогу легально плекати й розвивати українську культуру та українське суспільно-громадське життя. З ініціативи представників Проводу українських націоналістів, яких очолював полковник Роман Сушко, було створено Український центральний комітет. Його головою став незаангажований у політичному житті український науковець професор Краківського університету Володимир Кубійович. У всіх скупченнях українців на українських і неукраїнських територіях Генеральної губернії було створено мережу українських допомогівих комітетів, які займалися господарською, культурно-освітньою і суспільно-громадською діяльністю. Політичні ж організації діяли нелегально, або напівлегально. Найбільшу активність проявила ОУН, маючи до диспозиції велике число активістів, що походили з польських тюрем. Дуже можливо, що саме це велике скупчення націоналістичного активу на порівняно малій території було для Організації Українських Націоналістів згубним. Але на переломі 1939 і 1940 рр. ніхто того собі не усвідомлював. Провід українських націоналістів не сумнівався, що тимчасове перемир'я між гітлерівською Німеччиною й СРСР довго не потриває. Збройний

конфлікт цих двох світоглядом протилежних держав видавався неунікальним і Організація мусила до того підготовлятися. Провід Українських Націоналістів утримував контакт з українським підпіллям в Україні і був інформований постійно про тамтешню ситуацію.

На початку 1940 р. Організація Українських Націоналістів було нанесено дошкульного удару і то - з несподіваного боку. В її середовищі стався розкол і відповідно - суперництво двох фракцій, що сильно ослабило потенціал організації.

Втому часі нікому з націоналістів не спадало на думку, що по поза ОУН існує ще якась інша революційна сила, яка планує і розвиває акції в окупованих союзними територіях. Про це націоналісти довідалися значно пізніше з інформацій, які приносили зв'язкові з України. Виявилось, що в порозумінні з урядом УНР в екзилі і за дорученням міністерства військових справ того уряду в Україну був висланий Тарас Боровець, який на волинському Поліссі почав організовувати "уенерівське" підпілля. Порівняно небагато людей знало, що у 1935 р. Тарас Боровець був ув'язнений в польському концентраційному таборі "Березі Картузькій". Відомо було, що він ніколи не був членом націоналістичної організації, а лише прибічником республіканського руху. Також було відомо, що його, як секретаря варшавського Українського допомогового комітету, уенерівці якраз "викинули". Тарас Боровець мав у Холмі якесь підприємство, де виготовлялися ікони. Наприкінці липня 1940 р. він зник. Як пізніше з'ясувалося, Т.Боровець подався на Полісся, щоб там, готуючись до війни німців із союзними, організувати підпілля. І справді з початком війни 22 червня 1941 р. на території волинського Полісся, біля Костополя, почалася повстанська війна з союзними.

Війну розпочала військова фракція, що називалася "Поліська Січ", хоч на урядовій печатці, виготовленій вже в перших днях, довкруги тризуба був напис - "Головна команда Української Повстанчої Армії - Поліська Січ". Низова "Поліська Січ" була неначе відлунням ще свіжої в пам'яті всіх українців західних земель "Карпатської Січі" - збройної військової формації незалежної Карпато-Української Республіки (1938-1939). Назва "Українська Повстанча Армія" нагадувала останню фазу визвольної війни 1918-1921 рр. Її вживав генерал Юрко Тютюнник для тих військових угруповань, які готувалися до одчайдушного 2-го зимового походу. Тоді, в 1921 р., були дві причини називати військові частини УНР "Повстанча Армія". Армія Української Народної Республіки перебувала в табо-

рах інтернованих у Польщі. По-перше, після Ризького договору Польща мала дипломатичні зв'язки із советською Росією і советською Україною і польський уряд не хотів ангажуватися в допомозі армії УНР і продовжувати війну з більшовиками. По-друге, - це створення формації, завданням якої було об'єднати сили всіх повстанських відділів, які діяли в Україні. Отже, Боровець назвав свою формацію "УПА-Поліська Січ", плануючи в недалекому майбутньому, коли повстання огорне всю Україну, творити такі територіальні "Січі" в інших областях України. Назва ця була закономірним явищем, над яким ніхто з тодішнього активу не задумувався.

Від 22 червня до 15 листопада 1941 р. "Поліська Січ"-УПА вела свої бойові операції тільки проти регулярної советської армії або проти її залишків, які не встигли відступити перед німецькими з'єднаннями. Перші тижні єдиним відповідальним командиром "Поліської Січі" був Тарас Боровець, який прийняв псевдонім Тарас Бульба. Ситуація ускладнювалася тим, що німецький фронт посунувся на схід, залишаючи поліську котловину необсадженою. Частини Червоної армії залишалися в запіллі ворога, тимчасово без зв'язку з головним командуванням. "Поліська Січ" виявилася неспроможною до складних воєнних операцій, не маючи достатнього числа фахових старшин. Знаючи з радіоповідомлень про створення у Львові Крайового правління ОУН, Т.Боровець поїхав туди, щоб домовитися про співпрацю і добути потрібну йому підтримку. На жаль, він не знайшов ані зрозуміння, ані співчуття на Руській вулиці, де перебував провід ОУН (СД). Справа в тому, що тим часом німці арештували і вивезли зі Львова Ярослава Стецька, і Крайове правління фактично перестало існувати. Натомість функціонувала створена на місцях самоуправа. Не маючи успіхів в розмовах з ОУН (СД), Тарас Боровець знайшов контакт до ОУН (фракція полковника Мельника). До Львова прибули тоді вже члени ПУНу полковник Микола Сціборський і сотник Омелян Сенік-Грибівський. Вони пояснили Бульбі-Боровцеві політичну ситуацію, що наступала у взаємовідносинах з німцями. А виглядала вона так: Провід Українських Націоналістів відкинув пропозицію німців на співпрацю без політичних гарантій відносно державного статусу України. На таку співпрацю погодилась фракція Бандери, і їм було дозволено сформувати два курені в складі німецької армії. Ті курені не мають ні українських одностроїв, ні відзнак, ні оперативного командування і німці вживають їх більше для пропаганди, ніж для воєнних опе-

рацій. Курінь "Нахтігаль", яким номінально командував Роман Шухевич (в ранзі сотника), більше тижня перебував у Львові, а тепер висланий на схід. Другий курінь під командою сотника Ярого (І) був заангажований на південному відтинку фронту. 30 червня до Львова прибула група провідного активу революційної ОУН і на зборах в залі колишньої "Просвіти" Ярослав Стецько зачитав декрет Степана Бандери про створення Української держави і призначення головою Крайового правління (мабуть, в Галичині) Ярослава Стецька. Як подавалося в друкованих у пресі відозвах, Крайове правління підпорядковується урядові Української держави, створеному в Києві. Німці поставилися до цієї справи холодно, але не перешкодили оголошенню про неї через львівське радіо. Однак одразу після оголошення радіостанцію було зайнято німцями, а вся програма, передавана українською мовою, потрапила під суворий німецький контроль. Незалежно від цього, ОУН (СД), як і ОУН, вислали в Україну свої похідні групи, завданням яких було передовсім допомагати творити на місцях українську адміністрацію і організувати українську поліцію. Паралельно з цим німці завербували значне число перекладачів, серед яких були члени обох фракцій ОУН, а також прихильники інших політичних середовищ, зокрема гетьманців. Бульба поінформував членів ПУН про перебіг воєнних акцій на волинському Поліссі та про схему повстанської адміністративної організації. Він повідомив, що за дорученням уряду УНР була активізована тільки одна бойова одиниця, а саме - "Поліська Січ" Української Повстанчої Армії. Політична організація "Відродження", до якої ще перед війною належав Бульба й інші прихильники УНР, перестала діяти з вибухом війни. На українських територіях тепер діяла Українська Повстанча Армія, як екстериторіальна "Поліська Січ", що для оформлення перед німецькою військовою владою створила українську поліцію з осередком в місті Сарни. Бульба пояснив, що для розгортання повстанської боротьби із залишками советських військ йому потрібні фахові військовики-старшини, щоб успішно переформувати понад 10 тис. повстанців у здисципліновану збройну силу. Таким чином, 5 серпня 1941 р. між командою Поліської Січі Української Повстанчої Армії і представниками Проводу українських націоналістів було укладено договір. Договір охоплював ділянку у військовій співпраці, обминаючи політичну ідеологію. Провід Українських Націоналістів зобов'язався постійно допомагати Українській Повстанчій Армії постачанням старшинських кадрів. До головної команди УПА мав бути

стало делегований представник ПУН. Подібну умову уклала команда УПА з представником гетьманської організації полковником І.Трейком.

"Поліська Січ" - УПА планувала наступ на місто Олевськ, яке знаходилося на території Советського Союзу (з вересня 1939 року). Підсилена старшинами, присланими ПУНОм і новим начальником Дяченком (2), УПА почала заплановані широкомасштабні воєнні операції. Перешкодило в тому втручання німців. До Дяченка з'явився старшина ГПФ (Гегайме Фельд Поліцай - фронтового відділу гестапо) з вимогою негайно покинути територію України, бо інакше він (Дяченко) буде взятий до табору полонених. На місце начальника штабу призначено тоді полковника армії УНР Петра Смородського. Контакт УПА з населенням на схід від колишнього кордону вказав на необхідність проголошення програмових основ Української Повстанської Армії і опрацювання її політично-програмової платформи під назвою "За що бореться Українська Повстанча Армія" (Див. додаток А).

Текст цієї платформи, що в різних часто модифікованих формах публікувався у неконтрольованій німцями пресі або розповсюджувався летючками, мабуть, прискіпав ліквідацію напівлегального статусу "Поліської Січі" - УПА.

До міста Олевська, де був розміщений головний штаб "Поліської Січі", приїхав німецький гебітскомісар і зажадав, щоб "Поліська Січ" підпорядкувалася німецькій адміністрації. На це команда "Поліської Січі" відповіла, що мусить порозумітися з командою військового запілля в Рівному. В порозумінні з представниками ексильного уряду УНР полковником І.Литвиненком команда УПА вирішила провести офіційну демобілізацію існуючих формацій, залишити потрібний для поліційної служби персонал, а найпевніші кадри перевести в підпілля, в поліські ліси. Уряд УНР, беручи до уваги безпеку цивільного населення, не рекомендував розпочинати будь-яку протинімецьку діяльність, аж доки німецький фронт не зупиниться на Волзі. Генеральний штаб армії УНР розраховував, що лінія Волги буде останньою перешкодою на шляху німецького наступу і що звідти почнеться відступ німецьких армій на захід. 9 листопада 1941 р. отаман Бульба зі своїм ад'ютантом мав розмову з генералом Кіцінгером в Рівному. Бульба заявив, що у випадку визнання "Поліської Січі" як української військової формації він перебере на себе відповідальність за охорону Полісся від більшовицьких парти-

занів і диверсантів. Якщо такого дозволу не буде, "Поліська Січ" буде демобілізована. Генерал Кіцінгер відповів, що відповідальність за територію Полісся, як і за всі території на захід від Дніпра, перебирає німецька цивільна влада - рейхскомісаріат України і що військова влада вже нічого не може зробити. 16 листопада 1941 р. відбулася формальна демобілізація "Поліської Січі" - УПА. В грудні того ж року в підпіллі у лісах Людвипільського району почав діяти штаб Української Повстанської Армії вже без додатку "Поліська Січ".

В січні 1942 р. отаман Бульба склав звіт президентові УНР Андрієві Лівичкому у Варшаві і дістав нові інструкції. Уряд УНР, як і раніше, не дозволяв піднімати загального повстання.

Боротьба проти німецьких окупантів мала два основних завдання: опір у формі обмеження терору цивільної влади; удар по системі постачання східнонімецького фронту. Зміна безпосередніх завдань впливала також на зміну тактики УПА. Головна команда поширила мережу своїх зв'язкових для підготовки організації масового опору. Активна партизанська боротьба проти німецької окупації розпочалася 16 квітня 1942 р. Вже в травні на поборювання "банд" було вислано спеціальну бойову групу під командуванням майора поліції Брошена. Група Брошена одразу зрозуміла, що в поліських лісах буде вестися боротьба не лише проти українських, а й проти советських партизанських сил. До цього німці не були готові, бо не знали й не розуміли партизанської тактики. Зі звітів Брошена, які він передавав через київську команду німецької поліції, було видно, що він мав дуже мало інформації про УПА Тараса Боровця. Пояснив він це тим, що Боровець користувався всесторонньою підтримкою українського населення, яке не підтримувало комуністичної партизанки і тому давало інформацію про розповсюдження і сили советських партизанів. Незважаючи на всі заходи обережності з боку УПА, німці застосовували безжалісний терор супроти цивільного населення. ОУН (СД), яку в тому часі на Україні очолював Микола Лебедь, видала до населення летючку під заголовком "Партизанка і наше становище до неї". В тій летючці, серед іншого, було сказано: "Ми ставимось до партизанки вороже і її рішуче побороємо. Партизани - це агенти Сталіна і Сікорського, а з ними нам не по дорозі... Не партизанка сотень чи навіть тисяч, а національно-визвольна революція мільйонових українських мас" ("Наш шлях", червень 1942 р.).

Коли в містах волинського Полісся і Північної Волині оперували партизанські відділи УПА, на території західньої Волині, від Володи-

мира до Крем'янця, формувалися військові відділи ОУН. Саме військові відділи ОУН, тому що майже одночасно звернули увагу на цю важливу ділянку національної революції обидві націоналістичні фракції. Фракція Бандери була дещо ослаблена через відіслання всіх кращих військовиків до куренів "Нахтігаль" і "Роланд". У 1942 р. з тих куренів сформовано один батальйон охоронної служби і вислано в Західну Білорусь для боротьби з червоною партизанкою. З відомих німцям причин в грудні 1942 р. той батальйон розформовано, а старшин арештовано. Роман Шухевич, що в тому батальйоні був заступником командира і командиром I-ої сотні, щасливо втік з арешту і перейшов на підпільну роботу. Він закінчив старшинську школу (резерви) польської армії, був ентузіастом військової справи і використовував кожну можливість поглибити свої військові знання на курсах. Після втечі з ув'язнення став військовим референтом у провіді С.Бандери перед відрядженням до "Нахтігалью". На відстані почав організовувати сектор ОУН (СД), що в Україні діяла під проводом Миколи Лебеда. Німецькі репресії змушували щораз більше людей переходити на нелегальний статус і з весни 1943 р. бандерівці приступили до створення своїх загонів.

Навесні 1943 р. на західних кордонах райхскомісаріату України створилася дивна ситуація. В околицях Сарн, Костополя і аж до Корча оперували відділи УПА під проводом отамана Бульби. На Рівненщині, Дубенщині, Крем'янецьчині, Володимирщині й Горохівщині виникали невеликі військові відділи націоналістів обох фракцій ОУН. Спочатку це були боївки з 4-5 бойовиків. У липні 1943 р. ОУН полковника Мельника наказала перейменувати бойові референтури в усій організаційній мережі на військові і почати формувати військові відділи ОУН. Оскільки Волинь, Полісся і Поділля належали до організаційного інспекторіату ч.2., планував усі військові акції референт військових справ Малий (Михалинюк).

Після того як обов'язки референта військових справ перебрав на себе Роман Шухевич, ОУН (СД) змінила свій погляд на проблему партизанки. Керівник служби безпеки на північно-західних землях Василь Макар пише про це так: "Повстанчу акцію на північно-західній і частинно східних теренах ми мусили почати, і це не було рано, як дехто каже, але вже й запізно. Мусили ми це робити з двох причин. Перший терен виривався нам з рук. З одної сторони, почали множитись атаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої - червона партизанка почала zalивати терен. Отже, коли б ми не були почали

повстанчої акції, то не мали б що робити. Друге: ще тоді, коли ми не починали повстанчої акції, німота почала масово винищувати села. Хотіли приневолити населення до здавання контингентів (продподатки) і контингентів робочої сили в Німеччину. Отже, в тій цілі вибрали одне село в окрузі чи районі, яке нищили дощенту. Всіх людей вистрілювали, а забудовання палили. У зв'язку з цим маса людей почала втікати у ліс і блукати самотас. Почалися грабежі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т.п. Отже, ми мусили організаційно охоплювати тих людей у лісі. Оце дві засадничі причини нашої повстанчої акції" (Оригінал цього документа див: Архів ЗПУГВР, Т.1 - С.1). Не так ясно подає історію започаткування партизанки бандерівцями полковник Омелюсік (3). В статті "УПА на Волині в 1943 році", вміщеній у "Літописі УПА" (кн.1), він пише: "Терор, який німці зміцнили з початком 1943 року (масові розстріли в Рівному 8 березня 1943, в Крем'янці 23 лютого 1943 та інші) спричинився до народження жадоби відплати. Так постала потенціальна УПА".

Вже раніше Провід СУН (СД) вирішив розпочати переговори з командою УПА і 22 лютого 1943 р. до штабу отамана Бульби-Боровця з'явився уповноважений бандерівського проводу, добре відомий на Волині як член ОУН Олександр Бусел. Від імені проводу ОУН Бандери він заявив, що їхня організація змінила свій погляд на проблему повстанської боротьби України проти німців та більшовицької партизанки; відтепер вони вважають цю форму визвольної боротьби за доцільну і необхідну; вони сердечно вітають командування та цілу УПА і пропонують розпочати переговори про спільну акцію всіх революційних сил України в рядах УПА.

9 квітня 1943 р. розпочалися ділові переговори між головною командою УПА і представниками військової референтури ОУН (СД). Учасниками їх були: від УПА - отаман Тарас Бульба-Боровець і отаман Щербатюк ("Зубатий"), а від ОУН - поручник Сонар (Юрко) і "Омелько". Поручник Сонар привіз такі пропозиції від урядуючого провідника ОУН (СД) Миколи Лебеда-Рубана: не визнавати політичної підлеглості урядові УНР, а підпорядковувати всю військову дію УПА політичній лінії проводу ОУН Бандери; визнати акт державності від 30 червня 1941 р. як єдину державну концепцію України і під її прапором проводити дальшу визвольну боротьбу; не організувати ніякої політичної ради при армії, а вважати за свій єдиний провід ОУН Бандери та беззастережно виконувати всі його

накази й директиви; дотеперішні партійні бойвки, що мають офіційну назву "військові відділи ОУН Бандери", включити до лав УПА, створити спільний штаб і далі діяти під назвою "УПА"; командувач УПА отаман Тарас Бульба-Боровець залишається далі на своєму посту як фаховий партизанський командир; запровадити в УПА інституцію політвиховників та Службу безпеки (СБ); оголосити загальний революційно-повстанський зрив цілої України проти німців та провести масову примусову мобілізацію до УПА; очистити всю повстанську територію від польського населення, яке всюди шкодить українській справі через провокаційну роботу польських урядовців у німецьких установах та масову підтримку, що її польські колоністи дають большевицькій партизанці.

Головна команда УПА вже раніше зверталася до всіх українських політичних угруповань з пропозицією сформування спільної політичної ради, яка б розробляла політичну платформу УПА, а також створення спільного командування. Вона не могла прийняти вимог ОУН (СД), бо це означало б зрадити уряд УНР і перетворити УПА в збройну силу однієї політичної партії. Командування УПА також не могло погодитися з планом винищення поляків, бо це суперечило б засадам програми, поданій у летючці "За що бореться УПА" ще у 1941 р. Вона погоджувалася тільки з тим, щоб включити партійні бойвки до УПА і створити спільний штаб Української Повстанської Армії.

Провід ОУН (СД) під різними приводами відтягав переговори, але вже в квітні 1943 р. видав наказ перейменувати всі "військові відділи ОУН" на "Українську Повстанську Армію". Це був наказ 8 "Військам УПА". В ньому, зокрема, читаємо: "З перетворенням всіх бойових відділів, які борються за спільну ідею створення Української Соборної Держави, в один військовий організм під назвою "Українська Повстанська Армія" виникла потреба організації цієї армії на засадах сучасної техніки і метод війни... Нав'язуючи до військових традицій нашого славного минулого з давніх часів і з часів визвольної боротьби рр. 1918-1922 армій УНР і УГА, називати всіх вояків УПА козаками. Козак є почесне звання борця за Українську державу".

Цей наказ підписав командир Української Повстанської Армії Клим Савур і шеф військового штабу, полковник Гончаренко. Клим Савур (Дмитро Клячківський) був першим командуючим УПА, коли цю назву присвоїв собі відділи ОУН (СД).

Полковник Омелюсік у своїй статті "УПА на Волині в 1943 році" (Літопис УПА, кн.1, стор.38) пише так: "Після недовгих переговорів про поєднання командир Савур дав наказ роззброїти відділи отамана Бульби, що й було виконано 18 серпня 1943 року".

Клим Савур дав наказ роззброїти не тільки відділи отамана Бульби. Роззброєно було також загони мельниківців, які до того часу часто проводили спільні з бандерівцями акції та допомагали в поставчанні амуніції. Провід ОУН (СД) провів мобілізацію молоді до лав УПА. За даними полковника Омелюсіка, чисельність УПА на Волині становила близько 20 тис. чол. Щоб охопити вояцтво вишколом і організувати військові формування, треба було матеріальних засобів і старшинських кадрів. Провід ОУН (СД), а вірніше його Служба безпеки почала винищувати польське населення, проти чого гостро виступав Боровець. Це й стало причиною того, що свої формування він перейменував на Українську Національно-Революційну Армію і таким чином відмежувався від терористичної діяльності СБ. Незважаючи на провокації з боку командування УПА, отаман Тарас Бульба-Боровець не ставав на шлях помсти українцям. Такої позиції дотримувалася й Організація Українських Націоналістів під проводом Мельника.

Восени 1943 р. німецька армія була фактично переможена і почала відступ на всьому фронті від Балтійського до Чорного моря. Було ясно, що вся територія України буде незабаром окупована советськими силами і треба шукати нових методів боротьби. Бульба думав, що за цих обставин німці зможуть допомогти технікою і зброєю продовжувати повстанську боротьбу. Та німці не допомогли українському підпіллю в його боротьбі з комунізмом. Натомість вони ув'язнили Тараса Боровця та його ад'ютанта Олега Штуля-Ждановича. Багато партизанів, зокрема старшин Української Національно-Революційної Армії і членів ОУН (м) з наближенням советів ставали на службу до бандерівської УПА. 21-22 листопада 1943 р. під час з'їзду представників поневолених Москвою народів, відбулося переформування УПА. Її головнокомандуючим став Роман Шухевич (псевдонім - Тарас Чупринка).

Не примус і терор, а бажання віддати свої сили в боротьбі за Українську державу спричинилися до того, що від кінця 1943 р. і в 1944 р. Українська Повстанська Армія стала військовою силою українського народу. Спричинилася до цього як особа головнокомандуючого Тараса Чупринки, так і зміна тактики проводу ОУН (СД).

Головна Визвольна Рада, хоч практично була слухняним зняряддям проводу ОУН (СД), формально складалася з різних людей. Був це сурогат того політичного авторитету, якого завжди добивався отаман Тарас Бульба-Боровець. Небезпека з боку червоного окупанта об'єднала всі військові кадри, і на відповідальних командах посадах УПА були люди і з колишньої команди УПА отамана Бульби-Боровця, і з Організації Українських Націоналістів полковника Мельника. Деяких з них називає полковник Омелюсік, який пише переважно про 1943 р. Про окремих з них, таких, як сотник Іван Кедюлич-Чубчик чи поручник Михаленюк-Малий він, мабуть, і не чув. Омелюсік називає майора Поля старшиною УНР. Це, мабуть, несвідома помилка, бо Федір Польовий був членом ОУН і старшиною резерву поліської армії (закінчив військову школу в Замброві). Полковник Смородський, колишній начальник штабу "Поліської Січі", викладав у старшинській школі УПА. Полковник Литвиненко, один з найближчих сподвижників Тараса Бульби-Боровця, був у штабі УПА-Північ начальником розвідки. Зрештою важко назвати імена всіх повстанців, що нічого спільного з ОУН (СД) не мали, але служили в УПА. Тому твердження, розповсюджене в Україні пропагандою КПРС, що УПА і ОУН (в розумінні ОУН Бандери) це одне і те саме, м'яко кажучи, є брехнею.

На жаль, ця тенденція фальшування стосується не тільки історії УПА. Часті й інші неточності та перекручення. Одне з них передруковує часопис "Нескорена нація" (ч.10 червня, 1992 р.), що виходить у Києві. Розповідаючи про події в ОУН після вбивства полковника Євгена Коновальця, Олекса Новак твердить, що бажанням Коновальця було, щоб ОУН після нього очолив його швагер Андрій Мельник, відомий своєю проницькою орієнтацією (4), та що Мельника було перебрано на 2-ому ВЗУНі, який відбувся в серпні 1939 р. і на який прихильники Бандери не були допущені. Новак не інформує своїх читачів, що головою підготовчої комісії 2-го ВЗУНу був не хто інший, як Стецько-Карбович, а всі тодішні націоналісти були прихильниками Бандери, який був ув'язнений поляками. Найголовніше ж те, що історик Новак, називаючи Андрія Мельника "швагром Коновальця", промовчує, що полковник Мельник був співорганізатором і заступником Коновальця в курені січових стрільців, а згодом і в корпусі січових стрільців, і що був він начальником штабу осадного корпусу в Києві у 1918 р., а також начальником штабу діючої армії УНР в 1919 р. Новак промовчує, що

полковник Мельник, після Коновальця був крайовим командиром УВО, а після 1929 р. членом Сенату ОУН. Це й були кваліфікації, завдяки яким Євген Коновалець вибрав Мельника на свого заступника. Швагрів Коновалець мав більше, але не висував їх на керівні посади в Проводі Українських Націоналістів.

Всі події, згадані тут, відомі автору з першої руки. Його власні спостереження підтверджують документи і публікації як ОУН, так і самого отамана Тараса Бульби-Боровця і неприхильного до нього Літопису УПА. Цитата з листа Василя Макара наводиться не тільки тому, щоб заперечити, що Тарас Боровець був "отаманчиком-анархістом", а й щоб документально розкрити причину, чому ОУН (СД) зважилася на партизанську акцію. Макар щиро признається, що "терен виривався нам з рук".

1. Р і х а р д Я р и (Я р и й) - сотник Української галицької армії, після 1920 р. громадянин Німеччини. Був учасником конгресу українських націоналістів у Відні в 1929 р. і став представником ОУН на терені Німеччини. Після приходу до влади націонал-соціалістів мав, як виявилось, зв'язки з німецьким абвером. Був одним з організаторів й ініціаторів розколу в ОУН.

2. П е т р о Д я ч е н к о - полковник армії УНР, командир кінного полку чорних запорожців. Після першої світової війни служив контрактним старшиною в польській армії і там закінчив академію Генерального штабу. Як заступник командира полку "шволежерів" 1 вересня 1939 р. бравурним наступом вдерся на територію Східної Пруссії, але потім мусив відступати і був інтернований на територію Східної Пруссії, знову мусив відступати і був інтернований у Литву, звідки його "визволив" бойовий товариш часів 1-го зимового походу полковник Роман Сушко. В останній період другої світової війни, після створення Української Національної Армії під командою генерала Павла Шандрука, полковник Дяченко командував протипанцирною бригадою УНА. Після війни підвищений президентом УНР до рангу генерала-хорунжого. Помер у США.

3. П о л к о в н и к О м е л ю с і к - старшина армії УНР. Став начальником оперативного відділу в штабі УПА під командою полковника Клячківського (Клим-Савур). Не зважаючи на свою лояльність до ОУН (СД), все ж згадує про УПА під командою Тараса Боровця і старшин, які служили в штабі УПА.

4. Бандерівська пропаганда вважає, що полковник А н д р і й М е л ь н и к "знаний з пронимецької орієнтації". Закид не лише

безпідставний, а й нелогічний. В 1938 р. не було взагалі мови про якусь "пронімецьку орієнтацію" ОУН. В 1935 р. в ОУН панували протинімецькі настрої, оскільки німці видали Миколу Лебеда польській поліції після замаху на Перацького. Виїхавши за кордон, полковник Мельник затримався не в Німеччині, а в Римі (правдоподібно, завдяки зв'язкам митрополита Андрея Шептицького). В 1938 р. у боротьбі за Карпатську Україну яскраво проявилися протинімецькі погляди полковника Мельника. ОУН під його проводом підтримувала демократичний устрій Карпатської України і допомагала провести вибори до Сойму Карпатської України - акції явно протинімецької. У 1941 р. полковник Мельник рішуче відмовився співпрацювати з німцями, які не хотіли дати гарантій на незалежність Української держави.

Додаток "А"

За що бореться Українська Повстанська Армія

1. Українська Повстанська Армія - це надбання всього українського народу. В її військово-революційні лави мають право вступати всі українці.

2. УПА не підлягає жодній політичній партії. Свою діяльність УПА підпорядковує тільки законному урядові Української держави.

3. УПА не вступає в жодні міжпартійні суперечки. Замість партійних та класових міжусобиць УПА бореться за абсолютну консолідацію серед українців та мобілізує всі творчі сили України насамперед проти зовнішніх ворогів України.

4. УПА веде свою акцію на двох фронтах: революційно-партизанську в СРСР та репрезентативно-інформативну поза межами СРСР.

5. УПА стоїть на становищі безкомпромісової боротьби з кожним загарбником України. Свою діяльність УПА не підпорядковує жодним чужим силам.

6. УПА бореться в першу чергу за визволення України з чужого ярма та відбудову своєї суверенної держави. Про державний лад і форму володіння державою буде вирішувати своєчасно тільки увесь народ за представництвом своїх представників в парламенті самостійної України або загальним голосуванням.

7. УПА бореться за перебудову Східної Європи за принципом етнографії. Кожний народ мусить мати свою суверенну державу, а не каратися під насильною окупацією чужої імперії.

8. УПА бореться за спільний революційний фронт всіх народів, поневолених московською компартією або якою іншою імперією.

9. УПА визнає потребу уряду воєнного часу. Всю владу в воєнний час виконує уряд, складений з представників всіх політичних угрупувань, а в основному опертий на власну мілітарну силу.

10. УПА визнає засади демократії як єдино правильні для Української народної держави. Українська держава мусить базувати свою розбудову не на вузьких реакційних однонаціональних чи однокласових доктринах, а на широких основах територіального патріотизму. Добрими патріотами Української держави можуть бути не тільки одні українці, але також представники всіх інших національностей, що чесно визнають Україну своєю батьківщиною.

11. УПА бореться за абсолютну рівноправність всіх громадян, незалежно від їх статі, стану, національності та релігії. Не може бути ані упривілейованих одних, ані позбавлених прав ("лішенці") других. Всі громадяни мусять мати однакові права і однакові обов'язки.

12. УПА бореться за дійсну, не фіктивну свободу думки, слова, віри і чину кожного громадянина Української держави, без різниці його національності, статі, стану, походження й політичних та релігійних переконань.

13. УПА бореться за відновлення вільної діяльності всіх віровизнань та церкви як одного з дуже важливих чинників національно-державного будівництва.

14. УПА визнає законною і правильною націоналізацію більшості ресурсів країни державою. Але рівночасно стоїть на сторожі права оборони інтересів трудящого люду перед державним капіталом так само, як і перед капіталом приватним. Державний капітал не має права до рішального впливу на соціальне законодавство Української держави.

15. УПА бореться за якнайскорше уконстатування в Українській державі:

1. Державної власності
2. Комунальної власності
3. Кооперативної власності
4. Приватної власності.

Кожна форма володіння власністю мусить бути рівноправна перед законом.

16. УПА бореться за перебудову економічної структури української держави з монопольної советської "казьонщини" та "колхозництва", за поширення свободи приватної ініціативи, але тільки шляхом організації регульованого державою народного капіталізму, а не підпорядкування держави приватному капіталові.

17. УПА визнає за конечну потребу безпосередньої державної адміністрації тільки для воєнної та тяжкої промисловості. Всі інші галузі індустріальної продукції мусять планово переставитись на адміністрацію комунальної, кооперативної та приватної ініціативи.

18. УПА бореться за негайне переставлення фабрик та заводів в Українській державі на дійсну, а не фіктивну власність трудового народу. Це має бути dokonane шляхом організованих державою спеціального роду акційних товариств. Кожний трудовик - акціонер.

19. УПА бореться за абсолютну перебудову українського села. Хаотичне й зруйноване старе та насильно колективізоване теперішнє село мусить заступити нова хліборобська оселя з самовистачальних господарств, пристосована до нового розподілу країни, комунікаційної мережі і т.п.

20. УПА визнає за кайвідповідніше в майбутній державі державне, кооперативне та приватне хліборобство:

Державне - це адміністрація самою державою всього національного державного фонду.

Кооперативне - це всякого роду кооперативно-артільні господарства, які можуть існувати там, де місцеві обставини та воля народу бачать їх потребу.

Приватне - це одноосібне сильне хуторне господарство в системі хліборобської станції, побудоване за всіма правилами модерної агротехніки з механічним обробітком.

Спекуляція землею та великовласницьке поміщицтво виключається. Землю як на кооперативні, так і на одноособні господарства надає держава законним актом на вічну приватну власність тому, хто її обробляє, безплатно.

21. УПА бореться за планову перебудову цілої країни. Принагідно повстали хліборобські, промислові, торговельні та адміністративні осередки мають бути змінені новими планово-розміщеними оселями, залежно від тереново-кліматичних, сировинно-продукційних, торговельних та адміністративних умов та потреб країни.

22. УПА бореться за справедливе унормування відносин в державі та за дійсне піднесення життєвого рівня всього трудового населення України.

23. УПА бореться за право довільного вибору роду праці на підставі добровільної умови. Трудовий люд має право до зміни праці через розв'язання умови, а не бути прикованим до заводу диктаторним "указом" держави, або всякими примусами працедавця.

24. УПА бореться за право на безкоштовну освіту і повну культуру, соціальну та санітарно-медичну опіку для всіх громадян Української держави.

25. УПА бореться за право трудових мас на максимально 8-годинний день праці, на нормальний відпочинок і на оборону своїх інтересів професійною організацією, як перед приватним, так і перед кооперативним і державним капіталом.

26. Всі революційні кадри і вояки УПА мають право належати до своїх політичних партій та громадських і професійних організацій та визнавати той чи інший політичний світогляд. В рядах УПА їх зобов'язує ідея відродження Української суверенної держави, постанови внутрішніх організаційних правил та вояцько-лицарська дисципліна.

Ігор Міткалик

Українська Повстанча Армія - Українська народно-революційна армія отамана Тараса Бульби-Боровця

Створення перших загонів УПА пов'язується з іменем отамана Тараса Бульби-Боровця. Тарас Боровець (1908 р.н., с. Бистричі Костопільської округи Рівненської області) під впливом петлюрівських ідей заснував на Поліссі підпільну організацію - "Українське національне відродження" (УНВ), яка діяла в 1932-1939 рр. за погодженням з представниками президента УНР в екзилі А.Лівицького. Восени події осені 1939 р. застали його у Польщі, куди він був висланий після ув'язнення у Березі Каргузькій.

Після порозуміння з президентом А.Лівицьким та генералом В.Сальським Т.Боровець 1 серпня 1940 р. нелегально перейшов кор-

дон і створив на базі УНВ восени того ж року нову військово-революційну організацію, побудовану за територіально-адміністративним принципом, під назвою УПА і за такою схемою: а) головна команда; б) 2-4 області становлять окружну січ; в) область утворює обласну бригаду; г) район утворює районний полк; д) 2-5 сіл утворюють курінь; е) село утворює сільську сотню.

З початком німецько-радянської війни Тарас Боровець ("Байда") міняє псевдонім на "отаман Тарас Бульба" і обіймає обов'язки окружного коменданта міліції в Сарнах. Склад УПА перетворюється на офіційну "міліцію" загальною чисельністю в усьому Поліссі близько 10 тис. чол. Ця акція була легалізована німецькими властями як напіввійськова, напівміліційна спеціально для Полісся. Домагання Бульби-Боровця визнати створений відділ "Поліська Січ" за національну військову частину були відхилені.

"Поліська Січ", співпрацюючи з Білоруською самообороною, боролася у Поліссі із залишками частин Червоної армії, десантниками, загонами НКВС, організаторами партійного підпілля.

Особливістю загонів була строкатість їхнього складу. До них влилися колишні вояки царської, польської, радянської армій, старшини армії УНР, а пізніше на підставі договору, складеного у Львові в липні 1941 р., члени ОУН під проводом полковника А.Мельника. Центром головної команди "Поліської Січі" стало містечко Олевськ Житомирської області. Офіційний орган "Поліської Січі" газета "Гайдамака" висунув такі лозунги боротьби: "Своя державність. Збройна сила. Віра Христова". Газета опублікувала цикл нарисів І.Мітринги "Хто ми такі?" та інші статті, у яких ішлося про необхідність відродження українських національних традицій.

Німецька окупаційна політика в Україні та запровадження на Поліссі цивільної адміністрації змусили отамана Тараса Бульбу шукати нелегальних форм боротьби. У виступі на раді старшин в листопаді 1941 р. він вказував: "Поліська Січ" стає зародком нашої рідної армії. Сьогодні ця задача ще не виконана, але ми маємо глибоку віру, що вона в найближчі дні справиться з нею".

Перехід у підпілля прискорився вимогою німецької влади розстріляти 535 євреїв Олевська. На це було заявлено, що "Поліська Січ" створена для боротьби із озброєним ворогом, а не з цивільним населенням. Отаман віддав наказ заховати кращу зброю і "розсіятися". 16 листопада 1941 р. він офіційно ліквідував відділ і з частиною січовиків пішов у підпілля.

Першим наказом нового штабу в грудні 1941 р. було знято з назви організації дописку "Поліська Січ". Територіальний принцип після цього відпав. Організація почала виступати тільки під назвою УПА. Армія перейшла з територіально-осадної системи на рейдуючу.

У 1942 р. УПА під керівництвом Тараса Бульби розпочала боротьбу з німецькою владою (квітень - перша фаза боротьби проти цивільної адміністрації Коха, липень - друга фаза, яка передбачала напади на військово-стратегічні об'єкти). Серед найбільших операцій року - "Шепетівська", проведена 19 серпня 1942 р.

15 вересня 1942 р. головна команда УПА затвердила кілька законів та інструкцій за підписом "Командувач Української Повстанчої Армії отаман Тарас Бульба-Боровець", в тому числі й "Закон українського партизана". В статті 1-й цього закону відзначалося: "Український партизан є вірним сином свого народу і щирим патріотом рідного краю. Він добровільно жертвує свою кров та життя для загального добра", у статті 2-й: "Українська партизанка... є єдиною можливою в цей час для українського народу формою збройної боротьби та зародком Української Національної Армії. Український партизан є чесним вояком та відданим борцем за волю України". Ставлення партизан до населення характеризувала стаття 9-та: "Всякого роду зловживання на тлі реквізицій та грабування цивільного населення, незалежно від того, якої воно національності, підлягають карі смерті".

Зима-початок весни 1943 р. були часом перегрупування українських збройних формувань і сроб їх консолідації у єдиний фронт спільної боротьби проти німецьких окупантів і червоних партизанів. На рівні окремих відділів УПА, ОУН (м), ОУН (б) існувала співпраця в оперативному плані, тому закономірним було порушене ще в грудні 1942 р. Тарасом Бульбою питання про утворення Револьюційної ради з представників усіх угруповань, і утворення єдиного генштабу повстанських сил України.

22 лютого 1943 р. з місією політичного характеру від ОУН (б) прибув до штабу УПА О.Бусел. Ділові переговори між командуванням УПА і військовими представниками ОУН (б) - "Юрком" та "Омельком" - відбулися 9 квітня. Пропозиції від ОУН (б) підпорядкувати військові операції УПА політичній лінії проводу ОУН (б) та ряд інших були розцінені Тарасом Бульбою і всім ГК УПА як монопартійні та диктаторські. Переговори були перервані. Утворилися дві збройні формації з назвою УПА: одна - під проводом

Тараса Бульби, друга, яка швидко зростала за рахунок української поліції, втікачів з військових таборів і мобілізованих - під проводом ОУН (б). Проте до червня 1943 р. до відкритого конфлікту між керівництвом двох УПА не дійшло.

Для відмежування від УПА під проводом ОУН (б) ГК УПА на чолі з Тарасом Бульбою 20 липня 1943 р. виносить постанову про перейменування своєї армії в Українську народно-революційну армію.

УНРА - за організаційним статутом надпартійна військово-революційна організація і осередок революційної боротьби трудящих України за незалежну демократичну державу, де всі громадяни матимуть рівні права і обов'язки. Свою революційну роботу УНРА мала здійснювати на демократичних основах міжпартійного порозуміння, щоб таким чином створити єдиний всенародний фронт.

Верховним органом УНРА була Політична рада, складена з представників різних політичних груп. До неї входило 5 чол.: від української народно-демократичної партії - І.Порада, від союзу українських комуністів-самостійників - М.Даниленко, від Організації Українських Націоналістів під проводом А.Мельника - О.Жданович, від безпартійного громадянства - С.Мазепа, від козаків Дону і Кубані - сотник А.Бочанов.

Політична рада УНРА визначала генеральну лінію, тактику та інші напрями для Головної команди, яка також складалася з п'яти чоловік: командуючого УНРА, коменданта територіальної армії, командира діючої армії, начальника головного штабу і секретаря.

Відділ пропаганди при Головній команді УНРА видав кілька номерів часопису "Оборона України". В одному з них від 10 серпня 1943 р. було поміщено "Відкритий лист до членів проводу Організації Українських Націоналістів Степана Бандери". Тарас Бульба звинуватив у ньому провід ОУН (б) у негативній позиції до УПА "Поліська Січ", визнанні засад безоглядної диктатури партії ОУН (б), а не демократії, відхиленні пропозиції створення Української революційної ради в 1942 р. як надпартійного органу, зриві переговорів навесні 1943 р. та винищенні польських сіл.

Публікація "Відкритого листа" призвела до нападу на штаб УНРА. 19 серпня 1943 р. частину штабних працівників було захоплено в полон, а дружину Боровця - Анну - вбито як "шлігунку". Після цих подій УНРА видимої активної діяльності не проявляла. У наказі Тараса Бульби від 5 жовтня 1943 р. командам УНРА говорилося: "І. Скрізь, де можливі сутички з переважаючими силами червоних або...

бандерівських партизанських загонів, відділи УНРА розформовуються і переходять у підпілля. 2. Абсолютно ні-де не організовувати опору регулярній Червоній армії в її поході на Захід. 3. Стримати населення від всяких виступів проти нового окупанта, щоб не викликати зайвих репресій і не нести несвоєчасних даремних жертв. 4. Посилити діяльність органів територіальної УНРА у підпіллі згідно з окремими наказами та інструкціями".

Кілька зауважень щодо отамана Тараса Бульби-Боровця і того образу, що його створювала пропаганда. Газета "Гайдамака" - офіційний орган "Поліської Січі" - зображувала його як визначного організатора і командира, людину рішучу і справедливу, з літературним хистом і розвинутим почуттям гумору. "Дорогий наш батько, - писала вона, - ... відживив у нашому мертвому Олевську нове радісне життя". Провід ОУН (б), навпаки, характеризував Боровця як "отаманчика", "анархіста", людину, що шкодить загальноукраїнській справі. Для радянської пропаганди "Тарасобульбівщина" - це "махновщина під прапором гайдамаків". Після звернення Раднаркомом УРСР від 14 лютого 1944 р. "До учасників так званих УПА та УНРА" у листівках місцевої влади Тарас Бульба-Боровець характеризувався як "спекулянт", "зłodий", "конокрад". Німецькі листівки називають Т.Боровця "героєм" бандитів, злочинцем, підкупленим "жидівсько-більшовицькою" Москвою. Після невдалих переговорів з ним один з місцевих керівників таємної поліції Пютц наказував: "Пропагандою серед населення треба твердити, що Боровець як безвільний інструмент анонімних підбурювачів, йде по зовсім неправильному шляху і принесе незмірні нещастя своїм наблизеним і всьому населенню. Необхідно підкреслювати, що будь-які страждання і тяжкі удари, що переносить населення, є виною Боровця... Під час здійснення каральних експедицій із спаленням хат вивішувати плакати "Дякуйте Тарасу Бульбі".

Щоправда, перебіг фронтових подій змусив гітлерівців змінити тактику. Залишаючи Луцьк, вони розкидали з літаків листівки, в яких Бульба вже трактувався не як "злочинець" і "політичний недоросль", а як "справжній патріот і друг народу, який бореться за народну владу без більшовиків, без поміщиків, без капіталістів".

Різні політичні сили послуговувались різними методами для спотворення постаті Тараса Бульби-Боровця у свідомості населення. Тому важливо на основі незаперечних фактів створити справжній образ цього борця.

За що воювала Українська Повстанська Армія?

Більш як десять років тривала революційна боротьба Української Повстанської Армії у країні, окупованій двома найбільшими тоталітарними силами ХХ ст. - нацистською Німеччиною та радянською Росією. Все це не було б можливим без підтримки широких верств українського народу. Якщо визнати це за dokonаний історичний факт, тоді ми просто змушені проаналізувати програму, висунуту на публічний розсуд як УПА, так і її організуючою політичною силою - Організацією Українських Націоналістів (ОУН) та парламентарною Українською Головною Визвольною Радою (УГВР).

Ідеологічною основою ОУН у часи її заснування (1929 р.) слугував авторитарний інтегральний націоналізм. Таке становище було зумовлене поразкою соціалістичної Центральної Ради у її намаганнях ствердити незалежну Українську державу, а також етнічною ситуацією у Центральній та Східній Європі у міжвоєнний період. За умов превалювання вищезгаданих чинників, коли Україна була розділена між чотирма державами, цілком закономірною була орієнтація її політичних лідерів на єдину в регіоні силу, також невдоволену Версальською угодою - Німеччину.

Причиною цього ні в якому разі не була спорідненість з нацизмом, незважаючи на те, що ОУН пропагувала національно-визвольну ідеологію (але аж ніяк не фашистську концепцію побудови держави). Обидва смертельні вороги Німеччини (Польща та радянська Росія) були такими ж смертельними ворогами і для ОУН. Якщо й існували якісь ідеологічні симпатії, то зовсім не до гітлерівської Німеччини, а скоріше до італійця Муссоліні, зокрема з боку Дмитра Донцова.

Загальновідомо, що спроби флірту з Німеччиною скінчилися, коли гестапо заарештувало Степана Бандеру та Ярослава Стецька за їхні кроки до відродження незалежності України 30 червня 1941 року у Львові. Бандерівська гілка ОУН, (тобто ОУН /б/), на чолі з Миколою Лебедем з початку 1942 р. оголосила війну на два фронти - проти нацистської Німеччини та більшовицької Росії. Натомість більш консервативні мельниківці продовжували тяжіти до співпраці з

Німеччиною аж до 1944 р., поки Мельника не було ув'язнено до концтабору Заксенхаузен.

ОУН (б) на чолі з Миколою Лебедем (1941-1944) і Романом Шухевичем (1944-1950) ідеологічно еволюціонувала під впливом праць керівних провідників УПА Петра Полтави та Йосипа Горнового до утворення підпільного парламенту УГВР, до ОУН (б) розширила свою політичну базу, маючи на меті утворення широкого національно-визвольного фронту проти прогресуючої окупації радянської Росії.

Каталізаторами такої ідеологічної еволюції послужили вплив похідних груп на Східній Україні, залучення негаличан до лав ОУН (б) та УПА, розрив з Німеччиною та інтегральним націоналізмом. Але очевидно, що остаточний розрив з ідеологією авторитарного націоналізму настав у 1943 р. III Надзвичайного збору ОУН (б), набутки якого було переглянуто і розвинуто далі у 1950 р. Збори 1943 р. та 1950 р. були єдиними, що проводилися в Україні.

На перший погляд, така еволюція ідеології ОУН (б) не повинна була б завоювати широку підтримку в середовищі УПА, але сталося саме так. Проте вона не була схвально сприйнята усіма націоналістами того часу, зокрема зазнала нещадної критики з боку Д.Донцова, який відстоював концепцію авторитарного націоналізму "до кінця" і на думку якого до поразки Центральної Ради призвів не тільки соціалізм, а й "анархічна демократія" та "парламентаризм". У багатьох своїх публікаціях на сторінках української еміграційної преси Д.Донцов називав П.Полтаву та Й.Горнового "комуністами".

У більшості видань того періоду, зокрема таких, як журнал ОУН (б) "Ідея і чин", відкидається концепція однопартійної системи та критикуються нацизм і сталінізм, а український народ розглядається як "революційно-демократична сила" (у спілці з іншими поневоленими народами). ОУН (б)-УПА об'єдналися під гаслом "Свобода народам! Свобода людині!", відмовившись від попередньої концепції "Україна для українців!".

В публікаціях ОУН-УПА в Україні у 1940-1950 рр. не траплялось посилення на працю "Чинний націоналізм" Д.Донцова. Проте в діаспорі Донцов дістав підтримку після П'ятої конференції закордонної частини ОУН (ЗЧ ОУН) у 1955 р., коли "демократична опозиція" на чолі з Л.Ребетом виділилася з її складу (другий і останній розкол в ОУН). З середини 50-х років ЗЧ ОУН використовувала в своїй ідеології думки та публікації Д.Донцова.

В Україні рух розвивався згідно з програмою, яка обстоювала національну, особисту, економічну та соціальну свободу українського народу.

В жовтні 1949 р. і в липні 1950 р. з України були вислані офіційні документи під назвами "Роз'яснення проводу ОУН на українських землях щодо деяких ідеологічних, програмових і політичних питань" та "Становище проводу ОУН на українських землях до різних спірних питань за кордоном". У цих працях містилася критика Д.Донцова ("Донцов не вніс нічого до нашого політично-програмового скарбу, а ряд його нинішніх ідей наскрізь протилежні нашим"). Роман Шухевич роз'яснював: "Серед української еміграції панує неясність у багатьох важливих питаннях, що стосуються ідеологічних та програмово-політичних позицій українського визвольного руху на українських землях. Ми боремося за те, щоб внутрішній лад в Українській державі був побудований на здорових демократичних засадах". Р.Шухевич також наголошував, що "...УГВР побудована на чисто демократичних принципах та заступає демократичні погляди..., що ОУН визнає і підтримує УГВР і також стоїть на демократичних позиціях УГВРади та підпорядковується УПА. Одним з найважливіших завдань УГВР є забезпечити проведення вільних і демократичних виборів до перших Українських Установчих Зборів у вільній Українській державі".

На завершення слід сказати, що ця еволюція ідеологічної платформи ОУН (б) - УПА логічно привела до утворення демократичної адструктури УГВР і до усвідомлення того, що УПА героїчно боролася за незалежну демократичну Україну. Вже починаючи з 1943 р. УПА закликала до солідарності всі народи, поневолені сталінізмом, в тому числі російський, відмовившись від застарілих уявлень, що боротьба має вестись проти всіх росіян. Більше того, ідеологи УПА, зокрема такі, як П.Полтава, обстоювали "здоровий націоналізм" і виступали проти імперіалізму, шовінізму та нетолерантності.

Зміна ідеологічної платформи ОУН (б)-УПА-УГВК протягом 40-хпочатку 50-х рр. від галицького інтегрального націоналізму до широкого революційного українського національно-визвольного руху є позитивним фактором. "Треба вважати за цілком нормальне явище ту обставину, - казав П.Полтава, - що в нас постійно проходила ідейна революція. Наш рух дозріває разом з дозріванням його учасників. Тому ми інколи ревізуємо наші позиції, поглиблюємо їх, доповнюємо. По-моєму, це - позитивне явище".

Ми можемо послуговуватися цією програмою у її соціально-економічній, політичній та національній сферах, оскільки вона відображує кращі традиції нашого народу та західної цивілізації. Величезна кількість людей, які в той чи в інший спосіб були залучені до революційної національно-визвольної боротьби, свідчать на її користь і визначають те почесне місце, яке вона має посісти в історії України.

Евген Стахів

Еволюція українського націоналізму - від тоталітаризму до демократії: Думки про ОУН (бандерівців)

ОУН розпочала свою діяльність наприкінці 20-х років у Галичині, перебуваючи під впливом Д.Донцова - ідеолога інтегрального націоналізму. Він формував свої концепції під впливом італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму. У 40-х роках, після початку німецько-совєтської війни, на зустрічі членів ОУН з Центральної та Східної України почався процес еволюції програми націоналістів. Він завершився Надзвичайним збором ОУН у серпні 1943 р.

Щоб краще зрозуміти цей процес переходу ОУН від тоталітаризму до демократії, треба пригадати, що в Галичині у міжвоєнний час визвольна боротьба проходила, маючи на основі дві концепції - легалістичну й підпільно-революційну. Легалізм полягав у тому, щоб у рамках конституції Польщі розбудовувати національне життя, посилювати національний потенціал нації і домагатися її політичної автономії. Підпільно-революційна концепція передбачала знищення тодішнього політичного устрою і будівництва українського ладу. З падінням Польської держави легалістична концепція втратила свою основу. Прихильники підпільно-революційної концепції продовжували закликати до боротьби за самостійність революційним шляхом, застосовуючи насильство.

Оскільки український визвольний рух шукав підтримки народу й хотів мобілізувати його на боротьбу проти німецьких окупантів, він

мусив облишити гасла демократії, тобто такого політичного устрою, який відповідав би інтересам народних мас. У зв'язку з цим організаціям ОУН, які діяли на Наддніпрянщині, довелося відкинути гасло "Україна для українців", бо національні меншості в Україні подібно до українців були позбавлені соціальних і політичних свобод, дарма що росіяни не зазнавали тут національного поневолення й, більше того, належали до панівної нації. Нова революційно-визвольна концепція гарантувала рівні права національним меншостям в Українській державі та щонайменше нейтралізувала їх, коли не організовувала на боротьбу за цю державу.

В соціальному питанні націоналізм не мав розробленої концепції, вважаючи справу соціального устрою другорядною, для розв'язання якої буде ще час у майбутній державі. Однак для українського суспільства східних земель це було питання першорядної ваги. Крім того, західноукраїнські націоналісти вважали, що Української держави ще немає, тоді як більшовицька пропаганда та дійсність вбили в свідомість народу те, що вона, як форма, таки існує. Тому українські маси Наддніпрянщини хотіли знати, якою буде ця держава, за яку мала йти боротьба, яким буде місце в ній пересічного громадянина, політичний і економічний устрій самостійної України.

Тому український визвольний рух мусив розв'язати ці питання так, як цього прагнув сам народ, а не як це проголошувала націоналістична доктрина. Отже, ОУН змушена була переглянути свою доктрину, і то в дусі дійсності, яка існувала на центральних землях України. На ці зміни організація пішла щиро, з внутрішньою вірою і з непохитною рішучістю. Це не було ані тактичним маневром чи ухилом в бік комунізму, ані зрадою ідей націоналізму. Навпаки, це було служіння народів так, як це на даному етапі найкраще відповідало його інтересам.

Український націоналізм чи точніше український визвольний рух перестав бути доктриною, яку накидали народів і реалізували, не питаючись його згоди, і став рухом самого народу. Його керівні діячі відчували, чого народ хоче, і формулювали його прагнення. Відповідно визначалася й роль ОУН - служити народів, а не стояти над народом.

Коли в 1941 р. німці розпочали війну проти більшовиків, українські націоналісти були готові до нової дійсності організаційно і морально, але не політично. 30 червня у Львові було проголошено державну незалежність України і створено Українське Державне

Правління, яке мало підпорядковуватися українському урядові у Києві. У той самий час на центральні землі вирушили так звані "похідні групи", завдання яких не були достатньо чітко окреслені з причин, наведених вище (брак розуміння підрадянської дійсності). З одного боку, ті групи мали проголошувати по містах і селах самостійність України та організувати цивільну адміністрацію й культурне життя по областях і районах, щоб підпорядкувати все владі, перенесеній зі Львова до Києва, а з іншого, - мали посилити та зміцнити на тих землях національний елемент, послаблений доволітнім більшовицьким терором.

Склад похідних груп не був дуже вдалим. До них потрапило багато випадкових людей та молодих запальних ідейних хлопців, але політично не досвідчених. Були, правда, й революціонери зі стажем, але вони пробіралися лише до головних міст - Києва, Харкова, Дніпропетровська та деяких інших.

А завдання було величезне. Діячі ОУН вважали, що мають надати Україні націоналістичне обличчя і взяти кермо політичного й державного життя в свої руки.

Група "Північ", зокрема, мала дістатися до Києва й розпочати працю на Правобережжі. На її чолі стояли Дмитро Мирон-Орлик та Дмитро Маївський-Косар. До складу групи входили Микола Климишин, Ярослав Хомів-Лімницький, Микола Кравс, Петро Львович, Дмитро Корінець, Люба Шевчик, Лев Дівик, Тарас Онишкевич, Назаркевич та багато інших. З цією групою прибули до Василькова також Василь Кук-Леміш, Мітрінга, Василь Ривак, Борис Левицький, Михайло Турчманович, Роман Паладійчук. Група "Південь" мала завдання дістатися до Дніпропетровська і працювати в Південній Україні. На чолі групи стояв Зиновій Матла, а його заступником був Тиміш Семчишин-Річка.

Спочатку німці не перешкоджали західноукраїнським націоналістам у роботі, бо їм була потрібна і адміністрація, і поліція, навіть часто допомагали у створенні адміністративних органів. Однак тільки-но слідом за армією прибуло гестапо, воно почало вилловлювати галичан і відсилати до Львова, а деяких заарештовувати й розстрілювати. Отже, треба було переходити на підпільні методи дії.

Водночас було організовано гуртки самостійників, тобто мережу ОУН, що спиралася на переважно старших за віком громадян, яким була близькою націоналістична доктрина і які пам'ятали визвольні змагання 1917-1921 рр. Ті люди думали, що націоналісти прийшли

разом з німецькою армією і мають мандат від німців організувати новий устрій в Україні. Як згодом виявилось, це був переважно спекулятивний елемент, що розраховував на відповідне місце в новій адміністрації, але зовсім не думав боротися за самостійність і суверенність України проти гітлерівської диктатури. Однак ті люди дуже швидко зорієнтувалися, що мета, яку ставили собі члени ОУН, доведе до конфлікту з німцями, й зрозуміли, що їм з ОУН не по дорозі.

До безпосереднього конфлікту між націоналістами й німецьким режимом призвело різне розуміння тими й іншими завдань місцевої адміністрації. Самостійницький табір хотів використати німецьку систему для організації початкових засад українського державного будівництва, а німецький режим хотів зробити з України колонію. Тому німцям не було на руку сприяти українським самостійникам. Вони дуже швидко почали усувати свідомих українців з адміністрації, арештовувати, розстрілювати та ліквідувати всіх організаторів визвольного руху.

В тих арештах активну участь брали також приховані енкаведисти, що за допомогою німців старалися нищити українських самостійників. Арешти пройшли по всій Україні у період від вересня по листопад 1941 р. В той же час майже скрізь розпалися перші гуртки новоорганізованих самостійників. Вони не були здатні йти на бій з німецькою системою, вважаючи, що треба спокійно перечекаати до кращої ситуації, а деякі пішли на співпрацю з окупантами. Лише дуже малий гурт, переважно молодших людей, вимагав чітких революційних дій у боротьбі з німецьким тоталітаризмом за суверенну Україну.

Які висновки зробили новоприбулі організатори націоналістичного руху? Деякі повернулися на Галичину, вважаючи, що їм важко буде вести боротьбу проти німецьких окупантів у незвичних для них умовах Наддніпрянщини. Інші не усвідомили потреб програмових змін, і це негативно вплинуло на їхню настанову до вимог нової дійсності. Залишилися ж ті, хто зробив переоцінку програмових вартостей і мав відвагу протиставитися жорстоким умовам німецької окупації. Якраз ця, третя, частина стала зав'язком нового революційного підпілля, яке згодом, у 1942-1944 рр., поширилося по всій Україні.

Всю цю дійсність взяв до уваги керівний революційний центр, давши нові інструкції, якими заборонялося займати пости в німецькій окупаційній адміністрації, бо й так забагато було заареш.

товано членів похідних груп, які в ній працювали. Нове гасло "Смерть Сталінові, смерть Гітлерові!" свідчило про однакове ставлення українського революційного руху до обох тоталітарних систем. Усі летючки та націоналістичні видання повинні були починатися з того гасла. Народ мусив бачити, що ОУН бореться як проти німецького, так і проти радянського ярма.

Дальшими причинами переоцінки старих позицій було те, що визвольний рух боровся революційними методами за основну ідею суверенності Української держави, отже, мусив спиратися на широкі народні маси, інтереси яких мали бути метою революційної організації без накидання неприйнятих для них світогляду та форм державної системи.

Проаналізувати ці тенденції та взявши до уваги ситуацію в Наддніпрянщині, Провід ОУН змінив ідейно-програмові й світоглядні засади, побудовані на волюнтаристичному націоналізмі. Ніхто вже не говорив про своє вище покликання керувати народом, а лише про мандат народу для цього. Перестали бути актуальними так зване "творче насилля" та проблема українського імперіалізму навіть у теорії. Зовсім знімалося питання про побудову держави за авторитарними націократичними зразками.

Стало очевидним і зрозумілим, що Українська держава мусить бути побудована на здорових правових і демократичних засадах. Всі проблеми світоглядного характеру, довкола яких упродовж десятиох років (1930-1941) оберталися думки молодого українського покоління, спочатку відійшли на другий план, а згодом і зовсім були відкинута як неправдиві й шкідливі.

Початок 1942 р. - це реорганізація сил, зміна тактики та внесення нових елементів до програми. Від того часу ніхто не відважувався перед німцями явно признаватися до українського патріотизму, до самостійництва, бо вони заарештовували навіть тих, хто повертався із сибірського заслання, думаючи, що це - небезпечний елемент, бо якщо хтось не побоявся виступати проти більшовиків, то не побоїться виступити й проти німців. Протягом зими 1941-1942 рр. гестапо ліквідувало в Києві Чемеринського, Рогача, Яковенка, Ірлявського, П.Олійника, Олену Телігу та її чоловіка й інших, а також багатьох у Херсоні, зокрема Цицу-Конрада й інших. Стало ясно, що боротися за самостійність можна лише підпільними методами. Треба було відійти від читалень "Просвіти", аматорських гуртків та видання легальних газет, бо все це служило німцям в їхній пропаганді, в їхній

провокаційній роботі, а українському суспільству приносило втрату цінних одиниць. Більшовицькій пропаганді це давало козир у руки, щоб твердити, що українські націоналісти є німецькими запродавцями.

Весна 1942 р. - це, так би мовити, найбільший поворот в розвитку націоналістичної думки на центральних землях України. Всім, хто в той час ще лишився на Наддніпрянщині (на мою думку, лишилося якихось 5 відсотків людей від первісного складу похідних груп, тобто не більше 60-70 підпільників), було зрозуміло, що чогось бракує програмі, що старим шляхом далі йти не можна, що народові треба ясніше говорити про його майбутнє соціальне становище та про майбутній політичний устрій держави. Народ не вдовольнявся самими гаслами, переповненими патріотичними фразами. Він вимагав реальної економічної програми, чіткості в питанні становища індивіда в майбутньому суспільному устрої і т.ін.

Найкраще це зрозумів Ю.Леміш - новий керівник революційного підпілля на центральних і східних землях. Він зібрав групу місцевих патріотів, до якої ввійшли професори Борис Андрієвський, Анатолій Рябишенко, М.Олексій та активісти Кошовий, В.Козик, Катерина Логуш, Іван Павлович з Донбасу, Володимир Нофенко-Весло, студентський комсорг Юля та інші, для обговорення соціальних і політичних проблем тодішньої України. Згодом Ю.Леміш скликав усіх визначених обласних організаторів до Дніпропетровська на конференцію, на якій поділився новими думками з приводу соціальної програми й співпраці з національними меншостями, в тому числі й з росіянами.

Застосувавши нові політичні тези, підпільна мережа з кінцем 1942 р. сильно розширилася, головню серед місцевої молоді. Велику працю в тому провели Володимир Грінченко на Маріупольщині та Павлоградщині, Катерина Логуш, колишній комсорг Юля, Петро Шинкар, Ігор Чухмара та Василь Петренко - на Дніпропетровщині, Нюра-Циганка з Дніпродзержинського - на Донбасі, Федір Лічман - у Ворошиловграді та багато інших молодих хлопців і дівчат.

Великих успіхів у поширенні самостійницько-революційних закликів не лише серед українського, а й серед російського робітництва досягло підпілля Донбасу. Треба відзначити, що у лавах революційного підпілля в Донбасі боролися, крім українців, греки (на Маріупольщині), татари (в Гришиному) та росіяни (в Рудченковому). Між ними були такі, що, навіть заарештовані, не зрадили свої.

друзів з підпілля (наприклад, росіяни з Рудченкового влітку 1943 р.). З весни 1943 р. на Донбасі 50% листівок розкидали російською мовою. Слідом за Донбасом листівки російською мовою розкидали і в інших великих містах, де був значний відсоток зрусифікованого населення (Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Миколаєві). Бралось до уваги, що зрусифіковані робітники є жертвами русифікаторської політики Москви.

Загалом з початком 1943 р. на Наддніпрянщині діяла революційна організація, що за своїм характером, програмою та проголошеними закличками дуже різнилася від тієї ОУН, яка там діяла в 1941 р. У той час обірвався організаційний зв'язок з проводом на Галичині внаслідок тамтешніх арештів наприкінці 1942 р., жертвою яких стали провідні члени ОУН Іван Климів-Легенда та Ярослав Старух. В таких умовах революційне підпілля на східних землях було змушене далі розвиватися самостійно. Не було грошей, літератури, листівок. Треба було продукувати літературу на місці, цілком спертися на власні сили і, беручи до уваги потреби народу, реалізовувати їх.

З'явився власний підпільний орган "Вісті", видаваний у Дніпропетровську. На бажання революційного осередку Донбасу друкували листівки російською мовою для тих мешканців України, які не знали або добре не розуміли української мови. Велике число мешканців Донбасу - греків, татар і навіть росіян - спершу симпатизували українському підпіллю, а відтак, переконавшись в щирості проголошених ідей, вливалися до українського визвольного руху. Колгоспники, сільська інтелігенція допомагали підпільникам продуктами. Допомогу подавали також робітники харчових підприємств - макаронами, маслом, мармеладом.

Треба ще згадати, що ОУН також боролася з колуїтством та донощицтвом: Боївки ОУН вбили деяке число поліцаїв у Дніпропетровську, Кривому Розі та Сталіно. Це було потрібне також тому, що німці набрали до поліції багато вислужників різних національностей, між якими були колишні енкаведисти та багато фольксдойче. Члени ОУН старалися інфільтрувати поліцію своїми людьми, але то було дуже важко зробити на ділі. Кілька членів ОУН, викриті німецькими вислужниками, заплатили за це життям.

Коли в лютому 1943 р. радянська армія загнала німців з-під Сталінграда аж до Павлограда поблизу Дніпропетровська, підпільна мережа Північного Донбасу лишилася під більшовиками. В перші дні масово розкидалися листівки протинімецького та про-

тибільшовицького змісту в Горлівці, Костянтинівці, Краматорську, Слов'янську, Микитівці, Ясинуватій і Сталіно. Населення ще раніше зверталось до представників підпілля за порадами, що робити на випадок приходу більшовиків. Підпілля переконалося, що воно є справжнім народним рухом. Коли навесні 1943 р. знову наладилися контакти з львівським центром, виявився деякий дисонанс між закликами в летючках зі Львова й редагованими та друкованими на східних землях. Від того часу поширювано лише видання "Ідея і чин", яке надсилалося з Галичини, а інші публікації друкувалися на Волині або на Наддніпрянщині. Вже тоді членами ОУН в Україні були люди і з матеріалістичним, й з ідеалістичним світоглядом (цю проблему сформулював Осип Дяків-Горновий у своїй статті аж 5 років пізніше). Не дивно, що багато членів протинімецького підпілля в Україні на еміграції належали до різних партій: Рябишенко, Шинкар, Гришко, Іван Майстренко, Олексіїв, Валерій Якубович, Андрієвський, Ігор Чайківський, В. Грінченко.

Підсумовуючи весь досвід визвольної боротьби на східних землях, треба сказати, що ОУН поборолла всі труднощі як у світоглядних, так і соціальних засадах, і пішла правильним шляхом. ОУН стала революційно-політичним рухом всеукраїнського масштабу. Дальший перебіг подій, всебічна боротьба УПА в різних областях України, діяльність Української Головної Визвольної Ради як революційного центру свідчать, що політичні здобутки на східних землях, власне, послужили базою для УПА та УГВР.

Організація Українських Націоналістів, звільнившись від ідей, що зародилися в інших умовах, а далі лише сковували їхнє зростання, поступово перетворилася в ідейну політичну силу, яка викривала всю реакційність більшовизму та колосальну різницю між проголошеними більшовиками закликами й підрадянською дійсністю. Це піднесло організацію до рівня грізного противника більшовизму. Українське визвольне підпілля, будучи силою революційною, змобілізувало народні маси в ім'я тих закликів, які більшовизм так ганебно потоптав (на жаль, на еміграції Закордонні частини ОУН не пішли шляхами ухвал III Надзвичайного Великого Збору ОУН, лишаячись на старих позиціях галицького націоналізму 30-х років). Втілюючи в життя свою програму, визвольний рух нової України почав підривати серед широких мас Наддніпрянщини прищеплюваний довгими роками за допомогою терору страх перед більшовизмом та віру в його непереможеність. Перше в історії СРСР велике по-

друзів з підпілля (наприклад, росіяни з Рудченкового влітку 1943 р.). З весни 1943 р. на Донбасі 50% листівок розкидали російською мовою. Слідом за Донбасом листівки російською мовою розкидали і в інших великих містах, де був значний відсоток зрусифікованого населення (Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Миколаєві). Бралось до уваги, що зрусифіковані робітники є жертвами русифікаторської політики Москви.

Загалом з початком 1943 р. на Наддніпрянщині діяла революційна організація, що за своїм характером, програмою та проголошеними закликами дуже різнилася від тієї ОУН, яка там діяла в 1941 р. У той час обірвався організаційний зв'язок з проводом на Галичині внаслідок тамтешніх арештів наприкінці 1942 р., жертвою яких стали провідні члени ОУН Іван Климів-Легенда та Ярослав Старух. В таких умовах революційне підпілля на східних землях було змушене далі розвиватися самостійно. Не було грошей, літератури, листівок. Треба було продукувати літературу на місці, цілком спертися на власні сили і, беручи до уваги потреби народу, реалізовувати їх.

З'явився власний підпільний орган "Вісті", видаваний у Дніпропетровську. На бажання революційного осередку Донбасу друкували листівки російською мовою для тих мешканців України, які не знали або добре не розуміли української мови. Велике число мешканців Донбасу - греків, татар і навіть росіян - спершу симпатизували українському підпіллю, а відтак, переконавшись в щирості проголошених ідей, вливалися до українського визвольного руху. Колгоспники, сільська інтелігенція допомагали підпільникам продуктами. Допомогу подавали також робітники харчових підприємств - макаронами, маслом, мармеладом.

Треба ще згадати, що ОУН також боролася з холуйством та донощицтвом: Боївки ОУН вбили деяке число поліцаїв у Дніпропетровську, Кривому Розі та Сталіно. Це було потрібне також тому, що німці набрали до поліції багато вислужників різних національностей, між якими були колишні енкаведисти та багато фольксдойче. Члени ОУН старалися інфільтрувати поліцію своїми людьми, але то було дуже важко зробити на ділі. Кілька членів ОУН, викриті німецькими вислужниками, заплатили за це життям.

Коли в лютому 1943 р. радянська армія загнала німців з-під Сталінграда аж до Павлограда поблизу Дніпропетровська, підпільна мережа Північного Донбасу лишилася під більшовиками. В перші дні масово розкидалися листівки протинімецького та про-

тибільшовицького змісту в Горлівці, Костянтинівці, Краматорську, Слов'янську, Микитівці, Ясинуватій і Сталіно. Населення ще раніше зверталося до представників підпілля за порадами, що робити на випадок приходу більшовиків. Підпілля переконалося, що воно є справжнім народним рухом. Коли навесні 1943 р. знову наладилися контакти з львівським центром, виявився деякий дисонанс між закликами в летючках зі Львова й редагованими та друкowanими на східних землях. Від того часу поширювано лише видання "Ідея і чин", яке надсилалося з Галичини, а інші публікації друкувалися на Волині або на Наддніпрянщині. Вже тоді членами ОУН в Україні були люди і з матеріалістичним, й з ідеалістичним світоглядом (цю проблему сформулював Осип Дяків-Горновий у своїй статті аж 5 років пізніше). Не дивно, що багато членів протинімецького підпілля в Україні на еміграції належали до різних партій: Рябишенко, Шинкар, Гришко, Іван Майстренко, Олексійв, Валерій Якубович, Андрієвський, Ігор Чайківський, В. Грінченко.

Підсумовуючи весь досвід визвольної боротьби на східних землях, треба сказати, що ОУН поборолла всі труднощі як у світоглядних, так і соціальних засадах, і пішла правильним шляхом. ОУН стала революційно-політичним рухом всеукраїнського масштабу. Дальший перебіг подій, всебічна боротьба УПА в різних областях України, діяльність Української Головної Визвольної Ради як революційного центру свідчать, що політичні здобутки на східних землях, власне, послужили базою для УПА та УГВР.

Організація Українських Націоналістів, звільнившись від ідей, що зародилися в інших умовах, а далі лише сковували їхнє зростання, поступово перетворилася в ідейну політичну силу, яка викривала всю реакційність більшовизму та колосальну різницю між проголошеними більшовиками закликами й підрадянською дійсністю. Це піднесло організацію до рівня грізного противника більшовизму. Українське визвольне підпілля, будучи силою революційною, змобілізувало народні маси в ім'я тих закликів, які більшовизм так ганебно потоптав (на жаль, на еміграції Закордонні частини ОУН не пішли шляхами ухвал III Надзвичайного Великого Збору ОУН, лишаючись на старих позиціях галицького націоналізму 30-х років). Втілюючи в життя свою програму, визвольний рух нової України почав підривати серед широких мас Наддніпрянщини прищеплюваний довгими роками за допомогою терору страх перед більшовизмом та віру в його непереможеність. Перше в історії СРСР велике по-

встання у Воркуті та інших концтаборах 1954-1955 рр., стихійний опір робітників Донбасу і Кривого Рога в 1956 р. і, врешті, літературний процес 60-х років та виникнення дисидентського руху - все це якоюсь мірою є результатом боротьби українського підпілля.

Григорій Дем'ян

Цілі, форми і методи агентурно-провокативних дій більшовиків проти УПА

Провокація - давня підступна зброя імперських сил, яку вони застосовують для попередження, послаблення і придушення опору поневолених націй. Однак в усьому світі важко знайти приклади, які б за своїми масштабами, цинічністю, жорстокістю і садизмом можна було порівняти з тими, що їх чинили більшовицькі окупанти в 40-50-х роках на західноукраїнських землях та прилеглих до них територіях.

Швидке зростання впливу УПА - ОУН, справедливу визвольну боротьбу яких підтримували мільйони наших співвітчизників, настільки перелякало кремлівську кліку, що вона перейшла від використання поодиноких провокаторів (вбивство Євгена Коновальця в Роттердамі, а після початку другої світової війни спільно з гестапівською агентурою Омеляна Сеніка і Миколи Сціборського в Житомирі) до масових дій такого типу. Однак внутрішньоукраїнські масштаби для неї виявилися вузькими і вона вдається до міжнаціональних провокацій.

Більшовицькі владоможці руками своїх партизанів уже в 1942-1943 рр. вирішили викликати непримиренну збройну боротьбу поляків проти УПА і всього нашого народу. З цією метою загони більшовицьких партизанів, переодягаючись чи просто видаючи себе за українських повстанців, нападали на польські села, безжалюно вирізуючи і розстрілюючи кожного, хто лише потрапляв їм на очі, в тому числі дітей і жінок, а хати пускали з димом. Подібні акції, але вже під виглядом поляків, сталіністи проводили і проти українських сіл. Коли ж правда про такі провокації більшовиків стала опановува-

ти громадську думку, останні вдалися до традиційного імперського шоу - осуду і покарання окремих виконавців найнижчого рангу.

Цитуємо доповідну записку наркома внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії, надіслану 25.01.1943 р. Сталіну, Молотову і Пономаренкові. "НКВД СССР сообщает полученное от своего сотрудника, находящегося в тылу противника в районе Ровно, УССР следующее донесение:

"В район нашей деятельности прибыл 7-й батальон отрядов *Сабурова*. Партизаны этого батальона занимаются неслыханными грабежами, бандитизмом и пьянством, разъезжают по селам в форме немецких солдат.

Жителей, убегающих в леса, расстреливают".

Певною мірою цей документ свідчить і про жорстокість, і про масштаби таких дій, коли всьому керівництву більшовицької імперії доводилося вгамовувати своїх молодчиків.

Українська сторона намагалася запобігти міжнаціональній ворожнечі і створити тривку співпрацю народів, які опинилися під владою іноземних завойовників. Однак, незважаючи на всі зусилля ОУН і УПА не допустити до розпалювання польсько-української боротьби в ті роки, належного порозуміння досягти не вдалося (1). Справу ускладнювала шовіністична експансіоністська політика щодо України як з боку польського підпілля, так і пізнішої офіційної комуністичної влади. Щоправда, мали місце окремі випадки, коли відділи УПА діяли спільно із загонами організації "ВІН" ("Вольность і Неподлеглость") та АК (Армії Крайової).

В різних містах і селах Волині, Галичини, Буковини і Закарпаття ще й зараз живуть люди, яким самим або ж їх добрим знайомим уже в 1944-1945 рр., коли продовжувалася друга світова війна, спецслужби пропонували звільнення з фронтів військових частин за умови, що вони погодяться вступити до відділів УПА для ослаблення їх зсередини та, і це насамперед, для інформування енкаведистів про діяльність українського підпілля. Однак поряд з цією метою, яку політичні противники практикують майже завжди, московсько-більшовицьке керівництво масово застосовувало відверто злочинні акції проти українського населення для того, щоб пересварити його з УПА. Кадри для таких дій готувалися в спеціальних школах Москви, Ленінграда, Києва, Одеси та деяких інших міст.

Так, у Черкасах Ярослав Заболотний повідомив автору цих рядків, що він сам бачив під Свердловськом, як підрозділи

більшовицької армії ще до закінчення війни марширували на узліссі, співаючи українські повстанські пісні. Коли ж він, що також тоді служив у армії, але в іншій частині, поцікавився, як це розуміти, один із курсантів спецпідрозділу признався: "Ми не тільки співаємо, а й говорити вчимося так, як у тій Западній Україні".

З таких ретельно підготовлених і добре озброєних осіб звичайно формувалися групи псевдопідпільників, які намагалися наслідувати українських повстанців: так же одягалися, будували криївки, жили в лісі і т.д. Зрозуміло, за всяку ціну вони намагалися переманити до себе когось із справжніх місцевих підпільників або ж бодай насильно захопити такого живим. Це їм вдавалося частіше. Далі залякуванням, побоями або ж цинічно брехливими вигадками, якщо така жертва не здогадувалася з ким має справу, намагалися домогтися її участі в кривавих, як правило, садистських акціях проти місцевих селян, робітників та інтелігенції, звинувачуючи їх у "сексотстві" *. Вимагали від такого нещасного небагато - завести їх до відповідної сім'ї, школи чи клубу. Йшлося, звичайно, про те, щоб знайомі люди бачили його разом з ними. Як правило, такі акції супроводжувалися, нечуваним садизмом: маленьких дітей хапали за ніжки і розбивали їм голівки об одвірки, одних членів родини зарубували на смерть, а декого дуже калічили, але залишали живим, щоб наступний вік для такої жертви був суцільною мукою. Часто вбитих вкидали до криниць, покалічених - зверху. Відтак свідка цього злочину, тобто спійманого підпільника, нишком знищували також. Інші енкаведисти вже явно приїжджали до місця езекуції, фотографували жертви, пунктуально описували зізнання очевидців, особливо ж покалічених, турботливо направляли їх на лікування і, певна річ, оперативно повідомляли своїм зверхникам та партійним керівникам про черговий злочин "бандерівців". При цьому старалися, щоб жертви побачило якнайбільше місцевих людей..

Такі провокативні енкаведистські групи діяли в усіх районах, населення яких активно підтримувало УПА та своє збройне підпілля. В архівах НКВС та НКДБ збереглися численні звіти керівників таких груп. Є й доповідні записки Микити Хрущова Йосифові Сталіну про

* Сексот - від російського "секретный сотрудник" МДБ чи НКВС, власне донощик.

те, що зробили ЦК КП(б)У та республіканське керівництво НКДБ (пізніше - МДБ) для того, щоб викликати ворожнечу між населенням і збройним підпіллям. І йдеться в них якраз про організацію та діяльність спеціальних чекістських агентурно-бойових груп.

Під керівництвом московсько-більшовицьких фахівців подібні відділи діяли також у Польщі (2) й Словаччині (3).

Найбільш об'єктивну інформацію про існування і садизм псевдопідпільників зберегла людська пам'ять. Цього не можна ні зачинити в спецховищах, ні знищити. Дедалі більше таких відомостей потрапляє нині і на сторінки преси і в нас на Україні і за кордоном. Перші публікації з порушеної теми з'явилися в підпільних виданнях 40-50-х років.

Залежно від конкретних цілей у тій чи іншій ситуації форми і методи дій таких провокаторів були різними. Це і фальшиві набори молоді ніби до відділів УПА з наступним поголовним знищенням добровольців; широко практиковане вбивство офіцерів і солдатів більшовицької армії, компартійних працівників та міліціонерів особами, які мали завдання проникнути в націоналістичне підпілля; збирання коштів і насамперед харчів та одягу для виявлення тих, хто активно чи пасивно допомагає УПА; "напади" на автомашини, в яких перевозили в'язнів і їх "звільнення" з метою здобуття необхідної для слідства та оперативних підрозділів інформації; підступна імітація і поширення наклепницьких вигадок на чесних і авторитетних осіб про їх "співпрацю" з енкаведистами; розповсюдження дезінформаційних матеріалів у підпіллі і серед цивільного громадянства; дикунські форми шантажу; брутальне грабування. Але найчастіше і в усіх районах дій УПА вовки в овечій шкурі практикували садистське калічення як окремих осіб, так і цілих родин, формально звинувачуючи їх у "сексотстві", "вступі до колгоспу", "активній діяльності в компартії чи комсомолі" тощо.

Провокативні елементи та їхні зверхники виконували й далекосяжні завдання, спрямовані на тривале збереження московсько-більшовицької імперії. До їх стратегічних розрахунків входили: дискредитація самої ідеї національно-визвольних змагань; формування і роздмухування ненависті між українцями Заходу і Сходу; створення і підтримка атмосфери ворожості в стосунках з поляками, словаками та іншими західними й південними сусідами; заглушування в українців почуття національної гідності, виховання рабського стереотипу меншевартості; зниження, а то й цілковите знищення

авторитету і впливу християнської релігії та патріотичної інтелігенції; маніпуляційне ліплення в уяві різних народів Європи і світу негативного образу національно свідомого українця; ширення тотального недовір'я між українцями, навіть у колі найближчих родичів; морально-духовне спустошення всієї нації для полегшення її асиміляції Росією.

Висловлені міркування базуються на численних конкретних фактах, з яких бодай частини не можна не назвати. Злочинна сталінсько-хрущовська кліка навіть таке горе, як голод 1946-1947 рр., намагалася використати для своїх імперських цілей. За її завданням провокативні групи під виглядом голодуючих зі Сходу вбивали й грабували галицьких селян і, навпаки, видаючи себе за бандерівців, знищували тих, що приходили на Західну Україну за шматком хліба. 29 червня 1947 р. у с.Бунів (тепер Яворівського району на Львівщині) "боївка ОУН, свідчить повстанський документ того часу, - зловила агента МВД Войцова Емільяна, що стояв на чолі смведівської банди, яка мала завдання виконувати вбивство місцевого населення під маскою голодуючих українців із С[хідно]У[країнських]З[емель] і вбивство голодуючих українців зі СУЗ під маскою українських повстанців, щоб таким чином ускладнювати зближення між українцями СУЗ і ЗУЗ. Згаданий тип, виконуючи це завдання МВД, замордував 11.6.47 р. в с.Наконечне 2 * під маскою голодуючих селянку Обух Тетяну і її 9-річну доньку Катерину, а 19.6.47 р. в с.Селиська - три жінки, двох чоловіків і 9-річну дівчинку з-поміж приїжджих голодуючих із СУЗ. Він у кожному випадку дозволяв котрійсь із намічених для вбивства жертв утекти, щоб "припадково врятований" міг потім брехливо розповідати "про бандерівських вбивників" (4). Інженер Петро Кіндратович, який займається краєзнавчим дослідженням рідного села Бунова та його околиць, стверджує, що Е.Войцов здійснив на Яворівщині значно більше подібних злочинів, ніж про це згадується в процитованому зведенні

* Це село в Яворівському районі провокатори вибрали не випадково. Його мешканці активно підтримували УПА, а понад 70 з них загинули в боротьбі проти московських окупантів.

українського підпілля. Акції такого характеру практикували енкаведисти і в інших місцевостях України.

Милосердя не було ні до старих, ні до жінок чи дівчат, ні до дітей. 7 січня 1946 р. в селі Тумир (тепер Галицького району Івано-Франківської області) "енкаведівська боївка бандита Могильного, переодягнена за наших повстанців, спровокувала дівчину Вовк Параскевію і господаря Чира Михайла. Коли останні зорієнтувалися, що вони в руках большевиків, і пробували тікати, їх постріляно" (5).

Член товариства "Меморіал" Богдан Гуцило в статті "Пам'ять не спалиш" розповідає, як у селі П'ятниця Старосамбірського району на Львівщині, видаючи себе за повстанців, енкаведисти відрубали старенькому дідусеві голову, а потім розголошували, що це вчинок бандерівців (6).

Або ще таке. "Не минуло й двох місяців подружнього життя, як її чоловіка - сільського вчителя забрали і вбили вовкулаки. Похвалилися: "Ми с УПА, ми бандеровці". Проте ніхто й не заїкнувся, аби пошукати тих "бандеровців", бо то були звичайнісінькі переодягнені енкаведисти". Йдеться про першого чоловіка Катерини Гірника. Пізніше вона стала дружиною Олексі Гірника - українського патріота, який на знак протесту проти русифікації та колоніального гноблення його Батьківщини 21 січня 1978 р. спалив себе біля могили Т.Шевченка в Каневі (7).

На Стрийщині добре пам'ятають люди емгебітського провокатора на прізвисько "Стьопка", якому вдалося очолити місцеву боївку Служби безпеки і від її імені знищити кількох невинних людей. Якось натрапив на нього хлопець, що втік із советської армії і хотів вступити до УПА чи Самооборонного кущового відділу. Всупереч правилам, яких зобов'язані були додержуватися працівники СБ, "Стьопка" назвав хлопця провокатором і без жодних спроб з'ясувати справу застрелив його. Так же безпідставно він знищив одного сільського вчителя. Його підлеглі - місцеві бойовики - запідозрили, що він діє на шкоду Україні. "Стьопка" наказав їм заарештувати і привести до нього священика, якого ті добре знали і не сумнівалися в його чесності. Хлопці пішли, але не за священиком, а за іншими повстанцями. Повернулися пізно вночі. Один підійшов до криївки і доповів, що заарештований чекає під охороною. "Стьопка" виходить, але тільки встиг зробити декілька кроків, як повстанці спритно скрутили йому руки. Під час слідства встановлено, що це був майор НКДБ (8).

9 червня 1991 р. Львівське обласне радіо передало свідчення меліоратора Андрія Харка. Брати-енкаведисти Маркелови з тодішнього районного центру Магерова, а з ними і третій сталініст Терещук під виглядом бандерівців жорстоко знищували українців. Вони вбили й батька Андрія Харка, коли хлопцеві минуло лише трохи більше року.

У Славському районі (з 1959 р. входить до Сколівського) агентурно-бойову зграю очолював секретар райкому комсомолу Микитин. На Сколівщині такі групи створював і спрямовував їхні дії начальник МДБ майор Белоусов. Син закатованого ним селянина із села Кам'янки Василь Шимків 12 червня 1947 р. серед білого дня у місті успішно виконав смертний вирок, винесений цьому садистові українським підпіллям.

Уявлення про масштаби провокативних операцій проти УПА дає повідомлення, виголошене 1991 р. під час наукової конференції у Львівській політехніці. Лише з Ленінградської школи протягом неповних двох років в одну Тернопільську область в українське націоналістичне підпілля було заслано 860 агентів і співробітників МДБ.

Злочини були настільки брутальними, що навіть окремі офіцери, направлені для боротьби проти УПА, влаштували садистам самосуд. Спеціальний кореспондент київської газети "Культура й життя" О. Чекмишев, відвідавши Чорнобильську зону, писав: "У лісі Марія Пилипівна живе майже сорок років. З того пам'ятного дня 1951-го, коли вдалося вирвати з рук енкаведистів її нареченого Григорія. Він, капітан-розвідник, був відряджений на західноукраїнські землі одразу після війни. І таки напав на слід "лісових братчиків". Застав, як кажуть, на гарячому групу, що вбила на хуторі селянську родину і згвалтувала чотирнадцятирічну доньку. Без суду і слідства виніс вирок - розрядив магазин автомата. Чотирьох - на смерть, а п'ятий впав на коліна. Пізніше з'ясувалося, що ніякі то не бандерівці, а переодягнені "свої". Відтоді й почалися неприємності в Григорія з органами НКВС. "Шиля" ні багато, ні мало - зраду. Чудом врятувався" (9).

Масовим явищем було звертання агентурних груп до селян за харчовою та іншою допомогою (10). Той, хто давав, не зорієнтувавшись, з ким має справу, потім опинився на лаві підсудних, чи в кращому випадку разом із сім'єю у Сибіру, на Далекому Сході або в Середній Азії на спецзасланні.

У випадках відмови людей дико били, часто по-садистськи закатували на смерть. На Львівщині в селі Ромарів (тепер Перемишлянського району) агентурна група у вишиванках та шапках-мазепинках з тризубами зайшла до сім'ї Паньківих і попросила їсти, бо вони вже, мовляв, кілька днів не мали нічого в роті. Добродушна жінка швидко приготувала, що мала, і запросила до столу. Коли ті почали їсти, п'ятнадцятирічний Мирон Паньків, син господині, який пильно спостерігав за "гістьми", впізнав, хто вони, і крикнув: "Мамко! То не наші хлопці *, то гарнізонники ***".

Провокатори кинули їсти, зрозумівши, що юнак знає справжніх підпільників, схопили його і погнали до Бібрики, яка в той час була районним центром. По дорозі допитували, де ховаються бандерівці. А оскільки юний патріот мовчав, його довго і жорстоко катували, викололи очі, відтак закопали разом з іншими замученими українцями. Під час ексгумації в 1991 р. родичі за особистими речами, що збереглися в землі, впізнали юного мученика і потім поховали за християнським звичаєм (11).

Жертвами псевдопідпільників стало багато дітей. Інколи їх убивство нагадувало якусь нечувано дикунську розвагу повністю zdeгрованих окупантів.

В селі Оселя Яворівського району на Львівщині група емгебістів уночі непомітно заховалася, влаштувала засідку в єврейській хаті і крізь щілини в покрівлі даху стежила за околицею. Три хлопчики, яким було десь від 8 до 10 років, поприр'язували до круглих палиць шнурочки і гралися в "війну" якраз біля того будинку. Більшовики обстріляли їх. Одного одразу вбили насмерть, другого поранили, а третій - Іван Рибачок - швидко впав, скотився в рив, де кулі його вже не досягали. Сільські жінки, що були недалеко, почали кричати, навіщо стріляють у дітей. Здемасковані вбивці вийшли з хати, один з автоматом наблизився до пораненого і спокійно майже впритул довгою чергою добив його. Третього мужні галичанки не дали застрелити (12).

* Нашими хлопцями називали українських повстанців.

** Гарнізонники - більшовицькі солдати, які невеликими гарнізонами стояли в селах та містах і воювали проти УПА.

Темної весняної ночі 1946 р. група, що видавала себе за українських повстанців з карпатського підгір'я, зупинила мене, коли я повертався від сусіда і родича Федора Дем'яна, що жив за якихось 400 м. Хмари цілком вкрили небо і нічого не було видно. Я тільки чув шелест трави біля дороги, де залягали невідомі, і тут же став, бо добре знав, що в іншому випадку почнуть стріляти. Кілька осіб з трьох боків підійшли до мене, дула автоматів вперли в груди і спину, блискавично обмацали все від голови до ніг, а тоді почали допитувати: - Ми - хлопці з долів. Уже три дні нічого не їли, нам дуже треба зустрінутися з Володарем * або Громом **. - В нашому селі таких немає, - відповідаю.

Ця розмова тягнулася довго, запитання й відповіді повторювалися. За негативну відповідь кожен раз давали запотиличника або блюче били кулаком чи прикладом. Сморід кирзових чобіт, що його доносив вітер від групи, яка залягла край дороги, вже цілком переконав мене, з ким маю справу. Останню крапку над "і" поставило запитання, що прозвучало звідтіля:

- Как фамилия?

- Дем'ян.

- Имя?

- Григорій.

- Учитель?

- Так.

Не лише російська мова, а й характерний тембр голосу без найменшого сумніву свідчив, що там - старший лейтенант із Славського МДБ Воронов, який не один раз пробував допитувати мене, оперуючи в селі Грабовець, де я працював. - Дайте ему, пусть не шляется ночью...

Але найжахливіше я застав удома - мати із сестрою Ганною лежали неспритомні в стайні. Коли їх привели до тями, говорити вони майже не могли. Вже пізніше мама розказала: "Я доїла корови. До стайні зайшли якісь незнайомі і стали просити молока питися, бо

* Володар - псевдо Олексі Дасіва - станичного із села Грабовець Сколівського району Львівської обл.

** Грім - псевдо Василя Ружаловича, помічника станичного з того ж села.

вони відступають перед більшовиками. Я зрозуміла, що то щось недобре, бо наші хлопці поведуться інакше, і кажу: "В мене семеро дітей і їм не стане навіть на горнятку". Далі вони - своє, а я - своє. Тоді вони одні поставали мені на ступні ніг, другі так само Анні, а інші похапали за коси і товкли головою до голови так, що здавалося аж очі вискакують. Ми зомліли й попадали..."

Мабуть, врятувало їх від дальшого знущання те, що я повертався до хати, досить голосно співаючи коломийки. Робили ми так тоді не з радощів, а для безпеки, бо коли вночі людина йшла мовчки, більшовики, як правило, стріляли в неї без будь-якого попередження.

Мама після того знущання, а по ній ті нелюди ще потопталися чобітьми, захворіла і на 53-у році життя залишила нас півсиротами.

Для провокативних дій група Воронова використовувала підпільника Зеленовича із села Риків, якого схопила живим. Правда, повстанці встигли швидко попередити про це навколишні села і провокатори успіху не мали.

У своїх звітах, що досі зберігаються в архівах МВС колишнього СРСР, організатори і керівники псевдопідпільних груп з протокольною докладністю описували тільки те, що їм було вигідне, зокрема, успішне виривання зізнань у арештованих. Коли людина не давала бажаних свідчень, її перевозили з одного місця ув'язнення до іншого. По дорозі розігрувалася сцена нападу "повстанців" на автомашину, захоплення арештованого, а відтак з'ясування, "куди він їхав з емгебістами". Жертву для цього приганяли до криївки, де "провідник Служби безпеки" звинувачував в сексотстві, застосовуючи типові для емгебістів фізичні й моральні тортури. Окремі люди, особливо з числа сільських мешканців, які були слабо підготовлені до конспірації, інколи думали, що вони справді між своїми і називали знайомих повстанців, котрі можуть підтвердити їх чесність і відданість українській справі. Така інформація тут же ретельно записувалася. Це могло тривати дві-три й більше діб. Тоді знову - "бій". На криївку нападають емгебісти, захоплюють, кого треба, в тому числі й протоколи, які стають документальним підтвердженням вини арештованого та інформацією для оперативників.

Описану форму провокативних дій практикували в 40-50-х роках співробітники Сколівського, Славського, Стрийського та інших районних відділів МДБ на Львівщині (13). Подібне вони чинили по всій території боротьби проти УПА. Український національний місячник "Архіви секретних служб" опублікував таємну доповідну записку,

направлену згідно з розпорядженням міністра державної безпеки УРСР генерал-лейтенанта Савченка у вересні 1949 р. начальника Львівського обласного управління цього ж відомства Майструкові, про створення і використання спеціальних агентурних бойових груп (14). В ній йдеться про дії в Заставнівському районі Чернівецької області, але немає найменшого сумніву, що такі ж форми і методи застосовувалися й в інших місцевостях давніше. Зрештою, це підтверджується джерелами не тільки такого походження.

У згаданому документі прямо говориться про те, що агентурно-бойові групи "повністю себе оправдовують", а це, в свою чергу, є визнанням давньої практики. Далі в ньому наголошується: "Досвід у використанні спеціальних агентурно-бойових груп показує, що їх використання швидко дає ефективний результат за обов'язкової умови глибокого знання агентурної справи, її фігурантів, всебічно продуманих комбінацій і технічні застосування цих груп" (15). Подано рекомендації для вибору кадрів до них тощо. Вище вже йшлося про те, що більшовики використовували агентурно-бойові групи з перших років боротьби проти УПА і далеко не лише в такій формі.

Московсько-комуністична влада та її маріонетки в Україні свідомо, не гребуючи засобами, вербували в ряди агентури духовенство російської православної церкви, значна частина якого мала виразні імперсько-шовіністичні погляди. Мета подвійна - збір невідкладної інформації від віруючих під час розмов і навіть сповіді, а в перспективі - повна дискредитація самого християнства, що завжало утвердженню марксизму-ленінізму в суспільній свідомості.

Підпілля і громадськість дуже швидко зорієнтувалися в цьому. Уже в середині 40-х років про це недвозначно говорилося в публікаціях ОУН та УПА, навіть у популярній повстанській пісні-сатири:

Вернувшись знову в Україну, большевики немов не ті:
Вони з чортів і супостатів усі зробилися святі.
У ризах скрізь енкаведисти, один попом, другий дяком,
А третій з них архімандритом, Серьожка ж-кир митрополит.
Кожен, сховавши п'ятикутню й "святе письмо" енкаведе,
Беручи хрест облудно в руки, "Комуно,- проповідь плете,-
Благословенний Есесер наш, Хрущов, Коротченко, чека,
І все гречухи, й так далее, і все стахановці! Ура!"
Киває попка головою і каже всім: "Пока! Пока!"
А за хвилину попід тином він поспіша до райчека (16).

Певна річ, люди горнулися до своєї забороненої церкви, яка навіть у катакомбних умовах існування послідовно й героїчно захищала українську націю від духовного виродження.

Ретельне нагромадження конкретних фактів у різних місцевостях показує, що енкаведисти не зупинялись ні перед чим, коли задумували ввести свою агентуру до українського підпілля. Широко практикувалося вбивство службовців, партійних і комсомольських працівників, дільничих міліціонерів, солдатів і офіцерів своєї ж таки армії особами, які одержували агентурні завдання. Свідчить Клим Семенюк із с.Золотина Костопільського району Рівненської області. "В сорок шостому році Рівненське енкаведе заслало в підпілля старшого лейтенанта Миколайчука. Йому (підпільники) виділили одного з повстанців і окремо його тримали, як ізольованого. Він нічого не міг знати.

І через деякий час Рівненське енкаведе, щоб зайти в довір'я, десь узяло узбеків-солдатів повні два грузовики і він їх підірвав. Це було на шляху від Степані до Сиденя. Потім все одно довір'я до нього не було..., і він виходить з того так званого "підпілля". Видав тільки тих людей, хто носив йому їсти" (17).

Інший факт з Івано-Франківщини. Розповідає стрілець УПА Євген Шур. "Два офіцери-енкаведисти, які добре знали українську мову, в Рогатинському районі 1944 року для того, щоб вийти на лінію підпільного зв'язку із закордонними групами ОУН, влаштували засідку і перестріляли 44-х невинних солдатів советської армії, які їхали автомашинами. А відібрали ті жертви співробітники НКДБ і вислали їх на певну смерть. Цим двом офіцерам дехто з підпільників повірив. Пройшли вони одинадцять пунктів зв'язку, але за ними стежила Служба безпеки ОУН і УПА. В селі Погребівка Рогатинського району їх затримали повстанці. А між людьми емгебісти поширювали плітки, що тих сорок чотирьох солдатів повбивали бандерівці".

Більшості мешканців України добре відомо, який галас здійняли на цілий світ комуністичні засоби інформації навколо імені Дмитра Куп'яка, зокрема, про спалення польського села Мазярні в Буському районі... Лісничий Ільків, який нині живе в селі Ташів, твердить, що Куп'яка взагалі тоді не було в тій місцевості. Він кудись їздив, а село спалили за наказом двох "представників проводу" із Золочева. Дмитро Куп'як повернувся, одразу розслідував цю справу і встановив, що

ці особи були функціонерами НКВС. Повстанський суд виніс їм смертний вирок (19).

Ніхто не забув і масових фальшивок про криниці, наповнені трупами нібито бандерівських жертв. Виявляється, що і в Дермані, і в Славському, і в багатьох інших селах, містечках та містах так ховали сліди своїх злочинів емгебісти. Люди про це знають і розповідають, називаючи прізвиська катів-убивників та їхніх жертв. Навіть у піснях це чітко зафіксовано. Дівчата і жінки з Лолина Долинського району на Івано-Франківщині повідомляють у пісні правду про криницю з трупами закатованих емгебістами борців за волю України в селі Вигода (пісня складена одразу після трагедії).

Кожна повстанська пісня, а їх тисячі, це незаперечний доказ народного ставлення до визвольних змагань 1940-1950 рр. та їх учасників.

На Спаса з полудня сумно, невесело:
Повезли повстанців на друге село.
Привезли повстанців, везли коло плота,
Ніхто так не плакав, як сестричка злота.
Осіній вітри стиха повівали,
А сестрині сльози повстанців вмивали.
Приїхали кати вбитих збирати,
Забрали сестрицю протокіл складати.
На Спаса з полудня дзвони дзвонили,
Серед тяжких муків сестрицю убили.
Повстанців забрали, на віз ізметали,
В Вигоду відвезли, в криниці закопали.
Криниці закрили, засунули глини,
Щоб люди не знали, де похоронили (20).

Яскравими виявами великого пошанування боротьби ОУН і УПА є масові перепоховання полеглих, упорядкування їх могил, виступи хорових гуртів з повстанськими піснями, тисячі публікацій у місцевій періодиці, наукові конференції, навіть у малих містечках і селищах, урочисті вечори в будинках "Просвіти", школах, лекції і доповіді для учнів, студентів, селян, робітників, інтелігенції, військовослужбовців, подорожі шляхами повстанської слави, постійно зростаюче зацікавлення рухом, що спостерігається між населенням Наддніпрянщини, Лівобережжя, півдня і південного сходу України, широке відзначення 50-річчя УПА, розгортання

різностороннього вивчення її героїчної історії як у нас, так і в зарубіжжі. Фактичне визнання справедливого характеру і чинів українського підпілля показує, що московський та інші різновиди комуністичного й некомуністичного шовінізму зазнали моральної і політичної поразки, незважаючи на всі скрупульозно продумані і систематично здійснювані провокативні дії. Вони стали одним з найганебніших виявів злочинно- тоталітарної політики стратегів і практиків світової комуністичної імперії. І стоять ці провокації в одному ряду з масовими ленінсько-сталінськими репресіями, голодом 1932-1933 рр. і 1946-1947 рр., тотальною русифікацією, замовчуванням чорнобильської трагедії.

1. Мірчук П. Українська Повстанська Армія, 1942-1952. - Львів, 1991. - С.163-164.
2. Андрусак Н. Нарис історії Бойківщини // Бойківщина. - Філадельфія; Нью-Йорк, 1980. - С.165-166.
3. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська. - Вінніпег, 1953. - С.787.
4. Українська Повстанська Армія: Бойові дії УПА за 1943-1950 рр. - Видання Закордонних Частин ОУН, 1960.- Ч.2 - С.238.
5. Там же. - С.126.
6. Гуцило Б. Пам'ять не спалиш // Франкова криниця. - 1992. 13 березня - С.2.
7. Іщенко М. Спалився Гірник Олекса з Калуша // Літературна Україна. - 1992. - 20 лютого.
8. Записав Г.Дем'ян 1976 р. в м.Сколе Львівської обл. від учителя Сеніва Богдана Івановича родом із с.Конюхів Стрийського р-ну Львівської обл.
9. Чеклишев О. Полонянка рудого лісу // Культура і життя. - 1991 - 27 квітня.
10. Шанковський Л. Назв. праця. - С.757.
11. Записав Г.Дем'ян 1991 р. в с.Романів Перемишлянського р-ну Львівської обл. Від гурту місцевих жінок.
12. Записав Г.Дем'ян 26 липня 1992 р. в м.Яворові Львівської обл. від Артима Степана Богдановича 1933 року народження із с.Оселі Яворівського району.
13. Габор Н. Смерть назирці ходила за нами // Літопис червоної калини. - 1992. - № 2-3. - С.65; Дем'ян Г. Тернавка: Ук-

- раїнський повстанець не здається // Бойківська думка (Сколе). - 1992. - 1,4,8,11,15 квітня.
14. МДБ УРСР проти ОУН - УПА // Архіви секретних служб: Український національний місячник. - 1992. - №1. - С.11, 20-21.
 15. Там же. - С.11.
 16. Текст відтворено автором по пам'яті. Співали цю пісню підлітки в селі Грабовець (нині Сколівського району Львівської області) в середині 40-х років. Побутувала вона і в інших місцевостях.
 17. Записав Г.Дем'ян 10 серпня 1992 р. в м.Києві від Кліма Семеняка, 1930 р. нар., із с.Золотолина Костопільського району Рівненської області.
 18. Записав Г.Дем'ян 18 серпня 1992 р. в м.Львові від Щура Євгена Олексовича 1923 р.н. з м.Пустомитова Львівської області, який деякий час охороняв спійманих провокаторів і вбивць.
 19. Записав Г.Дем'ян 19 липня 1992 р. в м.Львові від Володимира Радковського із Олеська Львівської області.
 20. Записав Г.Дем'ян 9 серпня 1992 р. в м.Києві під час святкування 50-річчя УПА.

Василь Михальчук

Світло і тіні українського збройного спротиву у другій світовій війні

Історія українських політичних рухів характерна великим зрушенням всередині нашого суспільства і його потягом до вершин колективної свідомості, непереборним бажанням пізнати себе та своє довкілля, мету організованого народного життя і таку саму мету своїх ближчих і дальших сусідів. У парі з тим в народному рості є дії відосередніх сил. Сили ці з неймовірним напруженням намагалися гальмувати розвиток народної свідомості.

Переконання про певну історичну закономірність у циклі великих світових подій, як і те, що ні версальські зговори, ні феномен т.

зв. Радянської України не будуть тривкими, змушують передові сили українського суспільства переосмислити дотеперішню політичну думку. Її нові тенденції починають визрівати одразу після закінчення першої світової війни, і вона робить рішучі заходи для активної підготовки до нової фази боротьби за політичне визволення і побудову власної держави.

Вимальовуються в основному два політичні полюси: державні чинники Української Народної Республіки в екзилі разом із співзвучними їм силами, з одного боку, і перші парості революційних спрямувань в рамках Української Військової Організації (УВО) - з іншого. Перший полюс, середовище УНР, не мало повної свободи політичної дії, будучи зв'язаним своїм воєнно-політичним договором з Польщею 1920 р. і з цього приводу будучи приневоленим до суто прогматичної дії. Крім того, трагічна смерть С.Петлюри в Парижі у 1926 р. глибоко позначилася на всіх його лавах. Бажання ширшої і більш рішучої дії на політичному полі віддаляє від цього полюса велике число високих і активних старшин. Вони не носилися з думкою перевороту у своєму середовищі чи захоплення у ньому керівних становищ. Переконавшись, що мусять існувати ще й інші шляхи до тієї самої мети, вони достойно залишають своє середовище і йдуть у пошуки тих шляхів. Таким чином і приходять до створення вже на самому початку 20-х років згаданої вище УВО. Дещо пізніше, в 1929 р. УВО вивершується Організацією Українських Націоналістів (ОУН).

УВО була обмежена вже самою своєю назвою і спиралася переважно на військові кадри із специфічною дією. ОУН була вже суто революційною організацією. Вона захоплювала за собою весь свідомий український елемент, а де його не доставало, вона його там насаджувала і вперше вирощувала. ОУН була популярною насамперед серед усієї української молоді, яку вона виховувала в душі патріотизму. Молодь ця, раз опинившись в рамках дії Організації, була готова до найбільшої посвяти і найбільших зусиль.

ОУН відіграла колосальну роль, головним чином, на просторах Західної України, Буковини, Закарпаття і на усіх землях країн поселення української еміграції після першої світової війни. Саме ця її роль усвідомлюючого фактора широких мас українського народу і її рішучі революційні дії там, де це було необхідно, її безкомпромісний спротив кожному ворожому наступові і повне ставлення на світло публічної opinio навіть найбільше скритих ворожих прийомів стали

пекучою порошиною в очах усіх ворогів українського народу. За дією ОУН стежили з найбільшою увагою всі державні розвідки й контррозвідки, а ворожі сили боролися з нею всіма наявними у них засобами.

У ході цієї боротьби впала голова Організації Українських Націоналістів Євгена Коновальця. Цей акт терору виконано у травні 1938 р. в Роттердамі (Голандія). Судячи з досконалості, з якою він пройшов, можна припустити, що готувався він від довшого часу та й з належними засобами. Большевики змобілізували всі зусилля для того, щоб спроба вбивства пройшла успішно. Вбивши С.Петлюру 12 років перед тим, але не досягнувши своєї мети - обезголовлення організованої сили народу, вони запроектували і провели наступне вбивство. Дуже потрібно було большевикам обезголовити ОУН у той складний і напружений час, коли світ невпинно і з переляком наближався до другої світової війни. Український чинник міг проявитись у ній наглою несподіванкою і слутати карти, що лежали перед різними гравцями. Тож всі сторони були зацікавлені у применшенні фактора української проблеми, але найбільші зусилля в цьому здійснювали якраз большевики у Москві.

Хоч і впав голова ОУН, пошматований большевицькою бомбою в Роттердамі, Організація Українських Націоналістів не захиталася і своєї розгалуженої революційної діяльності не припинила. Її організаційна структура була глибоко продуманою, і такі удари, хоч і болючі, організації не захитали. В її авангарді залишився провід українських націоналістів (ПУН). Це він, ПУН, був постійним нервом всієї революційної роботи. Він зцементував з різних націоналістичних українських груп і громад Організацію Українських Націоналістів в 1929 р. і дав їй чітку мету дії. Це він, ПУН, дав поштовх українській громадськості для покликання до життя цілої системи громадських організацій у лоні українського суспільства, що діяли паралельно і згідно з її курсом, але легальними засобами. Провід українських націоналістів був, таким чином, провідною ланкою широкого сектора українського суспільства, завданням якого була допомога революційній ОУН.

У проводі стояли випробувані люди ще з періоду визвольної боротьби 1917-1920 рр., переважно старшини Української Армії. Найвиднішими між ними були такі імена, як полковник Андрій Мельник, сотник Омелян Сенік-Грибівський, полковник Роман Сушко, полковник Микола Сціборський, генерал Микола Капустяний, д-р Олег

Кандиба та ін. Завдяки відданості українській революційній справі цього проводу, ОУН перемогла страшний удар 1938 р. й успішно стрінула другу світову війну.

Найвиднішою постаттю був полковник Андрій Мельник. З ним успішно співпрацював Євген Коновалець протягом визвольної боротьби у першій світовій війні. В корпусі січових стрільців, яким командував Євген Коновалець, Андрій Мельник був його правою рукою. Разом вони закінчили епопею цієї боротьби та опинились на еміграції, разом почали діяльність в Українській Військовій Організації, а потім - в ОУН.

У 1937 р. голова ПУН Коновалець носиться з думкою про свого наступника для революційної роботи в ОУН, і його вибір падає на Андрія Мельника. Він впевнений, що його побратим з корпусу січових стрільців найкраще відповідатиме вимогам, що їх ставить вся складність української революції. Тож він пропонує Мельника на свого заступника в ПУН, а тому що устрій ОУН не передбачав заступництва голови, то Коновалець запропонував представити цю справу на Другому зборі ОУН, скликання якого було вже в підготовці. Вибір першого голови ПУН на свого заступника якраз Андрія Мельника показався всім членам ПУН настільки очевидним, що ні у кого не появився навіть найменший відрив думки про іншого кандидата.

Після вбивства Коновальця рішенням ПУН на тимчасового голову був покликаний Андрій Мельник. Формальний вибір мав провести вже згаданий Другий великий збір українських націоналістів. Він відбувся перед самим вибухом другої світової війни, і на ньому вибрано Андрія Мельника головою ПУН. Вибір відбувся одноголосно.

В українській політичній думці було загальноприйнятим, що протистояння між німецькою і большевицькою державами буде неминучим і може приспішити визрівання української визвольної справи. Поширення Советського Союзу т. зв. возз'єднанням, себто прилученням Волині і Галичини до українського Материка, давало нашій батьківщині повніший вид соборності і тим самим успішно притрмлювало те, що вона не мала спромоги вирішувати своєї долі, а була тільки об'єктом у грі імперських сил в Москві. Будучи переконаним, що сутичка між Німеччиною і Советським Союзом є неминучою і що вона може в той чи інший спосіб заактуалізувати українську проблему, провід українських націоналістів почав вживати заходів до підготовки організованих кадрів для потреб українського материка.

Через повних два роки після згаданого "возз'єднання" гітлерівці розпочали свій "Дранг нах Остен", несучи туди замість сподіваного визволення від большевицької неволі нове, німецьке закріпачення. Більшовики ставили за мету обезголовлення українського народу засобами знищення його культурних та інтелектуальних сил, вважаючи, що знищивши культурні сили народу, легше й успішніше можна буде здобути послух робочої сили і тим самим позбутись української проблеми. Мета німців була більш радикальною. Вони мали стати в Україні "герренфольком", а ми - їх наймитами.

Німецька бруталність не могла не викликати в українців спротиву, а тупоголова впертість окупанта перетворила цей спротив у щирю збройну боротьбу.

Вже під кінець 1941 р. до збройного опору стає Українська Повстанська Армія під проводом Т.Бульби на Поліссі. Вона зимує у місцевих лісах, активно готуючись до боротьби партизанськими засобами, а навесні 1942 р. починає бити німців скрізь, де вони грабують селян чи намагаються проводити арешти мирного населення. Виступ УПА є важливим свідченням української живучості: Бульба перший здобувся на рішучий виклик ворогові під час другої світової війни і не завагався перед збройним опором, хоч був свідомий того, наскільки його сили не були співвідносними до сил ворога.

Протягом 1942 р. німці посилюють свій наступ на мирне населення і тим приспішують розвиток ширшого українського спротиву. По всій Волині йде інтенсивна військова підготовка свідомої молоді. Концентруються зброя і боєприпаси. Ніхто ще не знає, якого розмаху принабере опір, але ні в кого немає сумніву в тому, що до спротиву прийде і що удар з німцями є неминучий. Під самий кінець 1942 р. то тут, то там на Волині з'являються збройні боївки. Це групки з кількох людей із зброєю, але без конкретного завдання. Вони з'являються раптово, роблять маленький рейд і так же раптово зникають, кожний з учасників розходячись до свого дому, заховавши перед тим дбайливо свою зброю. Це бойові вправи. З їхньою допомогою волинська молодь готувалась до майбутньої партизанської боротьби проти окупантів.

З початком 1943 р. політична ситуація на Волині вже визріла повністю. У січні відбувся наступ збройного з'єднання українського підпілля на велику в'язницю у місті Дубно. Більша частина її в'язнів - це політичні. Акцією керував командир Білий, і вона пройшла з

повним успіхом. Місяцем пізніше подібну акцію провів командир Крук - на в'язницю у місті

Крем'янци, що за 40 км на південь від Дубна. Там також було згруповане поважне число політичних в'язнів. Однак ця акція не вдалася. Її повторили два тижні пізніше, але вже з повним успіхом. Крук діяв від імені Організації Українських Націоналістів - самостійників-державників (ОУН-СД).

Це перші спалахи партизанської боротьби, і вони розгорнуться дуже швидко у великий вогонь, що пектиме болюче наших ворогів. Вони були проведені двома організаціями українських націоналістів: перша в Дубні силами ОУН на чолі з Андрієм Мельником і друга - ОУН-СД під проводом Степана Бандери. У кожного зацікавленого історією українського визвольного руху напевно постане конкретне запитання з цього приводу: коли і яким чином прийшло до появи двох ОУН, до їх повстанських з'єднань, і як ці з'єднання згодом діяли і між собою співпрацювали. Таке запитання змушує нас повернутись дещо назад і об'єктивно розглянути ситуацію, що створилася в ОУН на початку другої світової війни, хоч би які неприємні й болючі явища в ній не були.

Фактор конфліктів між поколіннями є універсальним соціологічним явищем, і він існуватиме в людстві, мабуть, так довго, як довго існуватиме сама людина. Непорозуміння, що ведуть до конфліктів, з'являються навіть у найменшій людській спільності, якою є родина. Вони так само є у кожній організованій групі, включно до політичних партій і державних організацій. Різниця поглядів і трактування тих чи інших явищ підсилюється часто певними загостреними рисами людського темпераменту, не раз і зовнішніми чинниками, зацікавленими поглибленням суперечностей. І так наростає конфлікт. Між людьми того самого віку ці суперечки можуть нівелюватись та полагоджуватись, а між різновіковими групами людей вони мають тенденцію до виразніших загострень.

Організація Українських Націоналістів не пройшла успішно побіч такого соціологічного явища. Різниця віку між членами ПУН і нижчими шаблями організаційних кадрів не була вже аж такою великою. Щоправда, перші члени Проводу українських націоналістів - це в більшості ті, хто пройшов через горнило визвольної боротьби. Другі були тоді ще на шкільній лавці і досвіду зтяжкої боротьби не мали, зате вони пройшли ув'язнення за свої революційні виступи, і їм здавалось, з позицій їхнього віку, що члени ПУН не

завжди розуміють революційну боротьбу. Ще в половині 30-х років, після однієї зустрічі з Євгеном Коновальцем Микола Лебедь говорив у колі своїх ровесників, що він не є певним, ніби Коновалець надається на провідника ОУН, оскільки своєю настановою він не переходить рівня пересічного учителя... ПУН не передбачував жодного конфлікту всередині організації, бо не припускав навіть можливості його появи. Надто витонченим був устрій ОУН і надто суворою членська дисципліна у ній, щоби хто-небудь міг собі на мить припустити відхилення від зложеної присяги і від добровільно взятих на себе обов'язків. Організація Українських Націоналістів скидалась на гранітну піраміду.

Коли перші вістки про неясні тенденції всередині ОУН почали під кінець 1939 р. доходити до деяких її референтур, ніхто їм не присвятив більшої уваги. Все-таки повідомлено було про це голову ПУН Андрія Мельника. Вістки виходили з курортного містечка Пішани в Чехословаччині, де заходами ПУН була зорганізована відпочинкова оселя для тих членів організації, які були ув'язнені у Польщі за свою революційну діяльність і які опинились на волі після вибуху німецько-польської війни. Це була якраз молодша генерація організації, родом переважно з Галичини. У її числі був також Степан Бандера. Він пробув кілька років у польській в'язниці після голосного процесу у Варшаві у зв'язку із замахом на польського міністра Перацького і був відомий з цього, власне, процесу. Тож голова ПУН не таївся із своєю думкою про викликання Бандери на окреме побачення як представника молодшого покоління. Крім поздоровлення С.Бандери з його виходом на волю та інформації про хід основних справ в організації, Андрій Мельник хотів, як виявилось згодом, доручити Бандері основну революційну референтуру ПУН - справу зв'язку з крайовою діяльністю.

З 50-літньої відстані можна сміливо твердити, що в групі тих, хто перебував у згаданій відпочинковій оселі в Пішанах, попередні та вирішені. Степан Бандера прибув на зустріч не для того, щоб вислухати голову ПУН, а як шеф "змовників". Він заявив, що перед тим, як говорити про вхід Бандери до ПУН, треба усунути з керівництва Сеника-Грибівського і Ярослава Барановського. Це усунення зумовлювалося недовір'ям, що його мали деякі члени організації до зазначених членів ПУН.

Голова ПУН не дав згоди, а попросив Бандеру викласти аргументи. Проте твердження про те, що деякі члени організації не мають довіря до когось, його не переконувало. Бандера відмовився від жодних аргументів, бо він їх не мав, з чим і від'їхав. З цієї розмови кидається у вічі те, що Бандера поводив себе так, наче "змовники" сподівалися перетягнути на свою сторону Мельника і таким чином "безкровно" опанувати проводом українських націоналістів.

Таке твердження можна обґрунтувати і стилем т. зв. "Акта 10 лютого 1940 року", що його зредагувала група Бандери після побачення свого лідера з головою ПУН. Документ складається з восьми пунктів. Шість з них починаються так: "...Ми, провідники та члени крайових ексекутів Організації Українських Націоналістів на західних землях України та українських землях під Німеччиною і провідний актив ОУН...". Незважаючи на таке твердження, під документом немає жодного підпису. Така його реакція дозволяє гадати, що група була обмежена, бо складалась приблизно з 15 чоловік і не мала ніякого контакту з низовим членством.

У восьмому пункті його редактори, ніби для підтвердження важливості сказаного, написали: "Ждемо рішення полковника Андрія Мельника, що він і надалі очолюватиме нашу роботу". На імпровізацію вказує також відсутність логічного продумання організаційної структури нової організації, коли автори документа говорять, що віддають кермо організації в руки Степана Бандери, але все-таки чекають рішення від Андрія Мельника, сподіваючись, що він очолить боротьбу. Яке мало бути місце в організаційній структурі нової організації Мельника і Бандери, з цього документа ніяк не видно.

Редактори "Акта" покликали до дії свій революційний провід - так вони назвали керівництво нової організації для вирізнення від Проводу українських націоналістів першої організації. До цього революційного проводу увійшли 15 чол., поміж ними - Степан Бандера, Микола Климишин, Микола Лебедь, Степан Ленкавський, Іван Равлик, Ярослав Стецько і Роман Шухевич.

Незважаючи на те, що в "Акті 10 лютого 1940 року" відчутними були бажання "змовників", щоби Андрій Мельник очолив їхню групу і став у передовій ланці нової організації, голова ПУН одразу зайняв становище безстороннього оборонця легітимності устрою і правопорядку в ОУН. Її устрій був суворий, але глибоко продуманий і

логічний. Адже йшлося про революційну діяльність широкого угруповання людей.

Все-таки голова ПУН ще раз викликав до себе Бандеру. Розмова відбулася 5 квітня 1940 р., але не дала нічого позитивного. Бандера передав тоді голові два листи - один від себе враз з "Актом 10 лютого 1940 року" і другий - від Ярослава Стецька.

На другий день, 6 квітня 1940 р. полковник переслав листа Степанові Бандері і Ярославу Стецькові, в якому повідомляв, що їхні вчинки перейшли межі устрою Організації Українських Націоналістів, що вони йдуть на її шкоду і що Голова ПУН ставить їх обидвох перед Головним революційним трибуналом ОУН.

Подаючи ланцюг подій цього болючого періоду в житті Організації Українських Націоналістів, не можна не вказати на один парадокс з розмови 5 квітня 1940 р. між головою ПУН і Степаном Бандерою. Зваживши, що позиція Бандери є вкрай шкідливою для організації і може її послабити, Андрій Мельник мав право затримати свого співрозмовника і передати трибуналу. Однак ні на мить, як виявилось із значно пізнішої розмови з головою ПУН на цю тему, він не допустив найменшого хитання в цій площині. Правопорядок взагалі і в Організації Українських Націоналістів, зокрема, був наповнений у нього змістом таких понять, як достоїнство, пошана до людини, етика і мораль.

Від цього моменту події пішли прискішеною ходюю. Відчувши, що Мельника не вдасться перетягти на свій бік, опозиція явно переходить на створення паралельної організації українських націоналістів. 7 квітня 1940 р. з'явився документ, підписаний Степаном Бандерою як провідником ОУН і Ярославом Стецьком як членом революційного проводу - "До відома членів ОУН". В ньому опозиційна фракція робила зусилля, щоб переконати членів ОУН у тому, що вона перебрала кермо. Реальність, однак, була значно простішою і одночасно сумнішою: від того моменту почали діяти дві окремі Організації Українських Націоналістів.

За кілька місяців до розриву Ярослав Стецько писав з нагоди закінчення Другого великого збору ОУН: "Вістку про покликання на пост вождя руху Андрія Мельника прийняв український народ радісно... А.Мельник має право на життя й смерть відданих йому революціонерів ОУН. Коли вони в присязі говорять "Вірність, хоробрість і послух прирікаємо нашому вождеві аж до смерті", то не проста це фраза". Це був голос одного з членів організації, ще не

зараженого бацилою хворобливої амбіції. З моментом, коли бацила загниділася, більше не лишилося місця для "вірності, хоробрості й послуху". Кілька місяців пізніше на запитання митрополита Андрея Шептицького "А де ж є полковник Андрій Мельник?", коли Ярослав Стецько прийшов до нього на аудієнцію з проханням про благословіння на добру путь новому актові з 30 червня 1941 року, останній не завагався з відповіддю ні на мить: "Полковник Андрій Мельник ще не прибув, але прибуде у Львів незабаром". Стецько ще раз нагадав собі питому вагу полковника в українському світі і, не маючи відваги сказати сумну правду, сказав неправду і змусив митрополита на кілька днів відкладати своє благословіння.

Крім розходжень на тлі різниці віку, які переростали згодом у хворобливі амбіції, не є виключеною експлуатація цих розходжень зовнішніми силами. У своїй праці про ОУН у другій світовій війні Г.Полікарпенко пише так: "Один з аргументів, що промовляє за наявність німецько-советської руки в розколі, є, між іншим, особа Ріхарда Ярого. Ярий був на чолі диверсії доти, доки впевнився, що розкол став хронічним явищем. Забезпечивши сталість диверсії, Ярий блідне і відходить у тінь. Що він виконував в українському середовищі не лише завдання Гітлера, свідчить те, що він довгий час по останній війні перебував легально в Австрії, в своєму маєтку під Віднем". Знаючи те, з якою пильністю і впертістю советська розвідка вишукувала всі сліди дії Організації Українських Націоналістів на територіях, що їх зайняла Червона Армія після другої світової війни, можна тільки дивуватися з того, що Ріхард Ярий, який дуже причинився до розколу в ОУН, міг так спокійно проживати у советській зоні в Австрії. У цій самій праці Полікарпенко пише ще так: "Поручник Волинець (один з командирів повстанських загонів ОУН під проводом А.Мельника під час другої світової війни. - В.М.) переказав, що в часі його допиту в гестапо шеф гестапо в Рівному Міллер заявив: "Ми видали мільйони грошей і вклали несамовиті зусилля, щоб поруч Мельника поставити Бандеру. Ми не пожаліємо нічого, щоб створити ще десять Бандер, а самостійної України таки не буде".

Існування двох ідентичних за стратегією і засобами організацій, різниця між якими була хіба та, що при керівництві однієї стояли люди досвідчені, а біля керма другої - молодий елемент, хоч і було аномалією, однак не виглядало б на велике лихо, коли б між ними були мости. Однак не тільки мостів, а й найменших кладок між двома ОУН не існувало. Навпаки, щоби скоро вийти на поверхню

суспільного життя провід Степана Бандери повів гостру кампанію проти ПУН, вживаючи найчастіше не тільки безпідставних, а й просто неморальних засобів. Так, Ярославу Барановському пробували закидати співпрацю з ворожою розвідкою. В цій справі злі наміри пішли так далеко, що два члени Проводу Роман Шухевич і Степан Ленкавський возили до голови ПУН фотокопії нібито доказових матеріалів, які, як згодом виявилось, були сфабриковані всередині того самого Проводу. Всі, на жаль, засоби були добрі, щоби очорнювати своїх вчорашніх друзів.

Безперервна кампанія закидів і наклепів на тих чи інших членів ПУН, очорнювання їх і порівнювання з найгіршими ворожими силами пішло так далеко, що не могло обійтися без позаочного "засуду" деяких членів ПУН. "Засуди", річ ясна, не могли обійтися без вбивства людей. Слабкістю ПУН у тій всій кампанії було те, що він не сприйняв з належною увагою наступу, який йшов на нього з ворожого боку. Щойно, коли з'явилися перші жертви - Роман Мицик, брати Пришляки, Куц - стало зрозуміло, що знеславлювання ПУН і ОУН з боку Револьюційного Проводу не є порожніми словами. Але це вже був початок німецько-советської війни, з яким розпочався рух членів одної і другої Організації в Україну, де охорона і оборона перед своїм вчорашнім другом і братом не були можливими. Дальшими жертвами брехні стали постаті українського націоналізму Омелян Сенік-Грибівський, Микола Сціборський, Ярослав Барановський, Роман Сушко і багато інших членів ОУН. Впали вони від братньої руки тільки тому, що в 1940 р. стався в Організації Українських Націоналістів розкол.

Аналіз цього відходу від початків збройного опору на Волині до першопричин появи розходжень в Організації Українських Націоналістів і до розламу у ній з усіма наслідками був необхідний, щоб зрозуміти весь ланцюг у самій основі опору і в його дальшому розвитку.

Мету збройного опору гітлерівцям поставила перед собою Українська Повстанська Армія під проводом Бульби на Поліссі. "Поліська Січ" - УПА була поставлена на ноги з днем вибуху німецько-советської війни 22 червня 1941 р. Ще в серпні 1940 р. Бульба прибув на Полісся із сусідньої Холмщини із завданням від уряду Української Народної Республіки: організувати українське підпілля. Коли розпочалася війна, широкий район довкруги Олевська на Поліссі вкрився густою мережею міліції під назвою "Поліська

Січ" - Українська Повстанська Армія. До складу увійшла вся найсвідоміша молодь цього району.

Планами Бульби (справжнє прізвище Боровець, а ім'я Тарас) передбачалося створення початків української армії. Тарас Бульба виконував доручення, що йому їх дав президент УНР в екзилі Андрій Лвицький напередодні його переходу із Холмщини на Полісся. Ці плани передбачали створення цілої мережі січей по всій Україні, з яких мали вирости згодом корпуси української армії. Будучи уродженцем Костопільщини, Т.Бульба добре знав Полісся. "Поліська Січ" - УПА мала бути, таким чином, першою ланкою у довгому ланцюгу формування українських збройних сил. З огляду, однак, на німецький тиск не тільки не дійшло до створення інших ланок січей-УПА по інших місцевостях України, а й сама "Поліська Січ" - УПА не мала спромоги активно діяти.

Фронтові частини вермахту дивилися крізь пальці на міліційні формування Боровця, що подавали їм поважну воєнну допомогу своєю боротьбою із залишками Червоної Армії у лісах Полісся. На відміну від цього цивільна німецька влада із жандармерією і гестапо, яка починала військову адміністрацію вермахту, відразу поставилась вороже до "Поліської Січі" - УПА. Вона, якщо не побачила, то інстинктивно відчула всю небезпеку починань поліського Бульби і почала вимагати від останнього повного підпорядкування його інтересам. Така служба йшла, очевидно, врозріз з грандіозними планами будови української армії.

Перед Бульбою постав вибір: перетворитись з військовника для української справи на шуцмана-поліцає для потреб окупанта або перейти до збройного опору. Провівши нараду з найближчими своїми військовими співробітниками, Бульба вирішив чинити збройний спротив німецькому окупантові. Тож, під тиском німецьких чинників 16 листопада 1941 р. він складає частину своєї зброї, але тільки малу частину, а більшу частину відвозить у ліси, там закопує і з вибраною частиною з-поміж розпущених відділів Січі переходить у підпілля під назвою Українська Повстанська Армія (УПА).

Кілька місяців потрібно було Бульбі для підготовки дій у нових умовах і для вишколу людей для боротьби в партизанських умовах. У другій половині квітня 1942 р. УПА вже починає вести бойові акції проти німців, націлюючи удар, головним чином, на окупаційний адміністративний апарат. Від липня того року він веде ширшу акцію і під прицілом його ударів стають великі воєнні транспорти, що ко-

тяться безперервно в напрямку східного фронту. Це в тому часі німці зазнають значних втрат від ударів Української Повстанської Армії. Ім'я Бульби часто вимовляється у телефонних розмовах між станціями німецької жандармерії на Поліссі і Житомирщині. Удари повстанців є для німців новими, і вони до них не підготовлені ні психологічно, ні у воєнному плані. Дію УПА помічає також советська розвідка і вістку про неї передає куди слід. У Рівному знаходиться резиденція рейхскомісаріату Коха, і Совети зосереджують свою увагу на Волині. Із советського боку ведуться вперті намагання до контактів з Бульбою з метою налагодження, як вони кажуть, спільних дій. Зустріч відбулася у вересні 1942 р., але наслідків не дала: обидві сторони були свідомі того, що наблизити дві органічно ворожі собі сторони не є ні можливо, ні доцільно. Так само безрезультатними були німецькі спроби провести переговори з УПА Бульби, щоб пригальмувати його удари. З початком 1943 р. ці удари переходять у ширшу фазу повстанської боротьби на два фронти: проти німців і проти советської партизанщини, що воює рівною мірою і проти окупантів і проти Бульби.

Майже від часу заснування "Поліської Січі" - УПА на Поліссі ОУН під проводом А.Мельника була у тісних зв'язках з нею, поставляючи Бульбі досвідчених військових старшин як для воєнного вишколу, так і для бойових дій, коли виявилось, що ОУН С.Бандери відмовилась від співпраці, вимагаючи від Бульби повного собі підпорядкування. Зв'язки ці дещо послаблюються в 1942 р., але не перериваються.

Це був період великого суспільного напруження в Україні. Німці роблять нелюдські зусилля на східному фронті, щоби утримати воєнну ініціативу у своїх руках. Час ейфорії від їх блискавичних наступів минув. Гітлерівці показали свої справжні наміри щодо народів Східної Європи, виморюючи полонених Червоної Армії голодом у таборах. Вони показали своє обличчя супроти всього населення України і його культури. Хвиля розстрілів у застінках гестапо в Києві і по всій Україні на початку 1942 р., масові арешти, масове вивезення молоді на роботи до Німеччини, непосильні податки на українське село - все це викликало справжній психологічний струс в усій Україні, і він відчувся на далекому східному фронті. Червона Армія почала ставити серйозний опір німцям. Без жодного безпосереднього зв'язку зі східним фронтом на території північно-східної України - на Волині і в Поліссі - також зростає напруження.

Організація Українських Націоналістів під проводом А.Мельника провела протягом 1942 р. кілька конференцій організаційного активу з метою уважного розгляду ситуації і підготовки до наступного етапу. Ним мало бути зіткнення з німцями. До цього треба було підготувати як організацію, так і найширші кола населення. Організація сильно постраждала від німецьких ударів у Києві і від "братньої" бандерівської ОУН.

ОУН(б) займала до літа 1942 р. вичікувальну позицію щодо збройного виступу проти німців. Треба, однак, відзначити, що чіткого визначення щодо активного опору окупантам не було тільки у верхах бандерівського проводу. Низове членство, що постійно перебувало у пеклі щоденної дійсності, інакше ставилося до цієї справи і на Волині, так само як і мельниківське середовище, проводило свої військові вишколи і сумлінно готувалося до майбутньої боротьби.

У другій половині 1942 р., головним чином восени, в районах Дубно і Крем'янця на Волині посилюються інтенсивні вишколи і через них проходить значне число молоді. Звертається велика увага на магазинування зброї і амуніції. Селами Волині ширяться чутки про неминучу війну з німцями, але ніхто не має уяви про час її вибуху, ні про сили, з якими до неї приступати. Починають з'являтися вістки про появу озброєних людей на Волині, про їхні бої з тими чи іншими німецькими частинами, але це є тільки розповіді деяких селян. Вони відіграють свою психологічну роль і готують населення до складного майбутнього. Щойно на початку 1943 р., як було сказано, приходить до першого збройного виступу наступом на Дубенську в'язницю, а згодом на Кам'янецьку.

В лютому 1943 р. ОУН(б) відбуває свою третю конференцію, і в її підсумках вже говориться про "завдання поширювати, скріплювати та творити нові осередки організованої сили народу". Заклику до збройного виступу проти німців там немає, а йдеться тільки про ставлення на ноги організованої сили народу. Після проголошення свого акта від 30 червня 1941 р. бандерівці стали обережнішими. Однак двом своїм куреням, що були при німецькій армії під час проголошення цього акта, вони не дали наказу покинути німецьку армію і стати до оборони. Револьюційний провід Степана Бандери зайняв тоді вичікувальне становище. Коли ж стало видно, що події пішли швидше і прихильна до Бандери молодь сама стає до збройного опору, конференція в лютому 1943 р. дає завдання організувати цей опір. Попередня конференція ОУН(б) в квітні 1942 р. підкреслювала

так: "Критику німецької колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московсько-більшевицьких впливів, проти пропаганди партизанщини, санкціонованих московським імперіалізмом". Тож стрибок ОУН(б) від словесної критики німецької колоніальної політики до організації активного збройного опору був справді великим.

Від початку квітня 1943 р. обидві ОУН поширюють і посилюють збройний опір німецькій окупації. Поле для боротьби з німцями було великим, і не було небезпеки, що дія одних буде гальмувати чи перекреслювати дію інших. Згодом все-таки почали виникати думки про потребу координації виступів. З такою ініціативою перед Бульбою і його УПА на Поліссі та у північній Волині виступив від збройних відділів ОУН(б) Олександр Бусел, а потім переговори продовжував поручник Сонар - вже в імені Миколи Лебеда. У південній Волині, де сконцентрувалися великі повстанські сили однієї і другої ОУН, розмови велися між делегаціями командування збройними відділами. Узгоджується координаційна платформа збройної акції між двома великими повстанськими з'єднаннями: командира Хрона - з мельниківського боку і командира Крука - від бандерівців.

Але, як виявилось згодом, бандерівці не мали у своїх планах дружньої ділової співпраці з усіма наявними політичними силами на Волині. Тактику нібито переговорів вони вжили тільки для того, щоб приховати від сусіда свої справжні наміри та приспати його увагу. Микола Лебедь вирішив підкорити собі всі визвольні сили на Волині й Поліссі. Пізніший клич його ОУН: "Хто не з нами - той проти нас!" наочно вказував на стратегію в сфері внутрішньої політики.

Коли партизанський рух під проводом Лебеда розрісся до належного рівня і була певність, що чисельно він сильніший від бульбівців і мельниківців, його військові відділи залишили цю свою дотеперішню назву і взяли собі нову.

Вони стали називати себе Українська Повстанська Армія (УПА). Отже, від квітня 1943 р. починають діяти дві УПА: одна - Бульби і друга - Бандери (під командуванням Савура-Клячківського, але під суворим контролем Миколи Лебеда). Для успішності цього контролю Лебедь творить на Волині свою підпільну політичну поліцію - службу безпеки (СБ). Служба ця мала широкі повноваження і лишила по собі глибокі сліди.

Переговори між двома УПА були перервані. Не додержувався також умов договору і командир Крук. Почали зникати відомі при-

хильники і члени ОУН(м). Служба безпеки успішно прочищувала Волинь. У мирного населення міст і сіл народилося здивування від такої тактики збройного протинімецького опору. Здивування переросло в напруження і недовіру між вчорашніми друзями, що разом йшли на збройну засідку проти "ландвірта" чи німецької жандармерії. Сусід не довіряв сусідові. Ставав невиразним напрям протинімецької дії. Відхід майже всієї української поліції у ліс створив у містах і містечках певну "поліційну порожнечу", яку німці швидко почали заповнювати чужими елементами, і насамперед, поляками. Вони вміло розіграли українсько-польську карту, але цього не помітив Микола Лебедь. ОУН(б) поспішно видала наказ польському населенню виїхати з Волині під загрозою суворих репресій. Тим самим відкрився непотрібний новий фронт - українсько-польський, ускладнюючи й без того непросту ситуацію на Волині під літо 1943 р.

У липні 1943 р. з'явився наказ Миколи Лебеда ліквідувати збройні відділи ОУН(м). Місяцем пізніше така сама доля чекала й на Бульбу. 20 липня Т.Бульба, здаючи собі справу з небезпеки існування двох УПА, зрікся цієї назви, з якою його з'єднання діяли більш як півтора року, і дав нову - Українська народна революційна армія (УНРА). Від того моменту УПА(б) лишається одинокою у протинімецькій боротьбі на Волині. Вона поширювала свою дію на більшу частину волинської землі. Під осінь 1943 р. Микола Лебедь видав наказ про мобілізацію до лав УПА, а під кінець того самого року УПА досягла zenіту своєї сили. Тоді ж командування над УПА перебирає від Савура-Клячківського Роман Шухевич-Чупринка.

Однак найбільш геройські подвиги не в силі покрити негативні дії тих чи інших людей чи вибілити чорні плями в нашій історії. Обов'язком історика є безсторонньо й об'єктивно висвітлити явища і предмети історичні події такими, якими вони були насправді.

Книга Миколи Лебеда "УПА" могла б бути цінною працею, коли бавтор спромігся на спокійний перегляд всіх подій. Він був очевидцем багатьох з них протягом другої світової війни. Однак об'єктивного розгляду Лебедь, на жаль, не дав. І тому він зробив велику кривду українській історії, а своєї партії тим не прославив. "...Тарас Бульба-Боровець з приходом німців на українські землі, - пише Лебедь у своїй книзі, - творить за відомом, згодою та інструкціями адміністративних властей, що діяли в той час в імені українського правління (створеного у Львові заходами Ярослава Стецька в кінці червня 1941 р. - В.М.), в місті Олевську відділ поліції і називає його

"Поліська Січ". Спочатку діє за інструкціями і напрямними української державної влади, пізніше щораз більше усамостійнюється, виступаючи як отаман "Поліської Січі"... В лютому 1942 р. Бульба з 15 - 20 людьми переходить у підпілля... Команда УПА не протидіяла тому, коли німці і большевики, а частинно і український народ, зв'язували дії УПА з іменем Бульби... В березні-квітні 1943 року Бульба веде переговори із штабом УПА-Північ, одначе пропозицію штабу включити себе в загальний повстанський рух і ввійти до штабу УПА, Бульба відкинув... Треба додати, - ще пише Микола Лебедь, - що найблища рідня Бульби була й залишилася карними членами Організації (ОУН Бандери. - В.М.). Жінка Бульби, з походження чешка, жила, за даними очевидця, в районі Тучин (Рівне). Ніколи не була преслідувана, ні суджена якими-небудь чинниками Організації чи УПА".

На жаль, насправді було не так. І Микола Лебедь добре про те знав, коли готував до друку свою книжку. Бульба діяв виключно за вказівками уряду УНР, і про це всі знали. Інструкції правління Бандери навіть у Львові не були всім відомі, а що вже говорити про далеке Полісся. Команда УПА не могла протидіяти Бульбі, бо вона знаходилася в його, Бульби, руках. Не Бульба почав переговори з бандерівцями, а навпаки. Тільки бандерівці не були послідовні і ті переговори перервали, перебравши від Бульби назву УПА для своїх збройних відділів. Найближча рідня Бульби не могла залишатись карними членами Організації, бо ніколи ними не була. А що до жінки Бульби, то вона була замордована в СБ.

"Були спроби диверсії, - пише в іншому місці своєї книги М.Лебедь. Постає партійний відділ з ініціативи людей, приналежних до групи Мельника. Коли його акція почала зводитися до переловлювання зв'язників й ширення анархії, він був також роззброєний...": Навіть, якщо в тому часі Лебедь ще не перебував на Волині, то все-одно достоменно знав про всі заходи бойової співпраці між збройними відділами мельниківців і бандерівців у першій стадії опору. Тож ставимо запитання: хто дав наказ їх перервати, Савур-Клячківський чи Микола Лебедь? Бажанням бандерівського проводу було якраз не допустити до співпраці між різними відтинками протинімецького спрямування. Його метою було підпорядкування собі всього опору, не давши місця для інших українських самостійницьких патріотів. З такою настановою появився бандерівський рух в 1940 р., з нею він мостив собі шлях протягом дальших трьох років і з нею увійшов у

1943 р. в український опір, не заініціювавши його, тільки причаливши до нього і опанувавши його своїми "засобами".

Дуже промовистим є факт промовчування у цій книзі про УПА Фронту української революції (ФУР) на Волині в 1943 р. під командуванням Тимоша Басюка-Яворенка, хоч про нього навіть німецькі воєнні документи часто згадують. Після того як службі безпеки вдалося успішно розставити пастку й знищити Яворенка, ФУР самоліквідувався, але до УПА не пішов, незважаючи на тиск СБ на рідних і близьких учасників цього партизанського з'єднання. Удар від цього був не по УПА, а по ідеалові збройного опору німцям, а згодом большевикам.

Фантастичною є також розповідь Лебеда про рейд загону Ковпака вліку 1943 р.: "З Лівобережжя через Полісся, - пише він, - веде червоних партизанів сам Ковпак... Одначе, коли в кількох сутичках з відділами УПА його загони розбито, він обходить терен Волині і в серпні через Кам'янець-Подільську область продирається в Галичину". Прочитавши цю розповідь, можна подумати, що Микола Лебедь не допускав, що її читатимуть волинські свідки ковпацького рейду. Всім відомо, що Ковпак проходив тоді якраз через Волинь, на терені якої діяла УПА ОУН(б). Справа тільки в тому, що повстанські з'єднання, які дислокувалися від траси походу Ковпака і могли успішно вести бої з ним та знівечити його дальший рейд, цього не зробили. Їхнє командування було зайняте в тому часі підготовкою наступу на збройні відділи ОУН(м), і це завдання було для нього важливішим. Натомість у бій з Ковпаком вступили мельниківці під командою Хрона і Макса. Але тому, що зустріч була випадковою і сила повстанців не перевищувала двох сотень (вони поверталися з бойової акції), бій цей не був вирішальним, і Ковпак пішов у дальший рейд.

Навесні 1942 року в Києві відбувся з'їзд ОУН Степана Бандери. І в своїй підготовці до з'їзду, і під час з'їзду, і в підсумках після нього керівники його еживали тільки короткого означення своєї організації - ОУН, ніби соромлячись представити ширшій публікації правдиву історію свого середовища. На початку існування, після розколу вони називали себе ОУН самостійників-державників (ОУН-СД), потім - ОУН революціонерів (ОУНр). Згодом у них самих стався розкол, і вони поділилися на ОУН за кордоном і ОУН закордонних частин (ОУНз і ОУНзч). А тепер вони знову хочуть перейти тільки до назви

- Організація Українських Націоналістів - і виступити як єдина ОУН в українському політичному світі.

Між різними доповідями на цьому з'їзді була одна під назвою "Історична роль ОУН-УПА в боротьбі за Українську державу". Крім мови про роль, у ній йшлося ще про час, появу та творців УПА. Вже у самому вступі доповідач сказав: "Завданням історика є допомогти краще схопити деякі аспекти минулого". Можна б повністю погодитися з цим його твердженням, якби замість слова "краще" було вжите слово "об'єктивно", а замість слова "деяких" - "всі". Автор справді доклав зусиль, щоб схопити деякі аспекти недавньої історії, але, вирвавши їх з контексту ланцюга подій, представив дуже однобічно.

Згадавши про Т.Бульбу, автор доповіді не обминув його повстанської діяльності і нагадав про "Поліську Січ", "Поліську Січ" - УПА, про перейменування останньої на УНРА в липні 1943 р. Однак він не сказав про опір УПА під проводом Бульби від весни 1942 р., коли бандерівський провід ще не думав про збройну боротьбу з німцями. Це той якраз період і мав на увазі Микола Лебедь, коли писав, що німці, большевики і сам український народ пов'язували дії УПА з іменем Бульби. І правильно вони робили, і не міг цього не відзначити Лебедь. Бо іншої УПА в тому часі не було. УПА, що її бандерівці намагаються пов'язати з діяльністю своєї організації, з'явилася у квітні 1943 р. Твердження автора про те, що дії Т.Бульби не можна вважати початком дій УПА, правді не відповідає.

Осмілюємося наполягати, що збройний опір гітлерівцям під час другої світової війни, а потім новому окупантові, большевикам, є надбанням усього українського народу. Опір проводився передовими його силами, а початок йому поклав Тарас Боровець-Бульба. Вже під кінець 1941 р. він перейшов у підпілля і розпочав боротьбу з німцями. Ця боротьба набрала значних розмірів, якщо відголос дійшов аж до Москви, яка відрядила свого емісара для переговорів з Бульбою. Ця боротьба змушує до таких самих переговорів й німців. Протягом другої половини 1942 р. обидві ОУН вели активну підготовку до збройного опору німцям. Справжня боротьба розгорнулася на початку 1943 р. і велася трьома фракціями опору. З початком весни з'явилася четверта - Фронт української революції. Літом того самого року бандерівці вирішили силою підкорити собі всі інші фракції опору і поставити їх у рамки своєї ідеології. Рішення це вони виконували силою зброї і часто з невинними жертвами. На тому закінчився демократичний прояв опору на Поліссі й на Волині і почався прояв

тоталітаристський, коли одна політична партія накинула свою волю іншим. Через це багато членів з Української народної революційної армії Бульби і збройних відділів ОУН(м) влилася до нової УПА і продовжували опір проти большевиків ще кілька років аж до остаточного її знищення.

Вся епопея опору українського народу окупантові у тому періоді нашої історії ще не була висвітлена об'єктивним істориком і чекає на достойне її представлення у всіх аспектах.

Поява збройного українського опору німцям під час другої світової війни та большевикам після її закінчення, вказує насамперед, на наявність доброго ґрунту для цього. Його коліскою були Полісся і Волинь, звідки згодом перенісся на інші землі України. Як і кожне велике суспільно-політичне явище, опір має свої позитиви і негативи, свої світлі і темні сторінки. Між учасниками руху був постійний органічний зв'язок, і дії одних позначувалися на діях інших, посилюючи або гальмуючи їх. Постараймося розглянути їх хоч коротко, щоб зрозуміти механізм їхніх дій.

Успішний ґрунт для спротиву був підготовлений всією визвольною боротьбою на Україні протягом першої світової війни, а також діяльністю Української Народної Республіки в січні 1918 р. Явище це було оцінене як слід у тодішню пору. Виснажлива війна лишила глибокий слід у нашому народі. На додаток він був знекровлений імперською політикою царської Росії, а брехлива комуністична пропаганда вигравала на струнах народних бажань під покровом облудних закликів "Землю - селянам, заводи - робітникам, владу - радам!". Та декому була видною тільки покрівля, а не все те, що було під нею.

Поява організованого українського націоналізму у формі ОУН є конкретним результатом боротьби С.Петлюри. На цьому полі суспільної роботи ОУН провела до часу розколу гігантську діяльність. Її заходами були створені численні українські громадські організації по всіх поселеннях української еміграції, які відтак створили сильний ланцюг національного руху. Він успішно протиставився комуністичному проникненню в український світ і попереджав про небезпеку комунізму все своє і чуже довкілля. Не можна не згадати про великий вклад у розбудову національного руху Омеляна Сеніка-Грибівського, Романа Сушка, Миколи Капустянського та ін. Вони своїми частими поїздками на американський континент у період між двома війнами багато посприяли успішній діяльності цього руху. Однак вони проводили свою діяльність не як окремі люди, а в рамках

революційної політики Проводу українських націоналістів. Це він, ПУН, відкрив двері нової доби українського визвольного спрямування і результатом його діяльності була якраз організація українського спротиву проти німців і проти більшовиків.

Найсвітлішою сторінкою у ставленні на ноги українського опору була саме ця привабливість ідеї безкомпромісної боротьби за національне визволення, що її розпочав С.Петлюра організацією української армії. ПУН і ОУН продовжували її між двома війнами засобами революційно-освідомлюючої роботи, і це саме й довело до появи збройного опору.

Другою світлою сторінкою є те, що боротьба з окупантами розпочалася справді соборними силами, а саме середовище УНР - зброєю УПА під проводом Т.Бульби, а коло нього поруч стали збройні відділи двох ОУН разом з Фронтом української революції на південній Волині.

Слабкою стороною, що, наче меч Дамокла, зависла над справою визвольної боротьби у другій світовій війні, був розкол в ОУН. Цей розкол зручно використали чужі сили. Вони, ці сили, поглиблювали свою працю у дальших фазах активної боротьби. Колись будуть дуже показовими архіви КДБ, якщо документи про проникнення тих органів в український революційний рух ще не знищені.

Всі інші слабкі сторони українського збройного опору є похідними від першої. Вони її підсилювали з кожною новою прикрою подією. Не можна тут ще раз не згадати болючої і постійно ятріючої рани братовбивства. Ця прикра сторінка української новітньої історії ще й дотепер не знайшла спокійного свого розгляду. Кожного разу, коли доводилось на порядку денному ставити ці справи, здавалося, що оскаржені засудять безглузді вчинки і дадуть прояв жалю тіням невинних жертв. Але так тільки здавалось.

Поява тоталітаристського спрямування в бандерівській ОУН, що виявило себе у голосному кличі "Хто не з нами - той проти нас!" також кидає прикру тінь на український збройний опір. Воно привело бандерівців до прагнення підпорядкувати своїй партії всі інші політичні рухи. Цим і пояснюється розрив зв'язків між різними повстанськими загонами, відмова від спільного координаційного центру і збройний напад на своїх вчорашніх друзів.

Проголошення масової мобілізації до рядів УПА на Поліссі й Волині, коли вже східний фронт перебрався на західний берег Дніпра, на нашу думку, також був помилкою визвольного руху в

другій світовій війні. Він полегшив підривною роботою чужої розвідки і безпотрібно виставив під ворожі удари широкі кола мирного населення.

Появу потужного поліційно-політичного апарату у формі служби безпеки треба розцінювати як крок вкрай небезпечний, бо він виявився згодом двосічним мечем. Апарат цей не мав жодної правової противаги, будучи прокурором, суддею і виконавцем присуду. Це приводило до неймовірних надуживань і злочинів. Є очевидним, що у такій складності, яку ми переживали в минулій світовій війні, етичні чесноти й правопорядок є натягнутою ланкою між двома стовпами. Щоб іти по ній, треба великого уміння й мистецтва. Бандерівцям його не доставало, і тому рани на нашому суспільному організмі залишились глибокі. Ми є певними, що їх можна було оминути, і ніколи б не було проникнення ворожих сил в український політичний організм. Однак водночас нам видається, що настав час для спокійного і неупередженого розгляду пройденого етапу, щоб з чистою совістю розпочати новий - розбудову незалежної України.

Література

Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. - Товариство Волинь. - Вінніпег, 1981.

Гірняк Кость і Цуйко Остап. Фронт Української Революції: Причинок до історії збройної боротьби Волині. - Товариство Волинь. - Торонто, 1979.

За державну самостійність України. Українська держава - спільне добро всіх її громадян: Матеріали десятого і сьомого Великих зборів українських націоналістів. - Накладом ОУН, 1985.

Жуківський Аркадій, Субтельний Орест. Нарис історії України. - Видавництво НТШ. - Львів, 1991.

Косик Володимир. Історична роль ОУН - УПА в боротьбі за українську державу: З матеріалів конференції Організації Українських Націоналістів в Києві // "Шлях Перемоги". - 1992. - 17 травня.

Кук Василь. Відкритий лист. - К., 1960.

Лебедь Микола. УПА - Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі за Українську самостійну соборну державу. - Пресове Бюро УГВР. - 1946.

Літопис УПА. - Торонто, 1977. - Том 2.; том 6. - Торонто, 1983.

Матеріали п'ятого Великого збору українських націоналістів. - Накладом ОУН. - 1965.

Організація Українських Націоналістів, 1929 - 1954: На чужині, 1955.

Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни. - 1951.

Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України. - Лондон, 1967, 1976.

Туди, де бій за волю: Збірник у пам'ять Максима Скорупського-Макса. - Фундація О.Ольжича. - Лондон; Париж, 1989.

Шуляк О. В ім'я правди: До історії повстанського руху в Україні. - Роттердам, 1947.

Володимир Сергійчук

Радянські партизани про ОУН-УПА

Ми маємо поставити запитання: а чи задовольняє нас та історія УПА, яку маємо сьогодні? На мій погляд, розділ "УПА", написаний професором Левом Шанковським в "Історії українського війська" (Вінніпег, 1953) і особливо широко відома книга Петра Мірчука "Українська Повстанська Армія. 1942-1952 рр." страждають на пропагандистську декларативність і, як слід було чекати, через об'єктивні причини на односторонність. Є між ними й суперечності. Так, у знаменитому бою з регулярними військами НКВС і Червоної Армії під Гурбами, що на півдні Волині, наприкінці квітня 1944 р. втрати українських повстанців оцінюються Левом Шанковським у 80 осіб, а більшовиків, за нібито їхніми ж даними, у 120 осіб (із 722). І це повністю відповідає тереневому звіту ОУН від 14 серпня 1944 р. (цей документ виявлено у фонді ОУН, який десятки років був недоступний дослідникам). А в книзі П.Мірчука втрати більшовиків досягають уже 800 осіб, свої ж втрати обмежуються ось такими цифрами: убитими - 80 та захопленими у полон - 300.

Радянська сторона називає інші цифри втрат у цій операції. Так, убитими українських патріотів (в оригіналах документів НКВС - "бандитів") вони показують 2018, захопленими в полон - 1570.

Ще раз порівняємо ці дані про втрати наших співвітчизників. Всього за період з 19 лютого по 20 вересня 1944 р. вбито 13442 чол., захоплено в полон 7456.

Не треба звинувачувати названих авторів у свідомій не-об'єктивності. Просто вони мали обмежений доступ до джерел, зокрема, зовсім не користувалися архівними документами радянської сторони. П. Мірчук, наприклад, називає такі цифри: втрати убитими УПА та збройного підпілля ОУН в 1948 р. - 347 осіб, в тому числі у січні - 43, лютому - 55, березні - 42, квітні - 32. А ось що показують радянські документи: січень - 340 чол., лютий - 323, березень - 315, квітень - 301 чол. (за 28 днів).

Можливо, в когось виникає сумнів, чи більшовики не завищують втрати повстанців? З цим можна було б погодитися, якби вони занизили свої втрати. Однак якщо порівняємо, наприклад, втрати їхні тільки за три місяці 1948 р., які є в нашому розпорядженні, то побачимо, що й тут існують суттєві розбіжності. Так, П. Мірчук пише, що втрати більшовиків у липні 1948 р. становили 633 особи, серпні - 98, а у вересні - 58 чол. Радянські дані відрізняються: липень - 159, серпень - 248, вересень - 167. Не думаємо, що більшовики втричі перебільшували свої втрати, оскільки за цим стояло оформлення пенсій у зв'язку з втратою годувальника.

Яким же буде висновок з цього порівняльного аналізу? Ми мусимо написати справжню історію УПА, нехай і гірку для нас, але правду про великі жертви народу в національно-визвольній боротьбі за свою незалежність. Тільки на Львівщині, за свідченням першого секретаря обкому партії в післявоєнний час І. Грушецького за період "із серпня 1944 по 5 травня 1946 вбито, захоплено в полон і з'явилося з повинною 97532 українсько-німецьких націоналістів: у полон - 47689, убито - 25945, з'явилося з повинною - 23888". А ще ж була Буковина, Станіславщина, Дрогобиччина, Тернопільщина, Рівенщина, Волинь. І на теренах цих областей (частково і в сусідніх регіонах Радянської України, а також значною мірою в Польщі) ще тривалий час йшла боротьба за українську державність.

Тому в плані написання правдивої історії мають прислужитися поряд з документами ОУН-УПА і свідчення її вояків та радянські документи.

У зв'язку з цим хотілося б спинитися на використанні свідчень про ОУН-УПА радянських партизанів, тобто тих, хто по суті давав до Москви перші дані про національно-визвольні змагання ук-

раїнського народу на окупованій гітлерівцями території. Широкі маси знають, що писали радянські партизани про ОУН-УПА, як правило, з мемуарів їхніх командирів. Які оцінки бійцям УПА й членам ОУН даються в них, загальновідомо: "бандити", "сокирники", "прислужники фашистських окупантів" тощо.

Однак не всі свідчення радянських партизанів про ОУН-УПА відомі широкому загалу. Йдеться насамперед про розвідувальні донесення, які надсилалися до ЦК КП(б)У першим примірником. Ці документи, що зберігалися під грифом "цілком таємно", дають далеко не таку картину діяльності ОУН-УПА, як про це писалось в партизанських мемуарах.

Одним з таких аналітичних документів є доповідна записка начальника Українського штабу партизанського руху (УШПР) Т.Строкача секретарю ЦК КП(б)У Л.Корнійцю, датована 7 січня 1943 р. В ній подається докладний аналіз націоналістичного руху на території України, розповідається про бунівську мережу з початку війни. У записці вказується також і на наявність великих збройних формувань українських націоналістів у районах Пінська, Острога, Мізочі, Шумська. Для командира партизанського з'єднання Сабурова керівником цих націоналістичних формувань є Тарас Бульба. "Проти німців, - пише Сабуров, - вони влаштовують окремі засідки. З даних, які надійшли, видно, що в окремих місцях українські націоналісти створюють свої нелегальні організації для боротьби з фашистськими окупантами під лозунгом "За самостійну Україну без німців".

Як впливає з донесення Сабурова, вже невдовзі після вступу в Україну фашистські військові власті не забарилися вжити рішучих заходів до припинення діяльності українських націоналістів по створенню самостійної України: арештували Бандеру, вигнали з України інших діячів ОУН і заборонили місцевій фашистській адміністрації залучати бандерівців до боротьби з партизанами, оголосивши їх "небажаними" елементами.

Строкач інформує, до речі, що до його рук потрапив важливий документ гітлерівських спецслужб від 9 листопада 1941 р. "Вважати відтепер небажаними особами, - зазначається в ньому, - українських політичних агентів руху Бандери, за якими вести нагляд і на випадок проведення політичної діяльності - арештувати". Це - дуже важливе свідчення з уст керівника українських червоних партизанів про взаємини між націоналістами і гітлерівцями. Далі Строкач пояснює

причини переходу оунівців до боротьби з німцями: "Розстріл німцями Бандери (так у документі - В.С.) і репресії стосовно Шептицького, відмова від створення українського уряду, видалення з Києва націоналістичних лідерів і в той же час непомірне пограбування українського населення викликало серед значної частини українських націоналістів озлоблення гітлерівською політикою. На цьому ґрунті значна частина оунівців стала переходити в підпілля, організовуючи свої сили на боротьбу з окупантами".

У цитованій доповідній Строкача є ще один досить важливий факт, про що не повідомлялося раніше в радянській історіографії: поширення націоналістичного руху на схід і південь України. Побоюючись цього, гітлерівці вже в травні 1942 р. попереджали сільських старост Василівського району Запорізької області про необхідність затримання таких осіб і направлення їх до німецької комендатури.

Об'єктивному висвітленню збройної боротьби українських націоналістів проти гітлерівських окупантів на території Рівненщини послужить доповідна записка групи керівників партизанського руху цієї області на чолі з генерал-майором Бегмою. У ній, зокрема, зазначається, що на весну 1943 р. "північна частина області від залізниці Ковель - Сарни стала також організуючим центром націоналістичного руху". І далі: "Нині з північних районів області найбільш заражені націоналістами Домбровицький район і особливо села Ровениця, Якули, Трипутні, Кривиця, Невецьк, Литвиця, Грани та інші. Штаб районної організації ОУН перебуває в селі Грани, загальна кількість доходить до 250 озброєних осіб при чотирьох кулеметах. Районний керівник - Жук Герасим. Є школа в селі Ровенця до 200 осіб по підготовці військових керівників і там же друкарня. Володимирецький район і особливо села Радожів, Воронки, Цепцевичі та інші, штаб районної організації ОУН перебуває в селі Воронки, загальна кількість доходить до 245 осіб при двох кулеметах. Районним керівником ОУН є Муха Андрій. Володимирецьку організацію ОУН створив Жук Герасим. Висоцький район і особливо села Золоте, Заморочення, Рудня, Мадинь та інші, штаб районної організації ОУН перебуває в районі Висоцька, загальна кількість доходить до 100 озброєних осіб, районним керівником ОУН є Соловей Антон. Мороченський район і особливо села Мульчине, Островськ, Кухче, Храпин та інші, районним керівником є Молчиць Максим, кличка "Люсік", загальна кількість доходить до 52 озброєних чоловік.

Дрібніші групи націоналістів знаходяться в Рафалівському і Рокитнянському районах.

Найбільш сильне націоналістичне формування так званого Тараса Бульби налічує близько 6000 чол. і охоплює своїм впливом Костопільський, Рокитнівський, Степанський, Березнівський райони. До кінця квітня ц.р. штаб Т.Бульби перебував у лісі в районі містечка Городець, а останнім часом закрив штаб у районі Деражне, маючи при собі збройний загін до 1000 осіб. У селі Кричальськ знаходиться школа військової підготовки до 500 осіб. Друге найбільш сильне націоналістичне формування, так звані "бандерівці", налічують у своєму складі до 800 озброєних осіб, займає район Деражне-Цумань, штаб перебуває в селі Дюксинь. У районах Дубно, Верби, Костопіль діє стара ОУНівська організація, створена 1934 р. Рибакон Григорієм - кличка "Юрко Якір" - в даний час ним керує і налічує в своєму складі до 799 озброєних осіб. Наприкінці березня цього року з південних районів області у Висоцький, Володимирецький і Домбровський райони прибув націоналістичний загін під командуванням Булах Євтуха - кличка "Чекол" - у складі 600 озброєних осіб. Крім того, на території Рівненської області існує націоналістична молодіжна організація, так звана "Січ", яка налічує в своєму складі до 300 осіб. Ця організація входить до Т.Бульби і керується особисто ним призначеними людьми". Цитата задовга, але вельми промовиста.

Розвідувальне завдання УШПР за № 57 від 12 червня 1943 р. є дуже коротеньким порівняно з двома попередніми донесеннями. Його також варто процитувати: "За даними на 5.6.43 р. Кременецький округ (Кременець - 60 км на північ від Тернополя) в квітні 43-го був оголошений на надзвичайному становищі через те, що німці в цьому окрузі зазнали нападу українських націоналістів "бандерівців". Німці з багатьох населених пунктів були витіснені і їм вдалося відновити становище за допомогою великих каральних загонів".

Про бої "бульбівців" з німцями за Степань (Рівненщина) йдеться в розвіддонесенні УШПР за № 62 від 14 липня 1943 р. Тут же називаються конкретні місця дислокації окремих повстанських загонів, а також їхня кількість і керівники: "Береза" - 400 осіб, "Легенда" - 450, "Єромщень" - 325, "Орел" - 100, "Махорка" - 300. В районі Цуманських лісів розташовувалося кілька "бульбівських" загонів загальною кількістю до 1000 чоловік.

Цікаве й таке визнання з цього документа: "Місцеве населення вказаних вище районів (Рівненщина. -В.С.) в основному симпатизує українським націоналістам, тримає застави проти партизанів і при появі останніх ставить до відома бульбовців. Українські націоналісти розповсюджують серед місцевого населення листівки за підписом Семена Рубана (йдеться, очевидно, про Максима Рубана, псевдонім Миколи Лебеда. - В.С.), в яких пишуть: "Ми за свободу всього народу, польська нація нам не ворог, але польський уряд. Російський народ нам не ворог, але Москва наш кровний ворог. Ми з ворогами будемо боротися".

Про розширення діяльності українських націоналістів на терені Рівненщини йдеться у розвідзведенні УШПР за № 63 від 16 липня 1943 р. У ньому, зокрема, вказується на те, що "націоналісти в свої загони вербують бійців і командирів Червоної Армії та осіб із східних областей, які залишилися на території західних областей. За даними на 12.7.43 р. націоналісти з району Ковель, Корець і Березне дрібними групами пересуваються в ліси Житомирської області".

У черговому донесенні за № 65 від 20 липня 1943 р. остання інформація уточнюється: "У перших числах червня сотня бандерівців під командуванням Вовка і Верищака під виглядом радянських партизанів направилася в район Житомира і Києва для зв'язку з підпільними націоналістичними організаціями в Білоцерківському, Бердичівському, Лугинському і Вчорайшенському районах".

У багатьох документах УШПР наводяться факти збройних сутичок між червоними партизанами і націоналістами. Якщо виходити з цих повідомлень, то радянські партизани завжди розбивали упівців на голову або розстрілювали їх.

Часто згадується про бої між польськими відділеннями, які з одного боку, були на боці німців, а з другого, - радянських партизанів, із загонами УПА.

Треба сказати, що в цьому плані особливо відзначився відомий партизанський командир О. Федоров, котрий у квітні 1944 р. написав розгорнуту доповідну про діяльність ОУН-УПА в роки війни, головні лозунги якої покладено потім в основу перекручень історії національно-визвольного руху в Україні.

Зовсім несподіване підтвердження про участь у бойових діях УПА представників різних народів дають документи особливого відділу 1-ої Української партизанської дивізії, сформованої на основі

з'єднання С.Ковпака насамперед для боротьби проти бандерівців у західних областях України. Так от, у списках осіб, що мають "компрокат" з точки зору НКВС, є прізвища й тих представників національних меншин, що брали участь перед цим в УПА.

Крім того, важливими є для нас свідчення С.Руднева - комісара партизанського з'єднання Ковпака. В його щоденнику є досить чіткий наголос: українські націоналісти воюють з німцями. Це саме те, що було викинуто з тексту щоденника, коли він друкувався 1967 р. в Ужгороді.

Про широку антинімецьку дільність ОУН-УПА на західноукраїнських землях у роки війни свідчить і доповідна записка Хрущову від кореспондента московської "Правди" Л.Коробова, який пройшов з партизанським з'єднанням Ковпака 800 км тилами гітлерівців.

На основі аналізу документальних джерел можна зробити висновки, що радянські партизани всупереч мемуарам своїх командирів і офіційної радянської історіографії свідчать: - збройні відділи ОУН-УПА починають формуватися по суті одразу ж після приходу окупантів; - ОУН-УПА воює не тільки з тими червоними партизанами, більшовицькими і польськими, які тероризують українське населення, а й з гітлерівцями, тримаючи під своїм контролем згадану територію; - саме радянські партизани, одержавши відповідне ідеологічне завдання від ЦК КП(б)У, поклали початок наклепницької брехні про боротьбу ОУН-УПА з мирним населенням.

Юрій Покальчук

До питання про національно-визвольні змагання в Україні періоду другої світової війни: напрями, сили, протидія

Національно-визвольна боротьба українського народу проти російського і польського імперіалізму у ХХ ст. набула за часів окупації України гітлерівською Німеччиною ще й характеру антинацистського. Здавалося б, понад півстоліття, що віддаляють нас від найбухливішого періоду цієї боротьби, мали б дати вже можливість

історикам подивитися на все з погляду саме історичної науки, враховуючи напрям і результати цієї боротьби у всіх її аспектах.

Однак політичні пристрасті й амбіції, давні образи і кривди створили кілька ворожих одна одній груп в середовищі українських патріотів і спричинились до численних трагедій людських, а головне - до розпорошення українських національних сил.

Не випадково Українську Військову Організацію (УВО) ще 1920 р. створив у Львові колишній полковник армії УНР Євген Коновалець. Саме з УВО постанала 1929 р. Організація Українських Націоналістів. Є.Коновалець спирався на принцип соборності України, об'єднуючи в УВО українських патріотів, що могли належати до різних політичних угруповань, як це було в уряді УНР. Важило одне - відданість ідеї боротьби за незалежну Українську державу.

Московсько-більшовицький імперіалізм, що прийшов на зміну російській царській імперії, поділивши Україну з Польщею, ніколи не полишав своїх планів на загарбання західноукраїнських земель. Водночас він був свідомий того, що саме в Західній Україні, куди емігрувала значна частина прихильників УНР і де національна свідомість українців була вищою, будуватимуться нові плани, виникатимуть організації, що присвятять себе боротьбі за справу української незалежності.

Отож, від самого початку поділу України між Москвою і Варшавою, новопосталі органи ЧК, а потім і ДПУ й НКВС вели постійну підривну роботу в українських масах на території Галичини і Волині, спираючись досить часто на наївних українських комуністів із КПЗУ. Більшовицька агентура завжди була присутня в середовищі новопосталих УВО, а потім ОУН, що врешті й спричинилося до народження в середовищі ОУН такого відділу, як служба безпеки.

Одним з прикладів, що переконливо свідчить про існування агентури ДПУ-НКВС в ОУН, є вбивство полковника Є.Коновальця у травні 1938 р. у Роттердамі через одного з так званих "з'язкових" ОУН з Україною. Докладно про це вбивство і про радянських агентів в ОУН того часу написав Ярослав Кутько у дослідженні "Пекельна машина в Роттердамі" (1952).

У Західній Європі діяла ще й інша служба, яка була зацікавлена у роз'єднанні українських сил, у їхній дегероїзації, компрометації серед українського і польського населення. Це - польська дефензива. Польща на той час чимдалі активніше обстоювала ідею колонізації

українців. Рух українських націоналістів та й усякий український рух був для польського шовінізму першим ворогом.

ОУН відповіла на утиски з боку польської влади серією терористичних актів, намагаючись довести, що українець не став і не стане польським рабом або перевертнем. З одного боку, це підносило загальний дух українців, а з іншого - викликало репресії польської влади стосовно українського населення.

1931 р. було вбито Тадеуша Голувка - начальника східного відділу міністерства закордонних справ у Варшаві. Про це вбивство написано багато історичних праць, і в кількох з них (маються на увазі досить об'єктивні польські джерела) ставиться запитання: кому воно було вигідне?

Т.Голувко щойно був призначений мером Львова, і в політиці своїй дотримувався лінії примирення українців з поляками. Тобто, можна було сподіватися з приходом його до Львова меншого утиску українців, певних пільг українському населенню.

Це могло б зняти певною мірою напруження між українцями й поляками. Але тоді рушилися б плани польських шовіністів. Не було це вигідно й більшовицькій Москві, бо утиск поляками українського населення в Західній Україні давав Москві змогу проводити ширше свою пропаганду. І, врешті, певна частина ОУН також не хотіла зовнішнього примирення, бо це послабило б опір українського населення полякам.

Є свідчення, що Є.Коновалець не знав про план цього замаху і довідався про нього лише з преси. Хто ж тоді стояв за спиною чесних українських патріотів, які готові були жертвувати життям заради України і йшли на все, виконуючи наказ зверхників, довіряючи їм більше, ніж собі?

Бойовики ОУН В.Білас і Д.Данилишин, що вчинили замах на Голувка, були страчені одразу ж після суду, що суперечило польському законові, бо вони мали право на апеляцію. Але комусь дуже треба було негайно їх знищити. Чому? Це питання й досі ще є відкритим, як і численні інші.

Не стверджуючи категорично, висловимо думку, що впродовж усіх довгих років визвольних змагань в Україні гралася в них також і польська карта, тобто проти українського визвольного руху працювала польська розвідка. Слідів діяльності агентів польської дефензиви, засланих до ОУН, є багато.

Існувала ще й третя сила, що також традиційно була зацікавлена Україною з часів революції 1918 р. Це - Німеччина.

Гітлерівська агентура працювала в Західній Україні задовго до початку війни. І не випадково після пакту Молотова-Ріббентропа на території Генеральної губернії, центром якої став Краків, під керівництвом німців з українських націоналістів творилися батальйони "Нахтігаль" і "Роланд". Вочевидь, німці не знали, який опір чинитиме їм Червона Армія, і хотіли спертися на українських націоналістів.

Однак панічний відступ Червоної Армії, радісна зустріч німців населенням Західної України, яке спершу розглядало німецьку армію як європейських визволителів, показали нацистам, що український націоналізм в організованій формі їм не потрібний. Батальйони були розпущені, уряд на чолі з Я.Стецьком заарештований, і відтак почалися переслідування українських націоналістів з боку гітлерівського гестапо, розстріли, катування, шибениці.

Навіть формування в 1943 р. дивізії "Галичина" викликало певні застереження у німецької верхівки. Гімлер категорично заборонив вживати слово "український" щодо неї, вона могла зватися лише "галицькою". Українці вимагали права воювати тільки проти більшовицької армії, творити дивізію в рамках вермахту, а не СС, звільнити політичних в'язнів і офіцерів колишнього бандерівського легіону. Деякі умови були окупантами виконані, а деякі - ні.

ОУН(б) засудила створення дивізії. Однак її прихильники вважали, що справжній військовий вишкіл у ній дасть українській молоді можливість згодом творити власну українську армію. Історія бою під Бродами, коли вперше дивізію, яка ще не докінчила вишкіл, раптово послали в бій, та ще на позиції, які вже давно були полишені німецькою частиною і де закріпилася більшовицька армія, викликає у багатьох дослідників сумнів - чи не зумисно нацисти підставили українців під розгром. В бою під Бродами загинув Дмитро Паліїв - видатний український діяч і політик, який насмілювався заявити Герінгові, коли той оглядав дивізію, що "українці борються поряд з Німеччиною, але за вільну Українську державу". Є припущення, що Паліїва застрелили в бою німці.

Після бою під Бродами чимало дивізійників пішли в УПА. Це відомий факт. Але перегрупована дивізія існувала й далі.

Ближче до кінця війни, у 1944 р., політика німців щодо українських націоналістів змінилася. Тоді були випущені з табору в

Заксенхаузені Степан Бандера, Андрій Мельник, Ярослав Стецько і багато інших оунівців обох груп, хоч невдовзі перед тим було страчено видатного українського патріота, члена проводу ОУН(м) Олега Ольжича-Кандибу, а ще в 1943 р. в Освенцимі загинули двоє братів Степана Бандери, як і багато інших українських патріотів.

Є свідчення, що на Волині, де в часи війни йшла запекла боротьба українців з поляками, німці, налагоджуючи зв'язок і з одними, і з іншими, в 1944 р. передавали зброю і тим, і іншим, аби билися між собою.

Те саме стосується й німецького ставлення до бойових груп ОУН(б) і ОУН(м). "Розділяй і володарюй" - старий принцип. Ним послуговувалася і німецька розвідка на окупованих територіях.

На кінець війни і по війні українську карту стали вже розігрувати й розвідки інших західних держав. Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, де Москва поставила комуністичні режими, вели стосовно українців, що проживали в цих країнах, політику, зручну Москві. Варто лише згадати польську акцію "Вісла".

М.Демкович-Добрянський у статті "Теорія терору", що з'явилася у газеті "Віднова" 1951 р., а нині передрукована київською газетою "Гарт", наводить цікаві свідчення радянського розвідника Петра Крука про застосування терору органами НКВД щодо українців.

Заприязнившись з одним люблінським адвокатом наприкінці війни, П.Крук попросив його записати матеріал, який він повинен був передати своїм зверхникам. Адвокат записав, але таємно зробив собі копію. Так матеріал потрапив до М.Демковича-Добрянського, який близько 20 років був директором української служби радіо "Свобода". П.Крук, зокрема, розповідав там про те, як готувалися групи з досвідчених людей, які потім виступали в образах вояків УПА і Армії Крайової. Завданням цих груп було одночасово вдарити (як це було на Волині) по поляках і українцях, немилосердно вбиваючи і нищачи людей, які були шановані в суспільстві. Вбивства мали бути безглуздими, але з проголошенням гасел українських або польських. Незабаром рушили до дії месники й оборонці обох національних інтересів. Групи ж переодягнутих енкаведистів були перекинуті в інші райони, а згодом відтягнені.

Є живі свідки того, що на Волині діяв загін "Іскри", який складався з переодягнутих енкаведистів, які нищили людей й тероризували населення, вимахуючи ознаками УПА. У цьому зв'язку згадується мені недавня розмова з моїм земляком Олександром Корольчуком,

що родом з-під Ківерців на Волині (нині живе в Оддгамі в Англії). Руки і губи в нього тремтіли, коли він розповідав, як їхню групу, що належала до ОУН(м), оточили бандерівці і убили кількох хлопців. Біль п'ятдесятилітньої давності й досі ятрить його душу. А я хотів спитати - чи ти знаєш, друже, хто вони були, хто за ними стояв, чия рука їх направляла в той час?

А скільки я чув: мельниківці видали нас німцям, вони вказували, де наші загони... І знову - чи ви знаєте, напевне, хто був той зрадник, хто був той провокатор?

Хочу згадати двох видатних українських публіцистів, членів про-воду ОУН(б), які смертю хоробрих загинули під Івано-Франківськом у боях з військами НКВС у 1950 р. - П.Полтаву і Й.Дяків-Горнового. "Ми, бандерівці, - писав П.Полтава, - боремось за справжню демократію, проти диктатури і тоталітаризму всіх мастей, за свободу слова, друку, зборів, світогляду, за забезпечення за національними меншинами в Україні всіх національних і громадських прав, проти всесилля поліції, за таку владу в державі, яка найвищим своїм обов'язком вважає служіння інтересам народу, а не своїм ідеалістичним планам".

А ось слова Й.Дяківа-Горнового: "Борючись за вільну і самостійну державу для українського народу, УПА одночасно бореться за право кожного народу жити своїм вільним життям у своїй незалежній національній державі. УПА вважає, що тільки система вільних національних держав гарантує повний, всебічний розвиток окремих народів, що тільки така система забезпечує їх від поневолення однієї нації іншою". Ці слова взято з його статті "Українська Повстанська Армія - носій ідей визволення і дружби народів".

Українська Повстанська Армія вкрила себе невмирущою славою, героїчно змагаючись за визволення українського народу з-під ярма усіх поневолювачів. Нині українські історики осмислюють і передають у маси цю славетну сторінку боротьби за визволення.

Важливим етапом у національно-визвольному русі було створення за ініціативою УПА Української Головної Визвольної Ради (липень 1944 р.) Завданням УГВР як верховного органу українського народу в його революційній боротьбі за Українську соборну самостійну державу стала насамперед консолідація усіх самостійницьких суспільно-політичних елементів і координація діяльності політично активних українських осередків. Це був якраз той важливий політичний напрям, який і має лежати в основі побу-

дови демократичної держави, і чого, на жаль, не вдалося досягти українській еміграції в наступні роки її боротьби за незалежність України.

Не можна відсунути у тінь, при всіх упередженнях, діяльність отамана Тараса Бульби-Боровця, "Поліської Січі" та партизанських загонів, що діяли під його керівництвом на Волині.

Так само не можна забувати партизанських угруповань, організованих ОУН(м), героїв славних похідних груп, що йшли з пропагандою українських ідей по всій Україні, розстріляних фашистами в Бабиному Яру видатних українських літераторів з ОУН(м) Олену Телігу, Івана Рогача та інших товаришів.

Сьогодні для незалежної Української держави усі українські патріоти, якого б політичного спрямування вони не були, якщо вони боролися, воювали, віддавали своє життя за неї - однаково важливі, й імена їхні стають в аннали новітньої української історії.

Вдивляючись у минуле, варто пам'ятати, що за суперечностями політичного характеру, що виникли між українцями різних угруповань, стояли часто сили, яким над усе було важливо посіяти розбрат в українських лавах, і володіти ситуацією. Ми повинні пам'ятати про це й сьогодні, бо боротьба з російським імперіалізмом ще не скінчилась. І тільки в єдності нашої - запорука прийдешнього добробуту, державності і слави України.

Михайло Коваль

Бандерівське підпілля на території третього рейху

Через незалежні від істориків обставини (адже на більшість джерел, що стосувалися ОУН-УПА, було накладено "табу") лише недавно українській громадськості став відомим старанно замовчуваний факт про те, що у роки другої світової війни, а точніше у 1941 - 1942 рр. в окупованій німцями Східній і Південній Україні було розгорнуто широку мережу підпільних осередків ОУН з метою чинити опір окупантам. Аналіз зведень поліції безпеки і СД показує, що саме бандерівське підпілля у 1942 р. найбільше турбувало німецькі окупаційні власті. Вже сам по собі цей факт красномовно свідчить про

справжню обстановку в Україні саме у 1942 р. Тільки в 1943 р., коли оунівське підпілля було вже вибите, картина змінилася на користь комуністичного підпілля.

Великий інтерес у цьому плані у згаданих повідомленнях поліції безпеки і СД становить інформація про існування антигітлерівського підпілля ОУН на території третього рейху та деяких союзних з ним європейських країн. З документів дізнаємося, що вже у вересні 1941 р. вперше було проведено каральну акцію проти нього. Як сказано у повідомленні командуючого поліції безпеки і СД, тоді заарештували мало не всіх провідників, і діяльність груп Бандери в імперських областях "майже зовсім припинилася". Однак протягом останніх місяців, відзначалося далі в повідомленні за 20 листопада 1942 р., "прихильники Бандери в рейху, що залишилися без керівництва, знову поступово об'єднуються і починають організовуватися" (1). Дані про це надходили з різних місць. Так, у вересні 1942 р. з Брауншвейга, а у жовтні того ж року з Дрездена було повідомлено, що "в цих округах розгортається бандерівське підпілля". Гестапо названих округів дістало вказівку "збирати якомога ширшу інформацію про діяльність цих груп" (2).

Незабаром у Брауншвейгу і Дрездені було проведено "блискавичну акцію" й заарештовано близько 60 функціонерів та членів підпілля ОУН. У повідомленні за 20 листопада 1942 р. зазначалося, що допити в гестапо дали змогу встановити існування "зв'язку з центром у Берліні". Зробивши засідку на конспіративній квартирі, таємній поліції вдалося затримати керівника бандерівського підпілля у Берліні. Гестапівці виявили в нього записник. Розшифрувавши записи, вони "розкрили побудову усєї бандерівської організації в рейху". З'ясувалося, що вона поділяє рейх на 10 областей, які у свою чергу, розбито на райони, а ті - на групи - "п'ятірки". У записнику містився великий список членів організації. І гестапівці негайно вдалися до їхнього арешту. Усього, як відзначає у наведеному документі, було затримано понад 210 осіб у Лейпцігу, Берліні, Ганновері, Гамбургу, Хідельсхаймі, Потсдамі. На цьому операція не закінчилася, оскільки готувалися арешти ще в 24 містах рейху, зокрема у Мюнхені, Бреслау, Данцінгу, Франкфурті-на-Одері, Франкфурті-на-Майні, Бремені, Кенігсберзі, а також у Відні і Празі.

У загальному документі повідомляється про деякі подробиці і наслідки проведених акцій. Так, у Берліні на конспіративній квартирі службовцями поліції безпеки було затримано чотирьох кур'єрів,

що прибули з дистрикту "Галичина". Вони мали при собі різноманітні матеріали й документи. Поряд з великою кількістю друкованих видань в одного з них виявлено багато фальшивих перепусток. В іншого, що прибув з Лемберга (Львова), було знайдено фальшиві бланки "Німецького інституту для іноземців при університеті Берліна". Вони свідчили, що їхні власники навчаються на мовних курсах цього інституту.

Матеріали, привезені кур'єрами, а також результати допитів, як підкреслюється в повідомленні, показали, що центральне керівництво бандерівських підпільних груп знаходиться у Лембергу. "З'ясувалося також, що у Берліні перебуває лише філія по керівництву членами організації Бандери в рейху. Пошуки центру тривають - констатовалося в документі, Серед іншого, в документі повідомлялося про "викриття в окрузі Ной-Санец бандерівської групи, створеної, напевне, братом Степана Бандери".

Наступне повідомлення поліції безпеки і СД про український рух опору у Німеччині датоване 8 січня 1943 р. У ньому йдеться про пожвавлення бандерівського підпілля й нові арешти підпільників. Згадується про арешт членів ОУН(б), учасників підпілля у Брауншвейзі, Магдебурзі та Готті, названо прізвища деяких заарештованих. Це, зокрема, Іван Федорус з Димитрова (27 років, районний провідник Ватенштедта), Михайло Ступка (26 років, з Чернігова, районний провідник Готти) та Володимир Костюк (23 років, з Надвірної). Про останнього повідомляється, що він мав в окрузі Брауншвейг конспіративну квартиру для кур'єрів, замасковану під магазин.

Далі повідомляється про арешти кількох функціонерів бандерівських підпільних груп (керівників "п'ятірок") у Франкфурті-на-Майні. При цьому керівник "п'ятірки" Микола Величко (20 років, з Цитулі), а також керівник політичної освіти у підпіллі Володимир Ленюк (також 20 років, з Дружчева) зуміли втекти. У тому ж повідомленні містяться згадки про нові арешти бандерівських підпільників в Оппельні (10 чол.) і Ганновері (55 чол.) Група в Ганновері називається "особливо активною". При цьому зазначається, що під час арешту троє підпільників покінчили життя самогубством.

Водночас гестапо вживало заходів проти підпільних бандерівських організацій безпосередньо в столиці рейху. Більше року гестапівці "полювали" за берлінським центром. З повідомлення про

це від 12 лютого 1943 р. дізнаємося про деякі подробиці. Усього було заарештовано 136 осіб. Як підкреслюється в документі, "допити дали змогу дістати важливі дані про організацію в межах рейху" (3). Було заарештовано, зокрема, головного керівника ОУН(б) в Німеччині Василя Безхлібника на прізвище "Беркут" (30 років, народженого у Соконівці). У ході допиту з'ясувалося, що "Беркуту" підлягали всі районні керівники та зв'язковці. Там же йдеться про викриття жіночої організації бандерівського підпілля. Керівником жіночої групи була Олена Вітюк на прізвище "Дарка-Хмара" (22 років з Миколасвичів).

У повідомленні поліції безпеки і СД від 8 січня 1943 р. містяться відомості про арешти, проведені в Празі. Зокрема, згадується ім'я обласного провідника Василя Іванчука (30 років, народженого в США), а також прізвища п'яти студентів-українців, які, навчаючись у Карловому університеті, створили бандерівський підпільний осередок. Про арешти активістів українського підпілля у Відні інформує командуючий поліцією безпеки і СД у Берліні 15 січня 1943 р. Він називає Ярослава Штанька (29 років) та Євгена Гарчака (28 років).

Серед повідомлень поліції безпеки і СД про "український рух опору" привертає увагу інформація про досить широку організацію ОУН(б) на румунській території. Румунська поліція натрапила на її слід ще в квітні 1942 р. Було проведено численні арешти. Допити і знайдені документи свідчили, що члени бандерівської організації планували замах на німецького ортскоменданта гауптмана Еріха Райтуенштейна з метою "погіршити німецько-румунські стосунки". Називається прізвище керівника бандерівської групи - Кендцирський (кличка "Яворський") з Галичини, який зумів втекти. Серед матеріалів підпільної організації було вилучено листівки із закликом про необхідність загальноукраїнського саботажу проти німецьких окупантів. У проведенні конспіративних акцій, підкреслюється у повідомленні, підпільники використовують нелегальну газету "Мечі".

Румунська сигуранца виявила особливий інтерес до вказаної групи ще й тому, що вона начебто "фінансувалася Англією через Українське бюро" в Лондоні, була утворенням "Секрет Сервіс" і керувалася особою на ім'я Макохін, а її кур'єрська служба діяла через Мурманськ. Німецькі спецслужби, перевіривши все це (4), уточнили, що згаданий Макохін насправді є Яковом Макогоном, народженим 1880 р. у Відні і одруженим на багатій американці, постійно живе в Алассіо на італійській Рів'єрі, де має розкішну віллу.

Гестапо висловило припущення, що Макохін працює на британську розвідку і використовує при цьому лондонське "Українське бюро" з його філіями у Парижі та Женеві. "Макохін з'являється постійно там, - відзначалося в документі, - де українська проблема набуває актуальності. Так було під час недовгого існування Карпатської Української держави. Він відігравав не останню роль, керуючи досить поширеною інформативною мережею товариства по виготовленню молочних продуктів Карпатської України" (5). Наголошувалося, що Макохін є значною фігурою в українському визвольному русі, оскільки зумів "зібрати мільйони" для нього (користується псевдонімами "князь Розумовський", "Мокрицький", "Мак-Коген"). На закінчення повідомлення наводилося припущення румунської поліції, що їй вдалося припинити нелегальну діяльність бандерівської організації на території королівства.

Звичайно, з наведених документів не складається цілісної, повної картини діяльності бандерівського підпілля за межами України. І все ж можна дійти висновку, що воно, досить щільною мережею оповівши територію рейху, проводило передусім організаційну роботу, набираючи сили для наступних ударів. Можна зробити деякі узагальнення й щодо складу підпільників. Це були люди переважно у віці до 30 років - українські студенти і "східні робітники", табори яких було розкидано по всій Німеччині. Недосвідченість, романтизм, незнання законів конспіративної боротьби молодих підпільників, проти яких діяв злагоджений апарат нацистської таємної поліції, були причиною частих і масових провалів.

Досить ґрунтовно було поставлено пропаганду. Факти вилучення пропагандистських матеріалів, "що мають антинімецький зміст", раз у раз згадуються у наведених вище документах. У повідомленні від 17 липня 1942 р., наприклад, звернуто увагу на листівку, де говориться: "Адольф Гітлер ніколи не піде на створення самостійної України, бо поряд з цим він загубить опору влади у південно-східній Європі... Німцям має бути скеровано удар в спину там, де це тільки можливо" (6).

В іншому повідомленні поліції безпеки та СД зазначається, що під час обшуку виявлено нелегальний журнал "Прапори молоді", в якому українських юнаків і дівчат закликають не довіряти німецьким обіцянкам, а присвятити себе бандерівському рухові та боротьбі за незалежність України.

Підбиваючи підсумок сказаного, є підстави констатувати, що згадані документи доречно поповнюють джерелознавчий "банк" даних про ОУН-УПА, дають можливість рельєфніше уявити дії оунівського підпілля у роки другої світової війни. Ці документи дають привід і для деяких міркувань: ми багато говоримо, що українську націю під час другої світової війни було роз'єднано ідеологічними барикадами. Це, на жаль, так і було. Але, на наш погляд, є підстави говорити і про те, що її об'єднувало, тобто про те, що в антинімецькому опорі і та, і друга її частини об'єктивно йшли в єдиному русі.

1. Центр. держ. арх. громадських організацій України, ф.57.
2. Там же, оп. 4, спр. 175, арк.37.
3. Там же, спр. 180, арк. 7 зв.
4. Там же, спр. 170, арк. 71 - 72.
5. Там же, арк. 72. 6. Там же, арк. 71.

Іван Білас

Форми та методи діяльності НКВС-МДБ у боротьбі проти ОУН-УПА

Не хотілося б, щоб помилки і старі образи, тенденційні підтасовування і фальсифікація фактів всупереч логіці та здоровому глузду тяжіли над сьогоднішнім і вселяли недовіру у відносини між громадянами нашої молоді держави, як це було в часи сталінського голодомору 1932-1933 рр., коли здійснювався геноцид проти українського народу, як це було з Биківнею, Дем'яновим Лазом, Дрогобичем. І як у питанні з голокостом правда про національно-визвольну боротьбу проти окупаційних режимів у 40-х та 50-х роках в Україні повинна восторжествувати.

Для цього необхідно неупереджено переглянути та проаналізувати суспільно-політичні події в Україні у ті часи, спираючись на нові архівні документи, що стали доступними для дослідників.

У повоєнний час більшовицька пропаганда повела шалену боротьбу проти правдивого висвітлення історії національно-визвольної

боротьби. Для цього були задіяні компартійні і комсомольські сили. Свідомість людей затьмарювалася псевдоідеологічними догмами. Для очорнення історії власного народу можновладці не шкодували нічого.

Сталінська, суловсько-брежнєвська пропаганда боялась національних піднесень у колись поневолених царатом народів. Головним ворогом для неї був націоналізм. Саме слово це набрало вкрай негативного змісту.

Метою ж націоналістів, приречених згідно з офіційною доктриною на знищення, було захищати свій народ від утисків. Вся їхня діяльність була організована і скерована задля свого народу, задля здобуття волі своїх земляків.

Весь трагізм національно-визвольного руху в Україні і водночас його велич полягає у тому, що з любові до своєї землі й народу цвіт нації йшов до в'язниць, наражався на кари, свідомо ризикував життям, а потім раз у раз свідомо накладав головою. А ті, що пройшли через усі кола сталінсько-берієвського пекла і вижили всім смертям назло, - довічно були занесені в нескінченні обліки радянської політичної жандармерії.

Прикро, але Верховна Рада України, яка проголосила незалежність нашої держави, як зазначав заступник голови Львівської обласної Ради народних депутатів Іван Гель, ніби забула про людей, що найбільше прилучилися до боротьби за цю незалежність. Нинішній склад Верховної Ради не зміг усвідомити, що підвалини нашої сьогоднішньої державності заклали саме борці ОУН і УПА, які у жахливі окупаційні часи поклали своє життя, здоров'я і благополуччя на вівтар служіння українському народові, його найвищим помислам і мріям. Тому закон про реабілітацію 17 квітня 1991 р. виявився не тільки недосконалим, а й жорстоким щодо людей, котрим ми повинні вклонитися. Інакше як знуцанням вищої державної влади над кращими представниками народу це назвати не можна. Адже фактично виходить, що під мантією закону учасники національно-визвольного руху, на яких не розповсюджується його чинність, спокутують чужі гріхи, про які ми поведемо розмову надалі.

А поки що вгляньмося в історію нашого народу, яка постає перед нами заново героїчною і трагічною водночас. Хто ми і хто вони? Чому вони так діяли? Чого домагалися? Якою була їхня мета? І нам стане

соромно за п'ятдесят років ганьби, якої завдавали їм в Україні з'яни-чарені земляки.

Шлях ОУН-УПА нелегкий і неоднозначний. Його початки - це чисті й святі ідеї романтичної української революції (1). Його ж кінець схожий на кінець усіх революцій - від французької до більшовицької. Однак чи є завершенням історії ОУН-УПА початок 60-х років, коли був припинений збройний опір тоталітарному сталінському режиму? Це був кінець тільки більш як десятилітнього періоду збройної боротьби за незалежну Україну. Після цього ОУН перейшла у глибоке підпілля, до нових форм і методів діяльності, що диктувалися вимогами часу і зводилося до використання мирних засобів.

На нашу думку, цей останній період національно-визвольних змагань українського народу, який базувався на програмних засадах ОУН, триумфально завершився у минулому році: було досягнуто основної програмної мети ОУН - проголошення суверенної Української держави.

Ідеї національної державності, проголошені творцями програми ОУН піввіку тому, повністю підтвержені у наш час і реалізовані творчою енергією народних мас. На жаль, цей взаємозв'язок між минулим і сьогоденням сприймається далеко не однозначно. Навіть сьогодні, заглиблюючись у матеріал про ОУН-УПА, важко по ньому продиратися, стільки всередині нас заялжених штампів.

Чого хотів Коновалець і ті, хто був з ним на початку - Андрій Мельник та Андрій Бандера, батько Степана, підписуючи в двадцятих роках свої відозви до українського народу? Чого домагався по всьому світові, де лише жили українці, як не спільності, як не об'єднання свідомих національних сил, злучення всіх національно свідомих українців для будування незалежної Української держави? Чому, нарешті, боротьба народу за самостійність ще й досі в окремих істориків має якесь негативне забарвлення?

Ідея суверенної соборної Української держави стала у ХХ ст. основою українського світогляду та нового політичного руху, що в огні боротьби проти наїзників оформився в окрему політичну організацію - українських націоналістів.

Перші спроби надати українському націоналістичному рухові організованих форм сягають 1900 р. коли Микола Міхновський почав на Лівобережній Україні створювати перші гуртки для боротьби за

визволення України з-під ярма царської Росії. Гуртки Міхновського були передвісниками організованої націоналістичної сили.

Основи для національно-визвольної організації заклад після за-непаду Української держави 1920 р. полковник Євген Коновалець, створивши й розбудувавши Українську Військову Організацію (УВО), а згодом в 1929 р. - Організацію Українських Націоналістів (ОУН). Було ухвалено головні засади українського націоналізму, який визначався як духовний і політичний рух, народжений внутрішньою природою української нації в час її боротьби за цілі творчого буття.

ОУН розширила революційну роботу на всі українські терени та повела боротьбу проти всіх наїзників, зокрема на західноукраїнських землях. Створивши широку організаційну мережу вона здійснювала всі масові та одиночні протипольські та протимосковські акції. Слід зазначити, що свосвідність умов революційної діяльності на східноукраїнських землях не дала ОУН змоги досягти тих успіхів, які вона здобула на території, що перебувала під окупацією Польщі.

На українських землях, що перебували під румунською займанщиною, головна увага Організації була відведена справі створення та вкоріювання організаційної мережі. На Закарпатті справою ОУН була боротьба за Українську державу, акт проголошення самостійності в 1939 р. й сама збройна оборона перед мадьярськими наїзниками.

Національно-визвольну боротьбу за визволення всіх українських земель і за з'єднання їх в одну соборну незалежну державу ОУН вела, спираючись на власні сили українського народу, відкинувши в принципі орієнтацію на чужу допомогу. В процесі цієї боротьби росло і міцніло одне незламне й невмируще бажання - здобути власним трудом владу на своїй землі.

За три десятиріччя визвольної боротьби українського націоналістичного підпілля ота мета стала власністю широких верств українського народу. Чужинницьке панування в усій основі підтвердило правдивість націоналістичного твердження, що українцеві нема життя без власної держави. "Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї" - це гасло стало головним у національно-визвольних змаганнях народу на довгі роки.

Шлях боротьби й політичні напрями українського підпілля визначався найвищою установою ОУН - Великим збором ОУН. Перший Великий збір відбувся на конгресі українських націоналістів, що

проходив в період з 28 січня по 3 лютого 1929 р. у Відні. Він покликав до життя, як уже відзначалося, Організацію українських націоналістів на чолі з полковником Є.Коновальцем і в своїх постановках означав загальні світоглядові принципи, політичні напрями діяльності та організаційні форми ОУН. В роботі конгресу взяло участь 30 представників з Групи української національної молоді, Ліги українських націоналістів, Союзу української націоналістичної молоді і УВО (2).

Уже в той час ОУН привернула пильну увагу Державного політичного управління (ДПУ) СРСР. Більшовицька партія побачила в цій організації майбутнього противника, який становитиме загрозу для радянської імперії.

Другий Великий збір відбувся в квітні 1941 р. у Кракові. На ньому прихильники Степана Бандери намагалися зменшити вагу та унедійснити постанови Другого (римського) Великого збору ОУН, що проходив 26-27 серпня 1939 р.

Через розходження в ставленні до Німеччини, до можливого зв'язку з нею за умови спільної антибільшовицької боротьби в ОУН стався розкол. Андрій Мельник і Степан Бандера не дійшли згоди на переговорах в Італії. Повернувшись звідти, 9 лютого 1940 р. Бандера скликав надзвичайну конференцію своїх прибічників і утворив революційну фракцію, яка згодом стала називатися ОУН (б).

За період між першим і другим Великими зборами ОУН стала поважним, а то й керівним чинником у визвольній боротьбі українського народу. Найтяжчим ударом, що вона його зазнала в той період, була смерть керівника ОУН полковника Є.Коновальця від руки найманого вбивці, який виконував волю радянського імперського центру. Цей підступний удар спричинив внутрішні ускладнення в ОУН, але сили організації не знищив.

Виникла невідкладна потреба скликання Великого збору ОУН. Необхідно було уточнити політичні позиції організації, накреслити напрями визвольної політики та виробити нові методи і тактику боротьби. Все це зумовлювалося й рядом загальнополітичних причин того часу: занепадом Польської держави й поразкою румунської окупації на західних і південнозахідних українських землях, їх включенням до складу СРСР та захопленням Закарпатської України Угорщиною - з одного боку, а з другого - початком другої світової війни.

Великий збір ОУН прийняв ряд постанов: програмну, політичну, військову, вишкільно-виховну, пропагандивну. Зокрема, в програмовій постанові зазначалося:

1. Організація Українських Націоналістів визнає, що боротьба за силу й добро української нації є основою нашого світогляду; всесторонній розрост, сила, здоров'я й добробут українського народу - це наша найвища ціль.

2. Тільки вповні суверенна Українська держава може забезпечити українському народові свободне життя й повний всесторонній розвиток усіх його сил.

3. Тільки шляхом революційної боротьби з наїзниками здобуде український народ свою державу.

4. Тільки справедливий, націоналістичний суспільний лад буде основою сили Української держави й основою вільного життя всього українського народу" (3).

Політичною постановою проголошувалось: "Організація Українських Націоналістів бореться за Українську суверенну соборну державу, за визволення: поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, за новий справедливий лад на руїнах московської імперії СРСР. ОУН продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи. Шляхом до досягнення наших цілей є Українська революція в московській імперії СРСР в парі з визвольною боротьбою поневолених Москвою народів під гаслом: "Свобода народам і людині" (4).

Для здійснення своїх цілей ОУН завбачливо передбачала створення та вишкіл власної військової сили, завданнями якої були б організація і проведення збройної боротьби за перемогу української національної революції й здобуття Української держави; виконання ролі ядра української армії в Українській державі.

Після закінчення нарад II Великого збору ОУН сталися різкі зміни в ході воєнних дій. Німеччина та СРСР вступили у відкритий воєнний конфлікт. Центр тяжіння світових подій пересунувся на терени Східної Європи. Україна стала предметом не тільки імперіалістичних зазіхань, а й ареною найбільших і найжорстокіших в історії воєн драматичних подій. Внаслідок наступальних дій німецько-фашистських армій українська територія на деякий час опинилася під гітлерівською окупацією.

З приходом чергового окупаційного режиму в Україні сталися політичні зміни. Але не змінився сам факт політичного гніту, не припинився економічний визиск та фізичне винищування українського народу. Нічим не замаскована гітлерівська програма поневолення і брутальна колоніальна практика одразу ж поставила цілий український народ в дуже тяжке становище. Нова дійсність змусила населення задуматися над ним.

Як не парадоксально, але німецька політика масового грабунку та насильства створила своєрідну атмосферу для піднесення політичної свідомості найширших народних мас.

Коли б СРСР був знищений і український народ стояв би тільки перед загрозою закріплення німецької окупації, тоді розвиток його політичної свідомості йшов би прямою лінією, яка логічно і чітко вела до строго оформленої національної програми в теорії та єдиного фронту всіх політичних сил на практиці. Однак процес цього політичного росту ускладнювався наступом більшовицького імперіалізму. Сам факт існування СРСР та Червоної Армії становив реальну небезпеку повороту на Україну колишнього компартійного режиму, який, переслідуючи немовби лише окремі прошарки народу, створював для рештки фікцію спокійного життя і висував заяложену перспективу щастя й добробуту на майбутнє.

Характерно, що німецький гітлеризм та сталінський імперський синдром на українському терені не знищували себе політично. Ідучи окремо та переслідуючи свої окремі цілі, вони на практиці тільки полегшували собі роботу. Частина слабкого елемента, залякана маревом повернення сталінських часів і буття в імперії, бачила порятунк у німецькій силі. Інша ж частина суспільства, бита німецьким кованим чоботом, обирала менше зло, тобто очікувала порятунку від більшовиків.

Подвійний німецько-більшовицький наступ створив важкі умови для творення української державності. Значно ускладнював справу той факт, що обидва окупаційні режими на Україні в 1941-1942 рр. являли собою велику військову силу. Здається, жодний поневолений народ не мав у своїй історії такої складної ситуації. Цьковані і гнані окупантськими режимами, в глибокому підпіллі, повсякчас насторожені, в безперервному русі і дії відстояли кадри ОУН свої політичні позиції, пішли в наступ і поширили їх.

Оцінюючи вивезення молоді до Німеччини на каторжні роботи і пограбування населення як свідому і планову акцію ворога, розрахо-

вану на фізичне винищення народу, ОУН виступила з гострою протидією. Потужність і форми організованого опору перебували в залежності від сили організаційної мережі в тому чи іншому терені, а також від того, наскільки населення розуміло загрозу ворожій акції та було підготовлене підняти боротьбу. Тому й практичні результати акції були в окремих теренах різні. Найбільші успіхи в цьому відношенні мали північно-західні області Волині й Полісся, де було повністю зірвано вивезення робочої сили на самому початку, тобто навесні 1942 р.

Український народ почав створювати перші збройні відділи, які згодом переросли в Українську Повстанську Армію - військову силу, яка взяла на себе оборону населення Полісся і Волині. УПА, крім завдань самооборони, прийняла одразу також завдання кадрової організації майбутньої української народної армії.

Рух УПА скоро поширився з Берестейської, Пінської, Волинської та Рівненської областей на Кам'янець-Подільську, Вінницьку, Житомирську та Київську області. В перших числах липня 1943 р. виступили збройні відділи української народної самооборони в Галичині (УНС), яка скоро почала формуватися в кадрові армійські частини.

Таким чином, вже в липні 1943 р. 12 областей України стали на шлях збройної боротьби проти окупантів за самостійну соборну українську державу.

Ведучи боротьбу проти гітлерівських загарбників, УПА не випускала з уваги небезпеки, що загрожувала з боку сталінського тоталітарного суспільства. Цю небезпеку вона оцінила реально, тверезо, до боротьби з нею готувалася ретельно, не послабляючи боротьби проти гітлерівських окупантів. Провідники УПА знали, що справжнє визволення народу може прийти тільки внаслідок повалення як гітлерівських, так і сталінських імперіалістів самим народом.

Коли у 1944 р. війська Червоної Армії витіснили німців з теренів Західної України, основні частини УПА залишилися в тилу радянських військ. Що ж відбувалося далі?

Невдовзі на захіноукраїнських теренах відновлюється режим сталінської тиранії. Всяка тиранія вважається ефективною тоді, коли вона розповсюджується не на персоналії, а на цілі народи, нації, винищуючи їх цвіт і асимілюючи по безкрайніх просторах імперії. Але при цьому задля "пристойності" зберігається видимість правового регулювання цими процесами. Його особливість полягає в тому, що одночасно з фіктивно існуючою Конституцією починають все-

сильно правити нормативні акти, що створюються у відомчих сферах каралогого механізму і превалюють над конституційними нормами, залишаючись у затіненій стороні суспільства, оскільки завчасно народжуються під грифом "особливої важливості" та "цілком таємно".

Недовір'я і підозріливість до місцевого населення примушували владу спиратися на людей, які прибули на ці території за рознарядкою і не розуміли місцевих проблем. Так, на посадах, які вважалися номенклатурними, місцеві кадри становили в 1946 р. тільки 14 процентів (5).

Жорстокість у тій війні була взаємною. Про бандерівців писалося багато і тенденційно однобоко, але можна навести приклади жорстокості, яка творилася офіційними державними чинниками того часу. Ось що почув у розмові з одним з учасників боротьби в Західній Україні і записав у своєму щоденнику 1945 р. Олександр Довженко: "Одного націоналіста я повісив вниз головою і палив на повільному вогні, вирізав з нього шматки м'яса..., а він, гадюка, так і помер з криком "Слава Україні", скільки я їх перемордував" (6). Залишається додати, що цей "герой" був слухачем вищої партійної школи.

В даному разі ми маємо справу із самодіяльною жорстокістю, але виселення величезних мас людей, яких підозрювали у співчутті до повстанців, фізичне винищення десятків тисяч воїнів УПА і підпільників ОУН - це вже було справою держави. До того ж зазначимо, що в Західній Україні 1939-1941 рр. було репресовано 1 мільйон 70 тисяч осіб. А згідно з документами Центрального Державного архіву Російської Федерації (колишній Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР), за станом на 1 січня 1945 р., тобто за неповних шість місяців 1944 р. після визволення теренів Західної України від гітлерівців репресивним сталінським апаратом було ліквідовано 124 тис. 336 осіб, що брали участь у національно-визвольній боротьбі. З цієї кількості вбито 57405 чол., заарештовано - 50941, "з'явилися з повинною" 15990 осіб (7).

Одночасно з боку державних чинників, що вершили "визвольні" акції в західному регіоні України, були такі втрати: офіцерів НКВС-НКДБ згнуло 82, рядових військ НКВС - 1295, працівників державних і партійних органів - 3, бійців винищувальних батальйонів - 46, загалом 1426 осіб (8). А попереду були ще сім років боротьби за національне визволення, сім років війни з боку тоталітарної системи проти українського народу.

Згідно з офіційною радянською статистикою за весь період опору проти сталінського режиму повстанцями було знищено 30 тис. радянських громадян. Як бачимо, репресії проти народу були явно неадекватними і в десятикратних розмірах перевершували дії ОУН-УПА. Стає очевидним, що дії влади навряд чи можна назвати правомірними. І чи не провокувала вона сама збройну боротьбу?

З метою об'єктивного висвітлення цього далеко не риторичного запитання, що до цього часу викликає сумніви серед різних верств населення України, зробимо спробу проаналізувати основні форми та методи діяльності НКВС-НКДБ-МДБ у боротьбі проти ОУН-УПА, а саме - прорадянський партизанський рух, спеціальні провокативно-розвідувальні групи та каральні військові підрозділи НКВС-МДБ.

Прорадянський партизанський рух проти ОУН-УПА

Відомо, що партизанський рух набрав організаційних форм у 1942 р., коли за підписом Й.Сталіна 5 вересня того ж року було видано наказ № 00189 "О задачах партизанского движения".

Вже наступного дня постановою Державного комітету оборони за № 2246 головнокомандувачем партизанського руху в СРСР був призначений маршал Радянського Союзу К.Ворошилов. Після "коронації" новоспечений головнокомандувач 6 листопада видав наказ за № 0061 "О запрещении самовольного выхода партизанских отрядов и бригад в советский тыл", цинізму якого немає меж. У ньому, зокрема, зазначалося:

1. Запретить самовольный выход в советский тыл бригадам, отрядам и группам без специального на то разрешения. Запретить командирам отрядов и бригад без разрешения прибывать в штабы и представительства ЦШПД на фронтах.
2. Самовольные выходы в тыл рассматривать как *дезертирство*. Виновных привлекать к ответственности.
3. Приказ довести до сведения всех командиров бригады отрядов" (9).

Такі надзвичайні заходи були передбачені для того, щоб радянські партизани не змогли опинитися без контролю з боку московського центру і не переказували під час спілкування з громадянами реального стану справ на окупованій території, мети і завдань прорадянського партизанського руху. А це - дезорганізація мирного життя цивільного населення на тимчасово окупованій ворогом території, про що зазначалося в керівних наказах ЦШПР (Центральний штаб

партизанського руху. - І.Б.), а також боротьба з національними військовими формуваннями, що виникли стихійно як спротив народу окупантам і діяли самостійно без московського контролю.

Зазначимо, що перші повідомлення про народні партизанські ополчення на території Волині, які згодом переросли в УПА, до Центрального штабу партизанського руху почали надходити наприкінці 1942 р. і мали розпливчастий характер, а подеколи проступали наявні ознаки дезінформації. Так, 5 грудня 1942 р. начальник ЦШПР П.Пономаренко писав особисто Й.Сталіну: "По сообщению Сабурова в лесах Полесья, в районах Пинск, Шумск, Мизочь имеются большие группы украинских националистов под руководством лица, законспирированного кличкой "Тарас Бульба". Мелкие группы партизан националистами разоружаются и избиваются. Против немцев националисты устраивают отдельные засады. В листовках националисты пишут: "Бий кацапа-москаля, гони його відсіля, він тобі не потрібен". Крупный националист Бандера немцами расстрелян. По сообщению другого источника, националисты под руководством "Тараса Бульбы" находятся количеством 5000 человек в 6 км юго-восточнее Сарн - оборудуют зимние квартиры" (10).

Тим часом 11 січня 1943 р. начальником оперативного відділу ЦШПР полковником Соколовим в одному примірнику був підготовлений оперативний план проведення першорядних заходів щодо посилення партизанського руху в Україні, який 15 січня цього ж року затвердив начальник ЦШПР П.Пономаренко. Що ж передбачалося?

Полковник Соколов пропонував, а генерал Пономаренко затверджував, отже, зводив у ранг офіційної політики: "... - в январе 1943 года передислоцировать украинские партизанские отряды с территории РСФСР БССР на Украину; - проведение ряда мероприятий по разложению полиции и националистических формирований противника на территории УССР" (11).

Краще не скажеш. Не боротьба з фашистськими загарбниками на території України, а боротьба з "националистическими формированиями", котрі виступили проти окупантів, адже на теренах Західної України протягом майже двох років не було жодного радянського партизанського з'єднання, окрім загону Медведєва - загону спеціального призначення для прикриття діяльності М.Кузнецова і сумнозвісних 7-го та 12-го батальйонів О.Сабурова, які, очевидно, і направлялись сюди для "разложения националистических формиро-

ваний", творячи вбивства і пограбування цивільного населення під виглядом УПА.

З наведених документів ЦШПР стає очевидним той факт, що небезпеку для уряду СРСР становив масовий народний рух на території окупованої України, рух за спротив окупації як фашистській, так і більшовицькій, який вилився в організаційне об'єднання у формі УПА. Це досить добре усвідомили і Й.Сталін, і його "соратники по партії". Починається наступ на неконтрольований з Москви партизанський визвольний рух українського народу. Прийоми - уже відпрацьовані й відомі - це компрометація, інсинуація і фізичне винищення.

З листопада 1943 року заступник начальника ЦШПР комісар державної безпеки С.Бельченко і начальник розвідвідділу ЦШПР полковник М.Анісімов надіслали у штаби партизанського руху директиву за № 3762, де зазначалося:

"1. Дайте задание командованию партизанских отрядов и командирам отдельных групп все местные и другие националистические формирования брать на строгий учет и в каждом отдельном случае по установлению ставить нас в известность, указывая подробности об организации.

2. В установленные националистические формирования засылать свою агентуру, ставя ей задачей:

а) определение численного состава организации, ее вооружённые силы и дислокацию;

б) изучение системы связи, характер связи, как она осуществляется, явки и пароли, методы вербовки в организацию.

3. Дайте задание на производство вербовки агентов-внутренников в каждом сформированном националистическом легионе, и через нее устанавливать:

а) программно-тактические установки националистов;

б) от кого националисты получают экономическую и моральную поддержку, на кого ориентируются;

в) руководящее ядро националистов;

г) поддерживают ли националисты связь с немцами.

4. Во избежание провалов задания по засылке агентов и вербовке внутренней агентуры в националистические формирования поручать только опытным агентурным работникам.

Продумайте комбинации по организации секретной съемки отдельных руководящих работников местных националистов с целью

допроса их по вопросу националистических формирований и вербовки в качестве агентов-внутренников. Задание берите под контроль. Первое сообщение по этому вопросу ожидаем 15 ноября 1943 года" (12).

Остаточно переконавшись у тому, що національні з'єднання Західної України ведуть боротьбу з окупантами, Сталін і його оточення вирішили завдати по УПА першого удару... руками радянських партизанів, що дислокувалися на території Білорусії. Недаремно знаменитий карпатський рейд партизанського з'єднання С.Ковпака мав назву "Сталінський рейд". Адже Сидору Артемовичу поставив це завдання сам Сталін під час його перебування у Москві на початку червня 1943 р., про що Ковпак поділився тільки з комісаром з'єднання С.Рудневим. Для інших мета рейду залишалася таємницею. До цього рейду відкритої ворожнечі між радянськими партизанами і вояками УПА не було. Зрештою і не могло бути, бо на теренах дислокації УПА партизанських з'єднань не існувало. Єдиною силою, що захищала українське населення від фашистського рабства і від поневолення, була УПА. Це красномовно зафіксував С.Руднев у своєму щоденнику, до речі, досі не видрукованому повністю (13).

Коли Червона Армія в 1944 р. витіснила німців з Волині, партизанське з'єднання С.Ковпака було розформоване і на його базі утворено партизанську дивізію, якою командував П.Вершигора. Ось як визначалися її дальші завдання у радіограмі № 991 за підписом М.Хрущова, яку було передано Вершигорі: "...Исходя из боевого прошлого вашей дивизии, она не расформируется, а передается под ведение НКВД УССР для борьбы с немецко-украинскими националистическими бандами. Желаю Вам дальнейших боевых успехов. Хрущев" (14).

Подальші "бойові дії" партизанські дивізії передбачали суто поліційно-каральні акції над мирним населенням Західної України, яке, до речі, до цього допомагало радянським партизанам і матеріально, і морально. Наведемо лише один архівний документ, що засвідчує "подвиги" партизанів на вже визволеній від фашистів території: "Расписка. Дана командиру взвода Маркиданову Ивану Васильевичу в том, что принято от него Дубновским РО НКВД задержанных в количестве 34 (тридцать четыре) человека, из них 9 женщин. Принял: ответственный дежурный Дубновского РО НКВД Розбицкий. 15 сентября 1944 года" (15).

Більшість затриманих не була причетна до антирадянської діяльності, заподадливим виконавцям важливо було показати результати "плідної діяльності".

Спеціальні провокативно-розвідувальні групи НКВС-МДБ

Найбільш підступним методом, який широко практикувався репресивним апаратом радянської імперії у боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу, було створення груп спеціального призначення НКВС - МДБ, що "діяли" під виглядом самих національних формувань - окремих загонів УПА, а потім боївок СБ ОУН (служби безпеки ОУН) протягом 1944-1953 рр. при кожному відділі НКВС - МДБ.

Метою провокативно-розвідувальних груп було проведення широкої агентурної роботи по виявленню чільних провідників ОУН, командування УПА, їх фізичного знищення; проникнення у структури центрального проводу ОУН, в тому числі і за рубежем, з метою дезорганізації політичної лінії; організація політичних провокацій та вбивств мирного населення від імені ОУН-УПА з метою широкої компрометації національно-визвольної боротьби українського народу опанування ідеї самостійної соборної Української держави; нацькування різних верств українського населення одна на одну, протиставлення Західної та Східної України.

Проаналізуємо не знані досі архівні документи репресованих органів НКВС - МДБ, які відображають початки організації масових провокацій.

Політичним провокаціям та замаскованому фізичному терору над українським населенням поклав початок лист тодішнього наркома внутрішніх справ УРСР Рясного за № 2070/сп від 20 вересня 1944 року на адресу секретаря ЦК КП(б)У Д.Коротченка. В цьому документі нарком мотивував необхідність розформування партизанської дивізії імені С.Ковпака під командуванням генерал-майора Вершигори та створення з її особового складу, тобто з колишніх партизанів, спеціальних малих груп для боротьби з повстанцями в західних областях України (16).

Партія з розумінням сприйняла ініціативу наркома внутрішніх справ і невдовзі своєю постановою "О партизанской дивизии имени дважды Героя СССР генерал-майора Ковпака" освятила "визвольні дії" своїх мечоносців. В ній, зокрема, зазначалось:

"...1. Дивизию им. дважды Героя СССР Ковпака расформировать, весь личный состав обратить на укомплектование органов НКВД в западных областях Украины и создание мелких отрядов для продолжения борьбы с бандитами.

2. Имущество и конный состав дивизии, согласно постановления ЦК КП(б)У от 18.08.1944 г. за № 44/17-оп использовать в органах НКВД.

3. Рясному доложить о результатах выполнения этого постановления к 1.10.1944 года" (17).

Документи свідчать, що найбільша кількість провокативних груп НКВС - МДБ була організована і функціонувала на території Волинської, Рівненської та Тернопільської областей, хоч і в інших областях вони завдали шкоди визвольному рухові. Зокрема, в березні 1945 р. управлінням НКВС по Тернопільській області була створена спецгрупа "Бистрого" під командуванням начальника відділення по боротьбі з бандитизмом майора державної безпеки Соколова у складі 60 осіб, яка "плідно функціонувала" більше ніж півроку під виглядом контрольного відділу СБ, про що Соколов власноручно писав начальникові 1-го відділу Головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВС СРСР генерал-майору держбезпеки А.Горшкову.

Високо оцінивши "заслуги" Соколова, А.Горшков 28 січня 1946 р. доповідав начальнику головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВС СРСР генерал-лейтенанту держбезпеки Леонтьєву: "...Представляю докладную записку начальника отделения ОББ УНКВД Тернопольской области майора госбезопасности Соколова об организации, формировании и работе спецгруппы, созданной им из бывших бандитов-боевиков. За время работы в УНКВД т.Соколов проявил исключительные образцы мужества, отваги и героизма. Весьма трудно учесть все операции, проведенные т.Соколовым. Однако до сих пор он награжден только одним орденом. Я сам лично да и тов. Сараев (тодішній начальник УНКВС по Тернопільській області. - І.Б.) также разделяет мое мнение, убежден о необходимости отметить работу т.Соколова.

Ходотайствую перед Вами о возбуждении вопроса о присвоении т.Соколову звания Героя Советского Союза за борьбу с украинско-немецкими националистами.

Секретарь обкома КП(б)У т.Коломиец это предложение также поддерживает" (18).

А ось перелік "геройських дій" ще одного командира спецгрупи "Орла", що була створена УНКВС по Рівненській області у травні 1944 р. з колишніх партизанів у складі 35 осіб і "діяла" до 1 квітня 1945 р. За вказаний період ними було вбито 526 повстанців і затримано 140 осіб: "...Характеристика на командира спецгрупи ОББ УНКВД по Ровенской области Корякова Бориса Павловича, 1921 г. рождения, уроженец с.Вахтан, Тоншаевского района Горьковской области, русский, образование 10 классов, член ВЛКСМ, окончил военно-инженерное училище в Чернигове. В сентябре 1941 года был в Киевском окружении - тяжело ранен и пленен немцами, до 15.04.1942 г. находился в Ровенском концлагере. С апреля 1942 года и до прихода Красной Армии после побега работал в Ровенской области у хозяина. Явился в военкомат и с мая 1944 года зачислен в спецгруппу. За период в спецгруппе на территории Ровенской области под его руководством проведено до 200 операций. Своим личным примером воодушевлял бойцов на подвиги в борьбе с бандами УПА и оуновским подпольем. С 15 июня по 15 августа 1944 года со своей группой, находясь в рейде в Мизочском районе, действуя под маркой банды, проделал большую работу. За этот период в результате проведенных операций по ликвидации бандитизма в районе группой Корякова уничтожено до 215 и задержано около 65 бандитов. Сам Коряков имеет на счету 16 убитых и 22 задержанных. С 23.03. по 16.04.1945 года тов.Коряков со своей группой участвовал в проводимой операции по ликвидации краевого провода Южной группы УПА в Козовском районе Тернопольской области. Действуя под маркой банды, собрал полные данные о дислоцировании бандгруппировок в селах Пенев и Конюхи и подвел их под удар войск НКВД. Начальник отдела ББ УНКВД по Ровенской области майор госбезопасности Гаврилов" (19).

Слід зазначити, що жертвами "героїчної діяльності" соколових, корякових та їм подібних було переважно мирне населення західних теренів України, яке гинуло внаслідок провокативної політики репресивного апарату, що "функціонував" під прикриттям національних формувань, нагнітаючи і до того надзвичайно напружену ситуацію в краї, непомірно розширюючи чисельний склад провокативних груп і протиставляючи населення Західної та Східної України, всіляко компрометуючи тим самим національно-визвольну боротьбу за національну державність.

У цих обставинах виникала гостра конфронтація не тільки між населенням України, а й, як не дивно, між державними інституціями, зокрема між прокуратурою і МВС - з одного боку, та МДБ - з іншого. Так, 15 лютого 1949 р. тодішній військовий прокурор МВС Українського округу полковник юстиції Кошарський подав доповідну записку за № 4/001345 на адресу секретаря ЦК КП(б) України М.Хрущова "Про факти грубого порушення соціалістичної законності в діяльності так званих спеціальних груп МГБ". В ній, зокрема, зазначалося: "...Министерством безопасности Украинской ССР и его управлениями в западных областях Украины в целях выявления вражеского националистического подполья широко применяются т.н. спецгруппы, действующие под видом бандитов "УПА". Этот весьма острый метод оперативной работы, если бы он применялся умно, по-настоящему конспиративно и чекистски подготовленными людьми, несомненно, способствовал бы скорейшему выкорчевыванию остатков бандитского подполья.

Однако, как показывают факты, грубо провокационная и не умная работа ряда спецгрупп и допускаемые их участниками произвол и насилие над местным населением не только не облегчают борьбу с бандитизмом, но, наоборот, усложняют ее, подрывают авторитет советской законности и бесспорно наносят вред делу социалистического строительства в западных областях Украины...

...Действия так называемых спецгрупп МГБ носят ярко выраженный бандитский, антисоветский характер и, разумеется, не могут быть оправданы никакими оперативными соображениями. Не располагая достаточными материалами, так называемые спецгруппы МГБ действуют вслепую, в результате чего жертвой их произвола являются лица, не причастные к украинско-бандеровскому националистическому подполью. ...Выступая в роли украинских националистов, участники спецбоевок идут дальше по линии искусственного, провокационного создания антисоветского националистического подполья... Грабежи, как и другие нарушения советской законности, оправдываются также оперативными соображениями и не только рядовыми работниками МГБ, но и самим министром тов.Савченко (тодішній міністр держбезпеки Української РСР. - І.С.), который в беседе со мной заявил: "Нельзя боевки посылать в лес с консервами. Их сразу же расшифруют". Таким образом, грабежи местного населения спецбоевками рассматриваются как неизбеж-

ное зло и политические последствия подобных эксцессов явно недооцениваются" (20).

Завершуючи доповідну, вершитель законності пише: "Органы МГБ под руководством партии проводят огромную работу по выкорчевыванию остатков украинско-националистического, бандитского подполья, в борьбе с которым хороши все средства и нужны хитрость и изворотливость" (21).

Ось яким способом прокуратура "турбувалась" про українське населення на західних теренах. Адже сам факт існування спецгруп суперечив закону. То про які порушення "соціалістичної законності" могла йти мова? Для МДБ законів не існувало, цей репресивний апарат працював виключно за вказівками Компартії.

Аналогічні конфронтації виникали і між МВС та МДБ. Адже органи внутрішніх справ завжди вели боротьбу з кримінальною злочинністю, інше питання - як інтенсивно і якими методами. На той час провокативна діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію. Важко було з'ясувати, хто ж чинить убивства та пограбування населення. Чи це дії окремих кримінальних злочинців чи це спланована діяльність МДБ?

У зв'язку з цим тодішній міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач змушений був 9 червня 1949 р. подати доповідну записку за № 582/см на адресу міністра внутрішніх справ СРСР Круглова, де зазначалося: "За последнее время зарегистрирован ряд случаев, когда лица, состоящие в агентурно-оперативной сети органов МГБ западных областей Украины, являлись организаторами и участниками грабительских групп. Работники МГБ вручают им оружие, тех, кто имеет связи с преступниками, не контролируют, не воспитывают, в результате чего они, действуя под видом ОУНовских бандитов, занимаются грабежами и кражами у мирного населения. Так, в ночь на 4.01.1949 г. агенты-боевики Турковского РО МГБ Дрогобычской области Шельник Казимир Франкович и Кульганович Иван Николаевич совместно с конюхом РО МГБ Скоба, вооруженные автоматами, двумя винтовками, полученными ими от райотдела МГБ, прибыли в с. Бережок, где под видом ОУН совершили вооруженное ограбление Лыло Степана в его доме. Группа агентов-боевиков Хустского окротодела МГБ Закарпатской области в составе Антонь Михаила, Антонь Филиппа, Лемко Петра, Тегза Василия под руководством агента-боевика Кармелюк в течении 1948 года на территории округа под видом ОУН совершила 13 вооруженных ограблений, в ряде случаев тяжело

избив потерпевших. Оружие было ими получено в Хустском окр. отделе МГБ" (22).

Приклади злочинів, що були організовані МДБ у формі провокативних спецгруп можна було б продовжувати, але обсяг названої праці цього не передбачає. Це повинно бути висвітлено у "Білій книзі злочинів проти українського народу" з метою зняття нашарувань з історії національно-визвольної боротьби за Українську державу, що штучно утворювалися протягом десятиліть.

Каральні військові підрозділи НКВС-МДБ

Необхідно знати, що найбільш численними силами в репресивно-му механізмі більшовицької державності, кинутими на боротьбу проти ОУН-УПА, були каральні військові підрозділи НКВС-МДБ, які виконували жандармські функції у збройній боротьбі з українським народом - так звані "чекістско-войсковые операции" і масові депортації мирного населення Західної України у глибинні райони радянської імперії протягом 1944-1950 рр.

Після витіснення гітлерівців із західних теренів України у плановому порядку починається насаджування внутрішніх військ НКВД, котрі були кинуті проти УПА, що опинилася в тилу Червоної Армії.

Уже навесні 1944 р. на території Західної України була сконцентрована така кількість внутрішніх військ НКВС:

- Волинська область: одна стрілецька дивізія НКВС, три полки та одна бригада, всього 5285 осіб.

- Рівненська область: одна стрілецька дивізія та чотири бригади, всього 8754 особи.

- Львівська область: чотири бригади та один кавалерійський полк, всього 6525 осіб.

- Тернопільська область: три бригади численністю 3057 осіб.

- Станіславська область (нині - Івано-Франківська) область: одна бригада численністю 1328 осіб.

- Чернівецька область: дві бригади чисельністю 1355 осіб.

Всього ж на той час у названих областях було дислоковано внутрішніх військ загальною чисельністю 26304 особи з повним озброєнням, амуніцією і технікою (23).

Окрім цього, на територію Волинської та Рівненської областей, як зазначав у березні 1944 р. тимчасово виконуючий обов'язки начальника внутрішніх військ НКВС СРСР генерал-лейтенант Кирюшин, "... по окончании оперативной командировки с Северного Кавказа

будут сосредоточены: 19-ая стрелковая бригада численностью 2278 чел. и 21-ая стрелковая бригада численностью 2958 человек" (24).

Репрессивний апарат кидає на боротьбу проти УПА також танковий батальйон 2-ї мотострілецької дивізії чисельністю 163 особи, до складу якого входило 22 танки (25).

Невдовзі з глибинних районів імперії проти УПА також кидають п'ять бронепоездів: № 46 - у Рівне, 73-й - у Кам'янку-Струмилову на Львівщині, 26-й - у Станіслав, 42-й - у Львів (аж із Забайкалля) та № 45 - у Тернопіль з Баку. Особовий склад цих бронепоездів налічував 7700 осіб (26).

Військова армада, яка зростала з кожним повоєнним роком, чинила проти мирних громадян вакханалії, про що зазначалося в офіційних документах НКВС-МДБ, які направлялися до ЦК ВКП(б) у вигляді звітів-доповідних. Так, 16 травня 1945 р. заступник начальника 1-го відділу Головного Управління по боротьбі з бандитизмом НКВС СРСР підполковник держбезпеки Константинов писав: "Имеют место совершенно недопустимые случаи, когда отдельные бойцы и офицеры органов НКВД и НКГБ, не разобравшись, применяют репрессии - жгут хаты и убивают без суда отдельных граждан, которые совершенно не причастны к бандитам, чем дискредитируют органы НКВД-НКГБ и органы советской власти" (27).

Окрім суто військових дій по фізичному винищенню повстанців, війська НКВС використовувалися для примусового виселення українського населення. Це трактувалося державними чинниками як "дополнительные меры по борьбе с бандитизмом". Внаслідок цих заходів з території Галичини було депортовано у 1944 р. 4724 сімей (12762 осіб), 1945 - 7393 (17497), 1946 - 2612 (6350), 1947 - 26612 (76586), 1948 - 2623 (8274), у 1949 р. - 6489 (21672 особи), а загалом - 50453 сімей у складі 143141 особи (28).

Ось такою постає картина п'ятидесятилітньої давності: велич і трагедія. Велич - опір українського народу окупаційним режимам, організація Української повстанської армії та її збройна боротьба за соборну Українську державу. Трагедія - нечуваних розмірів каральна політика сталінської імперії проти народу за його прагнення здобути свою державу і жити в ній власним життям, репресії, які забрали життя сотні тисяч його синів і дочок.

І. Покальчук Юрій. Бандера, Лебедь та інші // Клів. - 1991.
- № 1.

2. Книш Зиновій. При джерелах українського організованого націоналізму. - Торонто, 1970. - С.149.
3. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.: Збірник документів. - 1955. - С.24-47.
4. Там же. - С.40.
5. Центр. держ. арх. Російської Федерації. - Колекція документів, арк. 23 (далі - ЦДА РФ).
6. Ориентир. - Видання АПН. - 1990. - № 6.
7. ЦДА РФ. - Колекція документів, арк. 26.
8. Там же, арк. 45.
9. Російський центр зберігання та вивчення документів новітньої історії, ф.69, оп. 1,спр. 4, арк. 119 (далі - РЦЗВДНІ).
10. РЦЗВДНІ, ф.69, оп. 1, спр. 19, арк. 145.
11. Там же, спр. 562, арк. 24-25.
12. Там же, спр. 704, арк. 46.
13. Центр. держ. арх. громадських об'єднань України, ф. 63, оп. 1, спр. 84, арк. 1-62 (далі - ЦДАГО України).
14. Там же, спр. 31, арк. 35.
15. Там же, спр. 98, арк. 371.
16. Архів Міністерства внутрішніх справ України. - Колекція документів, арк. 245.
17. ЦДГАО України, ф. 63, оп. 1, спр. 1, арк. 41.
18. ЦДА РФ. - Колекція документів, арк. 211.
19. Там же, арк. 107-108.
20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 68, арк. 2, 5, 10.
21. Там же, арк. 10.
22. ЦДА РФ. - Колекція документів, арк. 245.
23. Там же, арк. 5-6.
24. Там же, арк. 8.
25. Там же, арк. 16.
26. Там же, арк. 26.
27. Там же, арк. 125.
28. Там же, арк. 128-130.

Українська Повстанська Армія в Закарзонні

В історії створення та бойової діяльності Української Повстанської Армії окрему сторінку становить боротьба її угруповань на захист українського населення в Закарзонні.

У 1919 р. Паризька мирна конференція визначила східний кордон Польщі по лінії Гродно - Немирів - Брест-Литовськ - Устилуг і далі на захід від Рава-Руської та на схід від Перемишля до Карпат. Згодом він дістав назву "лінії Керзона" за прізвищем міністра закордонних справ Великобританії. Вона пролягала по межі фактичного розселення поляків, українців і білорусів. "Лінія Керзона" залишала на боці Польщі найдавніші українські землі на той час вже частково сполонізовані - Холмщину, Підляшшя, Надсяння, Лемківщину. Ця територія й дістала назву Закарзоння.

У 1939 р. коли між Гітлером і Сталіним розігрувалася "польська карта", виникло питання про кордон між Німеччиною і СРСР. Згідно німецько-радянського договору від 28 вересня 1939 р. його знову було визначено по "лінії Керзона". На німецькому боці кордону залишалися частково українські землі Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина. Вони були включені до складу німецького Генерального губернаторства.

Після другої світової війни ці землі знову опинилися у складі Польщі. Ще у вересні 1944 р. між СРСР і польським Комітетом національного визволення було досягнуто домовленості про прийняття "лінії Керзона" як польсько-українського кордону. На польському боці залишалася територія загальною площею 19,5 тис. кв.км, на якій з давніх часів проживали українці. На 1945 р. їх там налічувалося 1 061 920 чол. (1)

Сумну сторінку в історії українсько-польських стосунків становить повоєнне переселення поляків та українців з території Західної України до Польщі та до Польщі на територію УРСР. Не додала слави польським комуністичним властям і ганебна операція "Вісла", коли в 1947 р. 150 тис. українців із Закарзоння були депортовані до північних і західних районів Польщі.

Польська демократична громадськість засудила цю злочинну акцію, визнавши її помилковість і абсурдність, висунула вимогу "ви-

бачити за кривди, заподіяні в ті часи українській меншості і покласти край її дискримінації, яка тривас досьогодні" (2).

Безперечно й те, що вищезгаданий договір про взаємне переселення підписували без врахування думки українського чи польського населення, хоч у ньому було сказано про добровільний характер цієї акції. Та й справді, частина українського населення, залюблена терором польських бойовиків хотіла виїхати до УРСР. Були бажані виїхати до Польщі і серед польської меншини, що проживала в Україні.

Однак, як показали дальші події, принцип добровільності порушувався. Тому можна говорити про примусове переселення. Найближча до істини, на наш погляд, думка І.Ф.Лемкіна, який писав з цього приводу: "...По лемківських селах, як грім з неба розносились звістка, що лемки будуть виселені до Радянського Союзу. Звістка та виявилась правдивою. Вже в березні 1945 р. почато виселення лемків етапами. В першому етапі виселено добровольців, а в посліуючих примусово. Назагал народ не бажав переселення. Він твердо був зв'язаний з своїми землями й горами, для того перед виселенням боровся всіма силами" (3). "На початку переселення в СРСР, - зазначає польський історик З.Ковалевський, - мали до певної міри добровільний характер. Виїжджали елементи малосвідомі ("москвофільські") і прокомуністичні. Однак незабаром українських селян почали змушувати до еміграції за допомогою страхітливих терору" (4).

Безпосередній учасник тих подій крайовий провідник у Закерзонні Ярослав Старух ("Стояр") у статті "Українські землі за лінією Керзона в огні боротьби" зазначав, що "по інструкціях згори, польські міліції, доповнені спеціальними штурмівками й великими бандами цивільного польського населення з доколишніх сіл, кинулись тероризувати, щоб змусити до негайного виїзду. В тій секції виступили знову разом всі поляки, і "білі" і "червоні" конкуруючи взаємно в своєму протиукраїнському шовінізмі і тероризмі" (5).

Цих різних за поглядами людей не можна звинуватити в необ'єктивності. Політика терору щодо українського населення з боку політичних сил Польщі врешті-решт підтверджується архівними документами. Заступник головного уповноваженого УРСР по евакуації українського населення Кальненко у доповідній записці до Києва 31 грудня 1944 р. писав: "Ставлення аківців (Армія Крайова. - В.К.) до українського населення залишається попереднім. Продовжують ма-

ти місце випадки відкритого грабунку з боку аківців худоби, домашніх речей, іншого майна. Це супроводжується вбивствами населення, бажуючого евакуюватися" (6). Далі в цьому документі наводяться численні приклади терористичної діяльності польських бойовиків. Наприкінці листопада 1944 р. вночі на с.Вінцентієве Владського повіту напав підрозділ аківців чисельністю до 30 чол. У 21 господарстві забрали коней, одяг, взуття, промтовари, гроші, продукти харчування. 11 листопада в с.Лотове Грубшівського повіту аківці пограбували 7 українських сімей, які подали заяви на евакуацію. Пограбовано та мордовано жителів українських сіл Ступниця-Надвешанська, Терebenь, Молодятиче та ін. (7).

Терор з боку польських шовіністичних кіл підштовхував українське населення до переселення. Райуповноважений по евакуації у Ярославському повіті С.Дудченко доповідав у Київ в лютому 1945 р. про те, що польські реакційні елементи значно активізувалися. "Щодня, - писав він, - прибуває до нас в канцелярію п'ятдесят делегацій із заявами переселити їх на Україну, тому що поляки не дають життя, проводять поголовне пограбування, забирають худобу, продовольство, одяг, українців б'ють, а в багатьох випадках вбивають" (8).

В антиукраїнському терорі, крім підрозділів Армії Крайової, брали участь частини національних збройних сил, Національної Військової організації, міліції обивательської, члени УПБ (Ужонду Безпеченства Публічного - Управи Безпеки Публічної) (9).

В тактичному секторі УПА "Лемко" в околицях міст Сянік, Перемишль і Бірча "польська сталінська влада озброїла шовіністично настроєних селян в 15 польських селах. Ці червоні боївки (так називали їх українські повстанці) розпочали грабунки, підпали і вбивства в українських селах. Розширюючи терор, змушували українських селян переселятися до СРСР, захоплювали покинуті ними господарства" (10). "Часом такі боївки, - згадував Степан Стебельський ("Хрін"), - скріплені військовою польською залогою з Перемишля і спецгрупами большевиків, нападали на наші села й вирізували їх у пень. Так було з Березкою, Павлокомою та багатьма селами над Сяном в околицях Динева, Дубецька й Журавиці, не говорячи вже про села біля Порохника, Кальчуги, Переворська й Радимна" (11). Зокрема, у селі Павлокола було закатовано 360 чол., Березці - 250, Малковичах - 150, Любляниці - 200, Рахові - 130, Горяниці - 135 чол. (12)

Подібні злочиння щодо українського населення здійснювалися повсюди. Лише на Холмщині 13-14 березня 1944 р. польські терористи спалили 14 українських сіл, розстріляли або замордували до 1,5 тис. українців, в тому числі до 70 відсотків дітей і жінок. В с. Сагринь спалено 260 господарств, вбито 700 українців, в с. Гукувичі спалено 150 господарств, загинуло від рук терористів до 80 чол., в с. Мординь спалено 36 господарств, вбито 75 жителів - українців. Жертвами геноциду стали жителі сіл Андріївка, Вороневичі, М'яке, Ласків, Шиховичі та ін. (13)

Переглядаючи документальні матеріали, свідчення очевидців, дослідницькі праці, в яких оповідається про геноцид щодо українського населення в Закарзонні, стає зрозумілим, що терор поляків над українцями підтримувався мовчазною згодою як польських комуністичних властей, так і сталінським режимом. Більше того, як уже доведено, польська більшовицька влада заохочувала до цих дій польських шовіністів. Радянські представники евакуаційних комісій теж нічого не зробили для захисту потерпілих, хоч мали в своєму розпорядженні частини НКВС. Крім того, на той час там дислокувались регулярні війська, тилові заготівельні частини.

Можна погодитися з окремими дослідниками й учасниками тих подій, що організатори акції сподівалися швидше виконати плани по виселенню українців у східні райони УРСР.

В.Яблонська, яка була свідком тогочасних подій, згадує про виселення її сім'ї до України: "Восени 1944 р. новий уряд Польщі з військовою радянською комендатурою примушували українців виїжджати у східні області України. Звертались односельчани з проханням не виселяти нас, але відповідь була однозначна: "Не хочеш ехати тепер, убежишь потом в одних подштанниках". Погроза була небезпідставна. Пізніше, коли ми вже були на Запоріжжі, в кінці 1944 року, чи на початку 1945 (не пам'ятаю), газета "Правда" повідомляла, що понад 80 сімей нашого сусіднього села Верховина загинуло від рук польських банд. Думаю, що влада дивилася на цей геноцид крізь пальці" (14).

Так сталося, що в той період у краї не було добре озброєних формувань УПА, які могли б протистояти терористам та захистити мирне українське населення Закарзоння. Кілька куренів УПА, які діяли тут у роки німецької окупації, за завданням головного командування під час наближення фронту повернулися в лісові масиви

Карпат і Волині. Відхід військ УПА із Закерзоння заохотив поляків до посилення терору проти українців краю.

Згодом сюди почали прибувати демобілізовані члени УПА, які на свій розсуд організували кушові відділи самооборони (КВС). Зокрема, восени 1944 р. сотенний Громенко привів 32 стрільців, яких було розподілено за певними місцевостями, і бійці почали організовувати з місцевої молоді самооборону. На околиці Перемишля діяв Сухий ("Криlach"). Зусиллями стрільців в 23 селах було організовано КВС, які охороняли жителів від нападів польських терористів (15). І все ж кушові відділи в той період були нечисленними, і сама лише самооборона виявилася не дуже ефективною, оскільки переважали польські терористичні формування. Як згадував сотенний "Хрін" (Степан Стеблінський), ворожі місцеві сили на той час були значно сильнішими і добре озброєними. Головною базою їх зосередження були Перемишль і Сянік. Крім того, в 12 великих селах та містечках знаходилися добре укріплені дільниці - від 20 до 100 озброєних бойовиків. Час від часу "збиралася така червона польська боївка з кількох станиць, разом яких кілька сот чоловік, і напала на села, вбиваючи свідомих селян та інтелігенцію, палячи села й грабуючи" (16).

Гаслом стрільців у той період їхньої боротьби були слова, породжені самим життям, у відповідь на геноцид щодо українського населення: "Хочеш жити - боронися й бий. На смерть треба відповідати смертю". Діючи в секторі "Лемко", в околицях міст Сянік, Перемишль і Бірча, де терористична діяльність польських шовіністів набрала особливо широкого розмаху, сотенний "Хрін" змушений був видати наказ про те, що неоднаразові звертання припинити терор і винищення українського населення не мали позитивних наслідків, а тому слід покарати винних у скоєних проти українського народу злочинах. Знищували терористів стільки, скільки ними було знищено місцевих селян, і палили таку ж кількість хат, скільки згоріло селянських. "Всюди ясно говоримо, - наголошувалося в наказі, - що це помста за напад, за наших замордованих селян, за наші спалені хати, і за наше пограбоване майно. Наказую повідомити боївкарів, що віднині за кожне вбивство будемо відповідати вбивством, за підпал - підпалом. Не вільно забивати жінок, дітей і старих. Так нам наказує наша революційна мораль, хоч ворог чинить інакше, коли нападає на наші села" (17).

Навесні 1945 р. в Холмщину йшли частини УПА під комендуванням Ягоди-Черника, Штиля, Куліша й Шумського. На Посяння повернулося 11 сотень УПА та 3 відділи ВО Маківка. Активну боротьбу з польськими підпільними й легальними бойовиками сели підрозділи УПА, очолювані "Реном" (В.Лізерський), "Бродичем" (Р.Грубельський), "Хріном" (С.Стебельський), "Бурлакою" (В.Шегольський) та ін.

В Закерзонні було створено власну політичну й військову організаційну структуру УПА, хоч як частина "Захід" вона підпорядковувалася головному командуванню на території УРСР. Закерзонський край поділявся на три тактичні відтинки (ТВ): "Бастіон", "Данилів" і "Лемко". Вони були у військовому окрузі УПА "Сян" Ч.б. на чолі з Ярославом Онишкевичем ("Орестом"). Крайовим провідником був Ярослав Старух ("Стяг"), керівником Служби безпеки Петро Федорів ("Дальнич").

Розгортаючи збройну боротьбу на захаст українського населення від терору та переселення, командування УПА неодноразово зверталося до польських офіційних і неофіційних осіб, польського і українського населення краю з відозвами, в яких змальовувало політичну ситуацію в Закерзонні. В листівках наводились численні приклади пограбувань, убивств, знущань над українськими селянами. Повстанці переконували польське суспільство, що вони виступають за співпрацю з поляками і об'єднання зусиль у боротьбі проти всяких поневолювачів, проти сталінського режиму гноблення. УПА намагалася роз'яснити населенню імперську, тоталітарну природу існуючої в СРСР влади, викрити намагання Сталіна встановити в Польщі комуністичний режим. "Закликаємо все польське суспільство цього терену, - говорилося в одній з листівок, - на боротьбу з бандитами - агентами Москви, покидьками польського народу, з тими, що, будуючи "сімнадцяту" радянську республіку, дискредитують на міжнародному форумі визвольну боротьбу польського народу і тим самим виключають польський нарід з могутнього протибільшовицького фронту і стоять на перешкоді упорядкування українсько-польських добросусідських взаємин" (18).

А тим часом терор польських бойовиків не спадав. Як зазначає І.Лемкін, це "змушувало населення на виїзд до Росії. Якщо населення відмовлялося від виїзду, то бандити справлялися з ними скоро: палили хижі, а майно грабували. Народ знаходився в розпачливому стані. В той трагічний час на порятунок лемкам прийшла Українська По-

встанча Армія. Вона розпочала боротьбу з бандами. Бої були тяжкі і завязті. По довгих змаганнях Повстанча Армія почала ліквідувати польські банди" (19).

Боротьба УПА на захист українського населення Закерзоння набрала впертого, жорстокого характеру. Впродовж місяця з 15 квітня 1945 р. відділи УПА розгромили понад 20 дільниць польської міліції, покарали мешканців польських сіл Борівниця та Вязовниця за неодноразову участь у знущанні над українським населенням. Майже в кожному мішаному селі представники УПА провели збори поляків і українців, де роз'яснили свою позицію, закликаючи польське населення до співпраці з українцями.

Внаслідок збройної боротьби та пропагандистської роботи польський терор частково вдалося припинити. УПА почала контролювати значну територію, що дістала назву Української повстанської республіки (20). На контрольованих територіях УПА виконувала всі функції державної адміністрації, організувала взаємодопомогу українським жителям краю. Попаленим, пограбованим селам чи поодиноким господарствам за рахунок менш розорених виділялися худоба, коні, збіжжя, сільськогосподарська продукція. Сільським громадянам визначалися лісові ділянки. Командири військових підрозділів УПА турбувалися, щоб удовам, сиротам, дружинам стрільців посприяти у здійсненні польових робіт.

Яскраві свідчення про події на території Української повстанської республіки залишив один з командирів УПА Степан Стебельський. "В терені зорганізовано систему постачання, - пише він у своїх спогадах. - Встановлено постійні приділи харчування. Навіть проїжджі - кіньми, підводами чи роверами - повстанці отримували на приділові картки з магазинів харчі й інші предмети щоденного вжитку. Постали наші малі фабрики, що виробляли тютюн з етикетками УПА, цигарки, пасту, мило й шкіру. Селяни виварювали сіль, робили мазила до обуви, зброї й возів. Працювали швальні білизни, мундирів, взуття, робітні скарпеток, панчіх, рушників, светерів, бандажів тощо... Працюють кузні й слюсарні де направляють зброю, доробляють потрібні частини. Проводиться збірка всієї зброї й амуніції. Ведеться облік українського й польського населення. Вся мужва, способна носити зброю, зареєстрована. По селах відбуваються переписи хорів та театральних гуртків" (21).

Без перебільшення можна стверджувати, що діяльність УПА, спрямована на поліпшення побутових умов життя українського на-

селення краю, мала велике значення не лише з огляду матеріальної і моральної підтримки нужденним. Це відіграло значну роль насамперед для поєднання зусиль у боротьбі проти ворога. В зв'язку з цим наводимо слова Я.Старуха, сказані ним у зазначеній вище статті: "Не було тепер між нами бідних і багатих, але були тільки українці, об'єднані разом у спільній долі і недолі спільним горем, спільною боротьбою і спільною надією у своє визволення і вільне життя" (22).

УПА приділяла велику увагу видавничій діяльності. Умови підпільного життя, кожночасна небезпека викриття, труднощі в забезпеченні технічними матеріалами, в розповсюдженні видань не стали на перешкоді до підготовки і видання ряду журналів та брошур слов'янськими, а також англійською, французькою та іншими мовами. На Закерзонні виходили "Тижневі вісті", "Інформаційні вісті", "Інформатор", "Лісовик" (журнал гумору й сатири). Започаткувано було видання журналу "Перемога" (вийшли № 1-3 за 1946 р.). Підпільний провід краю дуже багато робив для того, щоб інформувати західний світ про українську визвольну боротьбу. З цією метою у багатьох польських містах (Варшаві, Кракові, Гдині, Гданську, Катовіце, Познані) були влаштовані конспіративні зв'язкові пункти. Зв'язок виконували спеціально призначені надійні люди. Потрібну Заходові літературу друкували, як правило, англійською мовою, іноді - французькою. Досить часто пересилали літературу українською, польською, чеською, словацькою мовами. Підготовлені матеріали різними шляхами потрапляли до урядів західних держав, в ООН, до комітетів міжнародних конференцій та конгресів.

А тим часом період добровільного переселення українців до УРСР завершився. Це був липень 1945 р. Тоді ж було продовжено дію угоди між Польщею і УРСР про переселення, хоч більша частина українських жителів Закерзоння відмовлялася покидати рідні землі.

Польський уряд вислав до Закерзоння 3 піхотні дивізії для проведення насильного переселення та знищення підрозділів УПА. Вступивши в нерівну боротьбу з регулярними польськими військами, радянськими прикордонними частинами та відділами НКВС, стрільці УПА вдарили по головних укріплених містах - Бірчі, Олещичах, Кузьміні, Новій Греблі і Варянсі, а також по передмістях Перемишля і Любчева. 1 вересня 1945 р. на шосе Белз-Варяж було вбито 19 польських міліціонерів, 15 вересня - знищено міст на шосе Кропиця-Будомир, пошкоджено міст на шосе Любачів-Рава. Впро-

довж вересня стрільці провели цілий ряд бойових операцій, висадивши в повітря деякі мости, залізничну колію, телефонну мережу, опорні пункти. 5 жовтня відділи УПА захопили залізничні станції Кристинопіль і Сокаль-Забужжя. Було знищено станції та вагони, призначені для вивозу населення, а людей, що чекали від'їзду до УРСР, повернуто додому (23).

За неповними даними, протягом лютого-липня 1946 р. підрозділи УПА здійснили понад 50 великих і малих операцій. Серед них особливо значною була операція, проведена в травні 1946 р. спільно з польською антибільшовицькою організацією "Воля і незалежність". Це був напад на місто Грубешів. У його ході було знищено міцно укріплені будинки НКВС й УПБ, звідки звільнено в'язнів. Було вбито понад 30 чол. Втрати повстанців - 1 убитий, поляків - 4 вбитими, 3 пораненими (24).

Наступний етап збройної боротьби УПА на Закарзонні розпочався із здійсненням польським урядом операції "Вісла", з 28 квітня 1947 р. Шість дивізій польського війська оточили українські села, відділи НКВС і чехословацьких прикордонників, заблокувавши кордони на сході й півдні. Операція мала на меті не лише виселення українського й польського населення, а також повне знищення угруповань УПА.

В західні й північні райони Польщі було депортовано 150 тис. українського населення. Виселення українців було підтримане польською громадськістю. До цього призвів антагонізм, що виник в часи війни, коли надзвичайно загострилися відносини між українським і польським населенням, штучно спровокований німцями. Закарзоння майже цілком перетворилося у знелюднену територію.

Почалося суцільне прочісування лісів з метою ліквідації підрозділів УПА. Повстанці чинили мужній опір, однак без підтримки населення вони не могли втриматися під натиском переважаючих польських збройних сил. В таких обставинах головне командування УПА дало наказ окремим загонам пробиватися на захід, решті - перейти на територію УРСР для продовження боротьби із сталінським режимом.

У повоєнний час польська пропаганда наголошувала, що УПА здійснювала фізичне винищення поляків в Закарзонському краї. В той же час польські інформаційні джерела замовчували жертви польського терору серед українського населення Польщі. А вони були значними.

Польська демократична громадськість засудила ганебну і злочинну операцію "Вісла", поставила питання про припинення назавжди дискримінації української меншості, яка тривала до останнього часу. Нині, коли Україна і Польща розбудовують свої держави, необхідно знайти можливості до подолання неузгоджених у минулому питань у відносинах двох сусідніх народів.

1. Киричук Ю. Історія УПА. Тернопіль, 1991. - С.40.
2. Ковалевський З. Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію // Україна: Наука і культура. - К., 1991. - С.76.
3. Лемкин И.Ф. История Лемковины. - Нью-Йорк, 1969. - С.202.
4. Ковалевський З. Назв. стаття. - С.77.
5. Літопис Української Повстанської Армії. - Торонто, 1987. - Т.16. - С.134.
6. Центр. держ. арх. громадських організацій України, ф.1, оп.23, спр.1470, арк.170.
7. Там же, арк.171, 172.
8. Там же, арк.58.
9. Ковалевський З. Назв. стаття. - С.77; Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1953 рр. - Мюнхен, 1953. - С.163, 167.
10. Ковалевський З. Назв. стаття. - С.77.
11. Хрін С. Кризь сміх заліза: Хроніка, 1944-1945. Спогади. - Мюнхен, 153. - С.91.
12. Киричук Ю. Назв. праця. - С.40.
13. Садовий О.С. Куди прямують поляки. - Друкарня ОУН, 1944. - С.11.
14. Щерба Г. Історична правда про переселення українців з Холмщини в 1944-1947 рр.: У спогадах самих переселенців з відстані 45 років // Визвольний шлях. - 1991. - № 11. - С.1376-1377.
15. Хрін С. Назв. праця - С.90-91.
16. Там же - С.91.
17. Там же. - С.111.
18. Мірчук П. Назв. праця. - Мюнхен, 1953. - С.168.
19. Лемкин И.Ф. Назв. праця. - С.212.
20. Мірчук П. Назв. праця. - С.170.
21. Хрін С. Назв. праця. - С.127-128.

22. Літопис УПА. - Торонто, 1987. - Т.16. - С.137.
23. Киричук Ю. Назв. праця. - С.41.
24. Мірчук П. Назв. праця. - С.183.

Сергій Білокінь

Слідчі справи НКВС (джерелознавчі проблеми)

Публікації, здійснені останнім часом на підставі такого зовсім нового типу джерел, як слідчі справи НКВС, допускають у трактуванні досліджуваних явищ очевидні промахи. З одного боку, на виклад і аналіз історичного матеріалу впливає некритичне ставлення до джерел, створених "органами", з іншого - даються взнаки офіційні уявлення самих авторів. Інколи на дослідників справляють вплив московські засоби масової інформації, історичні уявлення яких формувалися апріорно, спочатку без жодного уявлення про джерела.

Раніше у відкритих джерелах відомості про репресованих українських діячів були дуже незначними. Головна вартість робіт, проведених у ті доперебудовні часи (Г.Зленко, Ю.П'ядиком), полягали у зведенні цих відомостей, а ще більше - в закріпленні безпосередньої традиції, розшукуванні родичів тієї чи іншої особи, формуванні джерел, яких доти не було. Одержавши доступ до нових потужних масивів інформації й маючи змогу працювати над ними (зокрема, в ЦДАГО України) без будь-яких перешкод, нові автори швидко створили дуже велику кількість праць. Щоправда на їхніх публікаціях не могли не позначитися як брак традицій, що до них не дійшла, й новизна тематики, так і поспіх, обстановка певного ажіотажу навколо про@СНб [яд%@.Необхідно знати, що найбільш численними силами в репресивному механізмі більшовицької державності, кинутими на боротьбу проти ОУН-УПА, були каральні військові підрозділи НКВС-МДБ, які виконували жандармські функції у збройній боротьбі з українським народом - так звані "чекистско-військовые операции" і масові депортації мирного населення Західної України у глибинні райони радянської імперії протягом 1944-1950 рр. знати, що найбільш численними силами в репресивному механізмі більшовицької державності, кинутими на боротьбу проти

ОУН-УПА, були каральні військові підрозділи НКВС-МДБ, які виконували жандармські функції у збройній боротьбі з українським народом - так звані "чекистско-войсковые операции" і масові депортації мирного населення Західної України у глибинні райони радянської імперії протягом 1944-1950 рр.

Зовсім не з'ясовується політичне обличчя людини, що вона його мала перед арештом: її активність у разі членства в ВКП(б), громадські позиції й стосунки з владою та НКВС. В один ряд ставлять діячів, що стали прямими жертвами режиму, з тими катами, що в боротьбі із собі подібними зазнали поразки. Цілком природно, що, не знаючи особи та обставин її життя, не можна відповісти на запитання, де починається у її зізнаннях завідома дезінформація й де, навпаки, закінчуються свідчення, які, принаймні, після певного переосмислення можна вважати за правду. Одним словом, і це найважливіше, цим публікаціям, як правило, бракує джерелознавчого аналізу.

Характеризуючи слідчі справи НКВС, треба почати з того, яке надзавдання вони виконували, навіщо взагалі їх створено. Режим Третього райху, скажімо, не заводив такого діловодства щодо українців. Справи розпочинали щодо громадян Німеччини у територіях - на підпільників, щоб виявити всі їхні зв'язки й потім ліквідувати. Що ж до людей, яких хапали під час облав, або тих, хто потрапляв до фабрик смерті, то слідчі справи на них нікому не були потрібні. Носії режиму вважали себе за надлюдей, а своїх в'язнів - за людський пил, отож їх десятками, сотнями й тисячами прирікали на ліквідацію без паперів.

Зовсім інакше було налагоджено цю справу в СРСР, де соціальна революція й гімн панівної партії проголосили "Кто был никем, тот станет всем". До кабінетів слідчих приводили вчених, єпископів, письменників, інженерів, службовців. Допитували ж їх люди, як правило, з нижчою освітою (С.Брук, П.Гольдман, Р.Тантлевський). Співробітник "органів" з 1928 р. С.Альтзіцер, що в 1937-1938 рр. виконував обов'язки начальника відділу УНКВС, мав "незакінчену нижчу" освіту. М.Гольдфарб, що "оформлював" митрополита В.Липківського, мав раніше професію "костяника" (сортувальника кісток), його батько працював рубачем м'яса, а потім був просто биндюжником. Соціальній революції подібні висуванці були зобов'язані всім, тож і прагнули довести її до логічного завершення не

за страх, а за совість. У цій ситуації сенс слідчих справ, що клялися на вічне зберігання, зводився до обґрунтування масових репресій. Документували аргументи, чому саме знищення тієї чи іншої людини мало, мовляв, підстави, було "правильним". Крім пакетів для "вешдоков", тепер найчастіше порожніх, у слідчих справах не можна знайти жодного аркуша, що опинився б там без санкції самого НКВС. Якщо у 20-х роках в'язні складали зізнання власноручно, то згодом, під час допитів, навіть самі їхні відповіді писали слідчі, вкладаючи до їхніх вуст те, чого самі вимагали.

Архіви ЧК-ОДПУ-НКВС-КДБ ніколи не закладалися безцільно. Вони призначалися для тих, хто міг би до них у майбутньому звернутися. У цих відомствах формування джерел мало не приховану тенденцію, і її легко простежити. Фальсифікування джерельної бази проходило в три стадії. На першій з них під час трусу вилучалися особисті документи й листування (у випадку з митрополитом Липківським - "чемодан с разн. [ой] переп. [иской]"). 1937 року під час трусів, зокрема, вилучено: у священника с.Мар'янівки Гребінківського р-ну Сави Бідноши щоденник і рукописний "Апостол", в архієпископа Костянтина Малюшкевича - альбом з фотокартками, у священника Івана Павлюка-Кордона - чотири метричні книги й невизначену кількість "различных религиозных рукописей", у єпископа Миколи Карабіневича - архів церковно-окружної ради (12 тек). Очевидно, всі ці матеріали одразу знищувалися. Акт про знищення вилученого під час трусу в Д.Ходзицького листування датується 7 листопада 1944 р., тоді як вирок - шойно 23 листопада.

Наприкінці слідства почалася друга стадія фальсифікування джерельної бази. Вироки трійок мали стандартний вигляд: "Н.РАС-СТРЕЛЯТЬ, лично принадлежащее ему (ей) имущество - КОНФИСКОВАТЬ". Після цього в помешкання засудженого до страти приходили представники 2-го відділу УДБ НКВС та міськфінвідділу, які складали акт конфіскації та окремих опис того, що вилучалося. Конфіскували те, що можна було потім продати через комісійні, державні крамниці. Скажімо, 19 квітня 1938 р. в помешканні художниці С.Налепинської вилучили 19 предметів жіночого одягу й жодної гравюри, жодної картини чи килима, жодного взагалі мистецького твору, жодного папірця. Усе неописане майно підлягало, природно, ліквідації.

Паралельно зі знищенням матеріалів, що органічно нагромаджувалися у фондоутворюювача, йшло формування нової реальності.

НКВС закладало до архіву те й тільки те, що хотіло зберегти й що відповідало його відомчим інтересам. Це й була третя, остаточна стадія фальсифікування джерельної бази.

Маючи тепер справу з таким складним, скомплікованим джерелом, дослідник повинен у кожному конкретному випадку індивідуально підходити до тієї чи іншої справи. Насамперед, за нейтральними джерелами він повинен якомога докладніше вивчати громадську позицію даної особи, по-друге, провести джерелознавче дослідження того, як сформовано конкретну слідчу справу на неї.

22 квітня 1937 р. відомий український митець М.Бойчук підписав зізнання, нібито він "висував потребу боротися з цим становищем, не спиняючись перед активними діями, себто перед терористичними актами, спрямованими особисто проти керівників партії та уряду". Однак знаючи докладно біографію М.Бойчука, це твердження можна приписати не йому, а його слідчому - М.Хасту. Найпильнішої уваги заслуговують твердження М.Бойчука на допиті 4 грудня 1936 р.: "... на Україні був голод, від якого гинуло українське населення, особливо по селах. Потім пішли хвилі арештів української національно-свідомої інтелігенції, які я розцінював як похід проти українців, таких, як я". На нашу думку, це свідчення найточніше відтворює ту ідейну атмосферу, в якій жив і працював на початку 30-х років великий український митець і вся Україна.

Ірина Козак

Політичний і людський профіль генерала Чупринки

Тарас Чупринка, Лозовський-Тур - під такими й іншими псевдонімами знала Романа Шухевича вся воююча Україна. Це - найвизначніша постать у збройній боротьбі українського народу в часи другої світової війни і згодом. Одним з небагатьох він протягом чверть століття боровся проти різних окупантів на українській землі.

У 1926 р. Шухевич за дорученням УВО вчинив замах на польського шкільного куратора Собінського, а через 25 років загинув у селі Білогорці в боротьбі з російським загарбником будучи в тому часі керівником визвольного руху, тобто головою Проводу ОУН, голо-

вним командиром УПА і головою генерального секретаріату УГВР (а також генеральним секретарем військових справ УГВР). Постійно перебуваючи на українських землях, він добре розумів потребу зміни тактики і стратегії боротьби, а найважливіше - ідейних і політичних завдань, якої вимагала змінена дійсність.

Вибраний на III надзвичайному Великому зборі ОУН в серпні 1943 р. головою бюро Проводу ОУН (до речі, це єдиний збір, який відбувся в Україні), він рішуче і послідовно старався втілювати в життя всі прийняті постанови. Відомо, що цей збір порвав з принципом однопартійності у визвольній боротьбі. Серед постанов, які тоді було прийнято, були документи про ставлення до сусідів і до національних меншин в Україні.

Коли в 1943 р. Р.Шухевич перебрав на себе керівництво організацією і цілим визвольним рухом, стало зрозуміло, що німці програли війну і треба готуватися до приходу більшовиків. Перед керівництвом, в тому числі й перед Чупринкою, постали важливі завдання, які треба було постаратися реалізувати:

1) подбати, щоб постанови III надзвичайного Великого збору, платформи УПА і УГВР були засвоєні не тільки провідною верствою учасників визвольної боротьби, а й також найширшими колами населення. Це означало поставити наголос в першу чергу на політичній і духовній, а не лише збройній боротьбі за Українську державу;

2) провести реорганізацію збройних сил, тобто відділів УПА та організувати підпілля, виробити нову стратегію і тактику визвольної боротьби;

3) доправити до замирення з національними меншинами в Україні і сусідами України, тобто засудити відплатні акції;

4) встановити внутрішній мир в нашому народі у ситуації, коли повертався більшовицький режим зі своїм апаратом терору, ідеологічного впливу на людину, коли її примушували ставати коліщатком великої машини.

Цим не обмежувалися завдання, які стояли перед генералом Чупринкою. При будь-якій нагоді він наголошував на тому, що ОУН завжди боролася за самостійну, соборну Україну, але образ тієї України дуже відрізнявся від пропагованого ОУН у 30-х роках, коли національний рух перебував під впливом правих тоталітарних тенденцій.

Усвідомлюючи небезпеку від довголітнього виховання на певних ідеологічних принципах, Чупринка наголошував, яким фальшивим

і шкідливим був погляд, що тільки ООН може вибороти Українську державу. За його словами, державу здобуде тільки цілий народ, а ніколи одна, якою б вона не була сильною, партія чи організація.

Зрозуміло, що така політична настанова мала бути послідовно переведена в практичну політичну дію, а це вимагало від керівника визвольного руху рішучості, мужності, принциповості, а то й твердості.

В тому власне часі і в такій політичній атмосфері прийшло до моєї першої зустрічі з генералом Чупринкою. Мої спомини про нього я буду ілюструвати декількома епізодами, і я дуже бажаю собі, щоб вони зробили вам генерала таким дорогим і близьким, яким він був для всіх, хто з ним співпрацював.

Переконана в правильності політичних засад визвольної боротьби і захоплена масовістю руху за німецької дійсності, я із запалом і оптимізмом взяла участь у тій боротьбі. Виконуючи доручені мені завдання, я зайшла в Тернопільську область і пережила розчарування, яке викликало внутрішній спротив. Справа в тому, що в деяких місцях Тернопільщини горіли польські господарства. Це були відплатні акції за співпрацю поляків з гестапо і нищення українців. В мене було доручення не допустити до таких відплатних акцій. Часто, зрештою, їх жертвою падали невинні, бо ті, що провинилися, тікали до міст або до озброєних польських осередків. Повернувшись до Львова, я висловила обурення з такого роду акцій, і мені запропонували поінформувати про це одну заінтересовану особу. Тою особою був Чупринка.

Звичайно, я в тому часі не знала, що говорю з ним. На зустріч прийшов чоловік у чорних окулярах, ввічливий і скромний, просто товариш, з яким можна говорити так, якби ми знали вже від дитинства. Я розповіла йому про палення маєтків, про реакцію населення, про незрозумілу для мене поставу деяких провідників в тому терені і поставила питання руба: для кого було прийнято такі гуманні і політично розумні постанови, якщо вони ні до чого не зобов'язують? Мій співрозмовник вислухав уважно, поставив додаткові запитання, нічого не боронив, нічого не прикрашав, а навпаки з рішучістю засуджував те, що сталося. Він тільки старався пояснити мені, що треба часу, щоб змінену настанову засвоїли собі всі учасники руху, що гуманність - це чеснота, яку важко реалізувати наказом, але, звичайно, треба докласти всіх зусиль, щоб такі речі не повторювалися.

Про цю зустріч я захоплено оповідала Катрусі Зарицькій і від неї довідалася, хто був моїм співрозмовником. Признаюсь щиро, мені стало незручно. В розмові я не щадила критичних зауваг до деяких явищ у методах боротьби.

Життя показало, що якраз цей мій "виступ" Чупринка сприйняв позитивно. Мабуть, це створило підставу для особистого довір'я. Треба сказати, що Чупринка перевірів подані мною факти і винуватих було притягнуто до відповідальності.

Взагалі Чупринка був дуже чуйний на внутрішні непорядки і надужиття. Гасло "мета освячує засоби" він вважав наскрізь фальшивим і казав, що велику, святу боротьбу треба старатися вести чистими руками. Звичайно, в умовах масового руху траплялись ситуації, які розходилися з такою настановою. Однак це було принципом керівництва визвольним рухом, і провід робив усе, щоб елімінувати негуманні вчинки.

Ще один епізод. Коли більшовики після закінчення війни вдруге зайняли західноукраїнські землі, почалися масові арешти. Протримавши людей деякий час у в'язниці, більшість, а то й майже всіх згодом випустили на волю. Звичайно, між тими, що їх випускали, були й такі, яких терором примусили до агентурної роботи. Більшість з них признавалися, що підписали згоду на співпрацю, але були такі, які не робили того. Чупринка вважав, що більшовики свідомо створюють такі умови, аби ширити розбрат, підозру, провокувати відплатні акції, тобто хочуть допровадити до того, що одних будуть ліквідувати вони і мають надію, що інших будемо ліквідувати ми. Виникає запитання: для кого тоді будувати Українську державу? Він застерігав, щоб не дати до цього спровокувати. Населення буде підтримувати нас тільки тоді, казав Чупринка, коли матиме до нас беззастережне довір'я. Агент, про якого відомо, що він - агент, не є безпекою. Тому Чупринка доручив провести в таких випадках слідство і залишити тих осіб в спокої (більшовики самі з ними розправлялися). Треба сказати, що підпільні суди були організовані на правних основах - з обронцями, суддями, прокурорами. Я сама брала участь в одному з таких судів.

Треба твердити, що таке доручення Чупринка міг дати тому, що воно відповідало настанові переважної більшості членів керівництва визвольного руху.

Взагалі Чупринка ніколи нікого не засуджував без того, щоб не поговорити і не розвідати, чому конкретна особа пішла на той чи

інший вчинок, і ніколи не від кого не вимагав неможливих речей. Коли його особисту зв'язкову Марійку зловило КДБ і вона під впливом рафінованих тортур зрадила одну криївку; хоч знала їх більше, він виступив в її обороні. Критерієм його ставлення до людей було завжди особисте довір'я. Людяність і пошана до людини впливали з його глибокої релігійності.

І ще один епізод. Більшовики арештували провідницю Українського Червоного Хреста у Львівській області Ладу при виконанні дуже важливих завдань. Нам вдалося викупити її на волю. Очевидно, більшовики розраховували на те, що, уможлививши її втечу, підуть її слідами і викриють зв'язки. Ми покладалися на великий досвід Лади, яка зуміє "відв'язатися" від тих, що за нею стежать. Було зрозуміло, що коли більшовики дізнаються, кого вони мають у своїх руках, доля Лади буде страшною. Запланована операція вдалася: Лада непомітно втекла до Львова і прийшла до свого батька. В тому часі я перебувала якраз у тій околиці, і батько Лади передав мені вістку, щоб я якнайскоріше з ним зв'язалася. Лада розказувала жахливі речі про методи допитів, очні ставки та тюремний побут. Не викликало сумнівів, що більшовики намагатимуться за всяку ціну дістати її знову у свої руки. Тому я і заступник шефа штабу УПА Лицар (Олекса Гасин) звернулися до одного з командирів УПА, щоб примістити Ладу в однісі з криївок, які він мав до диспозиції в тому терені. На жаль, той командир від того відмовився, хоч особисто і він, і його родина мали багато причин бути вдячним Ладі за те, що вона для них зробила. Коли Чупринка довідався про те, що Ладу схоплено, він дуже гостро скарвав того командира і написав йому таке: "Якщо б Лада, яку Чупринка знав і високо цинив, замовила його на зустріч коло самого Львова, він був би без вагань на ту зустріч пішов і забрав її до своєї криївки. Він твердив, що більшовики будуть всілякими способами викликати серед нас взаємне недовір'я. Тому ми мусимо бути дуже відпорні на це. Визвольна боротьба є можлива тільки тоді, коли існує гурт людей, який має до себе беззастережне довір'я".

Дійсність примушувала нас бути обережними і водночас вдаватися до ризикованих дій. А це могло базуватися тільки на людському довір'ї.

Найтяжчим моїм обов'язком було повідомити Шухевича про арешт його родини. Він був людиною, готовою на особисту жертву, і довів це цілим своїм життям. Водночас це була людина дуже чутлива, зокрема у ставленні до родини, розповідав часто про неї, особливо про

дітей. Він прийняв цей удар мужньо, але змінився на очах. Розпитав докладно про умови, які супроводжували арешт, про те, де примістили родину, але заборонив наступ на тюрму з метою її визволити. На його думку, шанси на успіх були мінімальними, а людські втрати великими.

Прикметою характеру Чупринки було те, що він був вимогливий до виконання обов'язків, але розважливий і уважний до життя людини. Тому він не був готовий легковажно нараджувати підлеглих йому людей на втрати. Знаючи, наприклад, що для контакту з його родиною не можна було використовувати існуючі підпільні зв'язки, тільки треба було послуговуватися іншими, доволі ризикованими шляхами, він не доручав, а просив втримувати контакт з ними.

Чупринка жив в особливо тяжких обставинах. Нікого більшовики не шукали так, як його. Коли вони дізналися, що він якийсь час перебував в одній ділянці лісу, то оточили цілу ділянку, руками розгортали листя і двометровими дротами шукали криївку.

Чупринка був хворий, але сповнений оптимізму і незламності. Своєю велику енергію він використовував також на те, щоб вивчати чужі мови. Сам вивчив добре англійську, слухав передачі "Бі-Бі-Сі" і вимагав того від нас. Вважав, що потрібно постійно працювати над собою у вільні від обов'язків хвилини, і це допоможе навіть у суворих умовах залишитися в духовній рівновазі. На одній із зустрічей, коли він доручав мені їхати на Захід, Чупринка витягнув карту, знайшов на ній Львів і Мюнхен і сказав: "Як ви там дійдете, я не знаю, але не маєте права йти організаційними зв'язками, бо там включилося десь КДБ, ми не знаємо тільки поки що, де. Почавши від Закерзоння, ви здані виключно на власні сили". Провідником закерзонського терену був тоді Ярослав Старух-Стяг. До нього Чупринка написав, що зобов'язує його шукати разом зі мною відповідного шляху на Захід, який дав би мені хоч мінімальний шанс на те, щоб добитися до Мюнхена, в противному разі подбати про те, щоб я повернулася назад. Для Чупринки було важливо налагодити зв'язок з тією частиною ОУН, яка діяла за кордоном України, але не за всяку ціну. Справа в тому, що організаційними зв'язками йшли на Захід шеф штабу УПА Дмитро Перебийніс-Грицай і член проводу ОУН Дмитро Маївський, і обидва потрапили в засідку на чесько-німецькому кордоні. Перебийніс і Маївський згинули, і багато пізніше виявилось, що від Праги організаційний зв'язок був у руках КДБ. Це було причи-

ною, чому Чупринка заборонив мені використати організаційний зв'язок.

Роман Шухевич був особисто дуже скромною людиною. Тому він довго не хотів прийняти ранг "генерала", мотивуючи це тим, що не має для цього відповідної фахової освіти. З його скромності випливало також те, що не любив назви "герой", зокрема, коли це мало відноситися до його особи. Одного разу він дуже різко зреагував на таку оцінку і заявив, що, якщо говорити про героїство, то на це заслуговують селяни. "Ми ті, що добровільно рішилися бути учасниками визвольної боротьби, - казав він, - маємо зброю і можемо дорого продати своє життя. Зате селяни є безборонні, вони залишаються по своїх хатах зі своїми дітьми, готові взяти на себе всі удари, але не дивлячись на те, вони беззастережно підтримують нас і дають нам потрібну поміч. Без них наша боротьба була б неможливою".

В таких умовах підпільної боротьби, щоб забути хоч на хвилину про дійсність, ми втікали від неї у світ мрій і фантазій. Одного разу, наприклад, говорили про те, що кожний з присутніх буде робити, коли нам пощастить дожити до самостійності України, залежно від особистих зацікавлень фантазували про всілякі важливі державні становища. До розмови втрутився Чупринка і з властивим для нього гумором накреслив наші перспективи. "Українською самостійною державою, - сказав він, - керуватимуть передусім ті, хто вже тепер у державному радянському апараті, але залишився щирим українським патріотом. Бо ці особи мають належне вишколення та досвід. Це саме стосується і найвищих старшин в армії. В українській самостійній державі вони стануть дояльними громадянами своєї держави. Бо воювати за державу - це одне, а керувати державою - це зовсім щось інше. І тому для тих, кому пощастить дожити до самостійності України, залишаться відкритими хіба такі можливості: лікарні, санаторії, доми старців, доми нервово хворих тощо". Цей останній епізод я описала у своєму споміні про Чупринку ще в 1968 р. і він надрукований в "Українському Самостійнику" (ч.128 за квітень 1968 р.). Р.Шухевич ніколи не мав ілюзій щодо того, яка доля його чекає. Коли в липні 1944 р. загальний збір УГВР одногосно вибрав його генеральним секретарем УГВР, він сказав таке: "Ми всі вояки УПА і всі підпільники, в тому числі і я, повністю свідомі, що раніше чи пізніше доведеться згинуть в боротьбі з брутальною силою. Але запевняю вас - ми не будемо боятися вмирати, бо вмирати будемо свідомі того, що станемо добрим українською землею. Ця наша рідна

земля потребує ще багато добрива, щоб у майбутньому виросла на ній нова українська генерація, яка довершить те, що нам не суджено завершити. Ми віримо глибоко в молоде українське покоління, що прийде по нас...".

Роман Зварич

Революційна стратегія УПА

XX століття характерне тим, що в результаті національно-визвольних воєн поневолених народів розвалилися всі імперії світу. Цьому розвалу передували процеси національного визволення, що мали свою стратегію визволення.

Українська Повстанська Армія виробила таку революційну стратегію, яка відповідала суворим вимогам часу. Національна революція - це насамперед змагання за владу й суверенітет нації. Це широкогранний, різноманітний процес, який розвивається у всіх сферах життя народу. Визначальними у цьому є збройні сили держави - чинник, який забезпечує державний суверенітет, моральне право народу правити собою.

Однак це не означає, що кожна національна революція законмірно має завершитися збройним повстанням проти колонізатора-окупанта. Стратеги національної революції мусять насамперед враховувати об'єктивні історичні, політичні та суспільні умови, намагаючись змінити ці умови на свою користь, максимально конфронтуючи з ворожою окупаційною системою поневолення на кожному відтинку життя. В умовах тотального ворожого наступу навіть той малий хлопчина-школяр, який відмовляється говорити мовою окупанта, виконує революційний почин. Коли під революційним тиском умови змінюються, то, ясна річ, потрібно застосовувати гостріші засоби, завжди маючи на увазі, що революційна стратегія вимагає відвоювання влади нації. Коли існують відповідні об'єктивні умови для мобілізації збройного повстання, то їх потрібно використовувати.

На початку 40-х років в Україні якраз і виникли об'єктивні умови, які вимагали нових форм і нової стратегії революційної боротьби. Постає можливість, чи вартіше, необхідність, проводити замість

виключно законспірованої революційної боротьби відкрити збройну всенародну революційно-повстанську війну проти всіх окупантів українських земель.

На кого орієнтуватися в цій боротьбі, враховуючи насамперед те, що зіткнулися дві воєнно-імперіалістичні системи, одна з яких мала підтримку так званого демократичного Заходу? На початку другої світової війни було цілком зрозуміло, що більшовицька Росія є смертельним ворогом України. А що ж нацистська Німеччина, яка була змобілізована до війни з комунізмом, крім того, що взаємні імперіалістичні інтереси в 1939 р. вимагали певного охолодження воєнної гарячки після підписання пакту Молотова-Ріббентропа?

Все-таки вже було ясно, що Німеччина рано чи пізно піде в наступ проти Росії. Невизразним було лише те, яким буде ставлення гітлерівської Німеччини до України та її державницьких прагнень. Хоча Гітлер нібито визначив своє наскрізь негативне ставлення до народів східної Європи у "Майн Кампф", провідні члени ОУН як на Заході, так і на українських землях вважали, що німцям певно залежатиме на тому, щоби мати українців за союзників у війні проти більшовицької Росії. Однак на таких непевних політичних прогнозах не можна було розробляти революційну, політичну й військову стратегію визвольної боротьби. Тим більше, що Німеччина вже частково відкрила свої карти в Закарпатті, коли в Хусті було проголошено українську державність.

Отже постало питання: на кого орієнтуватися, на кого робити ставку? ОУН під проводом Степана Бандери прийняла принципове рішення, що єдиним орієнтиром у визвольній боротьбі можуть бути лише власні сили українського народу, які ніколи не підведуть і на яких завжди можна твердо покладатися. Однак провід ОУН також розумів, що коли робити ставку на власні сили народу, то потрібно озброїти цей народ, дати йому можливість захищатися не лише від більшовицьких імперіалістів, а й від нацистів, якщо їхні наміри виявляться загрозовими для державницьких інтересів України. Тому було вирішено проголосити відновлення Української державності при першій же нагоді, що й сталося 30 червня 1941 р. у Львові, коли було створено українське державне правління на чолі з прем'єр-міністром Ярославом Стецьком. Незважаючи на військові й політичні плани гітлерівської Німеччини, потрібно було виразно заманіфестувати, що український народ є суб'єктом власної

національної влади, а не об'єктом колоніального насильства будь-якого наїзника.

Жодна держава довго не проіснує і не втримається, якщо не матиме своєї владозахисної сили. Однак, щоб приступити до створення такої збройної фаланги, потрібно було виробити нову військову доктрину, похідну від політичної стратегії ОУН. Таку нову стратегію розробив Роман Шухевич.

Генерал-хорунжий Р.Шухевич (Тарас Чупринка) насамперед керувався твердим переконанням, що новітня епоха історії - це доба тотальних воєн, в яких вирішальними будуть не самі війська та технічні засоби ведення війни, а цілі народи, озброєні вірою у праведність їхньої боротьби, справедливість ідеї національної свободи. Доба традиційних воєн, коли дві армії зударялися на полі бою і в яких перемагала, як правило та з них, що була сильніше озброєна і краще вишколена, минула.

Шухевич-Чупринка розумів, що в революційно-повстанських війнах не має бути цивільних. Увесь народ стає воїном. В таких умовах воєнний стратег дорожив життям кожного повстанця, який через його відданість ідеї важив вдсятеро більше, ніж озброєний модерною технікою вояк. В УПА була залізна воєнна дисципліна, але вона не була уведена згори диктатом, а радше походила з душі кожного воїна-повстанця. При повній підтримці народу, який вірив у своїх лицарів, індивідуальний героїзм поодиноких упівців-оунівців перейшов у всенародне явище, у масовий героїзм.

Революційно-повстанська стратегія ОУН-УПА, розроблена Р.Шухевичем, полягала в тому, щоб владозахисна сила української нації була скрізь відчутною, але незримою, щоб окупант перебував під її постійною воєнною та психологічною облогою, але щоб він її не бачив. Це вимагало надзвичайної тактичної швидкості бойових дій, швидкого удару та раптового зникання. Упівці вражали найслабкіші місця у ворожому таборі, використовуючи елемент несподіваного нападу, щоб пізніше, поки ворогові не вдалося закріпитися після бойових втрат, реалізувати контрнаступ, але вже проти відокремлених, набагато менших військових з'єднань. Очевидно, ворог ніколи не міг знати, на котре з них звернуть свою увагу повстанські загони. Він не міг знати ані коли, ані звідки буде удар. Таким чином, ініціатива у воєнних операціях була на боці повстанців. У лавах окупанта, який перебував у постійному страху перед непередбаченою засідкою, наставала паніка. Окупантові вида-

валося, що повстанці перебувають скрізь навкруги. Очевидно, що під таким психологічним тиском командири окупаційного війська також мусли розпоршувати свої формування, що призводило до ослаблення ворога.

Дехто хотів би аргументувати, що внаслідок незлічених втрат і жертв протягом довгих років зтяжної збройної боротьби за визволення рішення проводу ОУН та пізніше головного командування УПА організувати всенародне повстання на основі політичної та військової стратегії національної революції було помилковим. Таке твердження є до певної міри навіть безвідповідальним. По-перше, якщо ОУН і УПА не вели такої визвольної війни під час і згодом після другої світової війни якраз на захист безборонного перед нацистським та більшовицьким насиллям населення, то втрат напевно було б набагато більше. По-друге, сама ця боротьба була однією з головних причин переродження людини з обезвласненого раба на гордого, свідомого своїх прав борця за самостійну й соборну Українську державу. Цей нововідтворений дух князя Святослава з його шляхетним "Йду на ви", зухвалий дух запорожців, які віддавали життя за віру, славу й волю, втілювався не лише в кожного оунівця-повстанця, а і в кожного українця, який завдяки цій героїчній безприкладній в історії боротьбі відчув гордість за приналежність до української нації і лють за кількасотлітнє колоніальне існування України. Цей дух передавався з покоління в покоління, інспіруючи одержимі виступи шести-, семи- та восьмидесятників, сприяючи появі в пересічному українцеві якогось внутрішнього опору на спроби Москви перекреслити саме поняття "Україна".

По-третє, якщо рішення організувати всенародне повстання було помилковим, то слід поставити запитання: яке рішення було б правильним у той час? Йти на співпрацю з нацистською Німеччиною, яка прогнала війну? Шукати інших союзників? Де? Чи взагалі нічого не робити? ОУН-УПА таки шукала прибічників з-посеред природних союзників, серед тих народів, які самі опинилися в подібній ситуації, тобто були поневолені більшовицьким та нацистським імперіалізмом і проти котрих вони вели визвольну війну. Таким чином, за ініціативою ОУН-УПА в 1943 р. дійшло до скликання конференції поневолених народів, на якій були присутні представники 13 національно-визвольних рухів. Ця конференція стала основою для виникнення Антибільшовицького блоку народів (АБН), який став координаційним центром їх національно-визвольної боротьби.

Завдяки такій революційно-повстанській стратегії Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія, яка була всенародною армією української нації, зуміли встояти в боротьбі проти двох найбільших, найжорстокіших воєнних держав в історії людства - нацистської Німеччини та большевицької Росії. Навіть Давид мав лише одного Голіафа. А ОУН-УПА мала їх двох і боролася проти них стільки років...

Володимир Чумаченко

Підпілля ОУН на Одещині 1941-1942 рр.

Традиційну думку про те, що ОУН існувала на теренах Західної України, треба сьогодні відкинути. Масмо доволі фактів того, що українське протинацистське підпілля активно діяло протягом німецької окупації по всій Україні, в тому числі й у південних областях. Є серйозні аргументи на користь того, що підпільники ОУН, а також похідні групи активно діяли на Одещині.

За спогадами Я.Дзидри, активного учасника тих подій, похідна група ОУН на початку серпня 1941 р. провела збори в селах Максимівці, Юрківці, Любашівці, Вербовому, Семидубах, Крутенькому та Березівці Одеської області, під час яких оголошувала населенню про самостійність України, зорганізовувала владу. Невдовзі по цьому за допомогою місцевого мешканця - колишнього петлюрівського повстанського отамана - тут було створено постійну мережу ОУН, складену головню з наддніпрянців.

Центром обласної ексекутиви ОУН став спочатку хутір Новий побут, а з 23 серпня по 6 вересня - радгосп ім.Кірова.

13 вересня похідна група, пройшовши через села Сироцьке, Раухівка, Маринове та Сербку, дісталася до Благоевого, де й провела першу робочу нараду крайової ексекутиви ОУН. Крім того, в самому Благоевому було проведено сільські збори, на яких проголошено самостійність України, а також вказано, що відтепер колгоспи та радгоспи скасовуються, а земля повертається селянам, що дістало схвалення серед болгар - мешканців села. Аналогічні акції члени ОУН проводили і в інших селах області.

Підпільники працювали в складних умовах протидії з боку сигуранци, позаяк румунська окупаційна влада вважала землі між Дністром та Бугом територією Румунії і намагалася ні в якому разі не допустити тут діяльності українського підпілля. Аналогічно поводити себе й гестапівці після проголошення Акта 30 червня 1941 р.

Однак попри серйозні труднощі формувалися окружні проводи ОУН, члени яких направлялися в різні райони області. 2 жовтня на нараді окружних проводів член одеського обласного проводу Луженко провів інструктаж, як працювати в глибокому підпіллі. Ярослав Стецько відзначав, що похідні групи на Одещині блискуче справлялися з поставленим завданням, незважаючи на втрати, завдані німецькими та румунськими окупантами.

Протягом окупації в самій Одесі активно працювала мережа ОУН, займаючись зокрема підпільною видавничою справою, друкуючи різноманітні пропагандистські та інформаційні матеріали. Тут видавалися листівки вірменською та грузинською мовами для відповідних національних відділів УПА. В Одесі друкувалася також значна частина центральних видань ОУН-УПА. З метою цієї роботи сюди приїздив керівник Головного пропагандивного осередку УПА Осип Позичанюк. Виходив друком також підпільний журнал "Чорноморський вісник". В підпільній друкарні готувалася література для Дніпропетровського крайового проводу та обласного проводу Донбасу. Звідси розходилися друківані підпільні інформації, бюлетені з радіоновинами Бі-Бі-Сі.

Одним з важливих завдань, поставлених перед учасниками похідних груп ОУН, було збирання фактів геноциду проти української нації, що мали місце протягом усього існування радянської влади на Україні.

Цікавим питанням є проблема стосунків підпілля ОУН з місцевим населенням. Більшість фактів свідчать проте, що вони були досить приятними, бо місцеві мешканці часто подавали допомогу підпільникам.

Існують свідчення того, що підпілля ОУН вступало в боротьбу з радянською підпільною агентурою на Одещині.

Серйозною проблемою у вивченні означеної теми є відсутність значної кількості документальної інформації в тих чи інших джерелах.

УПА й поляки: довгий шлях до порозуміння

Відносини між поляками й українцями на західноукраїнських землях завжди були суперечливими. Сумний вантаж ненависті й постійної ворожості не давав можливості обидвом народам знайти спільної мови. Українці ще добре пам'ятали часи пацифікації. Поляки ж продовжували стверджувати, що Західна Україна була і є частиною Польщі. Польсько-українські відносини перед другою світовою війною можна назвати ворожими. Такими вони залишалися й під час німецької окупації.

З перших днів окупації поляки також утворили своє підпілля. Воно було спрямоване проти німців, однак займалося терористичними акціями й проти українського населення. Крім того, значна кількість поляків брала участь у каральних акціях проти УПА. "У терені, опанованім нашим повстанським рухом, - вказувалося у тогочасних документах українських націоналістів, - німці стараються насадити свої відділи, зложені з жандармерії, чужонаціональних, силою звербованих військових формацій, в першу чергу поляків" (1). Масово вбивати українців польські екстремісти почали вже у квітні 1942 р. на Холмщині, хоч на II конференції ОУН було підтверджено право поляків на власну державу. "УПА визнає право польського народу на власну державу, - вказувалося у тогочасних виданнях ОУН. - Цю позицію ми висловили в наших офіційних виданнях, а на другій конференції ОУН в квітні 1943 р. ми виразно заявили стремління до мирної ліквідації другорядних фронтів, до яких зачисляємо усі фронти, за винятком большевицького й гітлерівського" (2). Особливо масові мордування українців відбувалися на Волині, яку під час пацифікації старалися заселяти польськими колоністами-осадниками. У відповідь піднялася хвиля репресивних дій проти польського населення Волині, яка переросла у справжню "етнічну чистку". Протягом 1943 р. УПА практично очистила ці терени від поляків. "Влітку 1943 р. Волинь майже повністю лишається під владою УПА, - пише М.Лебець. - Поляки, що одержали наказ опустити терен, здебільшого добровільно той наказ виконали" (3).

Поляки почали відплатні акції по всій Західній Україні. Крім підпільних організацій ("Польська організація підземна", "Армія

Крайова", "Легион смерті" та ін.) і формувань при німецькій окупаційній адміністрації, на українських землях почали діяти польські промосковські партизанські загони. Зокрема, на Волині діяла група ім. Т.Костюшка (4).

В цілому вороже ставилися до українців й польські еміграційні кола. Польська громадкість відкидала навіть саму думку про співпрацю з українцями, а польська преса писала, що українці не є народом й що "українське питання" створене німцями для послаблення Польщі. "Українці не мають минулого, - читаємо в газеті "Велька Польська", - отже не можуть мати своєї держави" (5).

Навесні 1943 р. відділи АК з'явилися й на Галичині. Посилилися дії більшовицького польського підпілля, особливо бойових груп "Гвардії Народової". "Удари АК спрямовані, в першу чергу, проти мирного українського населення", - свідчить історик (6). Очевидці згадують: "Не можна поминути факту, що грузовик з тілами розстріляних (українців) від'їхав під регіт польської вулиці, що п'яніла з радощів" (7).

Вороже ставлення до українців було характерним для польського шовіністичного елемента, головне верхівки. Однак були й тверезомислячі поляки. Наприклад, польська радіостанція "Світ" восени 1943 р. стала шукати шляхів порозуміння з українцями (8). Та це траплялося рідко. Перепони до співрозуміння створювала також Москва, обіцяючи полякам за допомогу власну державу. Більшовики вдавалися й до провокацій. Відомо, що червоні партизани перевдягалися в упівську уніформу й тероризували польське населення (9).

Тим часом польська еміграція в Лондоні святкує 600-річчя прилучення "Червєнських городів" до Польщі й на увесь світ проголошує, що західноукраїнські землі завжди були польськими.

З поверненням Червоної армії польсько-українські стосунки не поліпшилися. Продовжувалося мордування українського населення. "Морди невинних свідомих українців польськими терористами у Перемишльській області стали зараз явищем денного порядку, - читаємо у тогочасному джерелі. - Навіть найтемніші елементи насичені шовіністичним духом, беруть участь в терористичних акціях, щоб знищити "хоча беднего гайдамаку" (10). Українське підпілля змушене було провести у першій половині 1944 р. кілька відплатних акцій. Поляки зазнали великих втрат - 5100 чол. убитими. Після цього значна частина їх переселилася до Польщі.

5 квітня 1944 р. закордонний уряд Миколайчика оголосив заяву про співпрацю між "Польськими збройними силами краю" (АК) й Червоною Армією на західноукраїнських землях. Спільні польсько-більшовицькі каральні загони розв'язали терористичні дії проти українського населення і збройну боротьбу проти УПА. "Москва через В.Василевську обіцяла полякам державу аж за Віслою", - повідомлялося в тогочасному виданні УПА (11). Серед польського населення пішли чутки, що українські військові формування нібито брали участь на боці німців у придушенні Варшавського повстання. І хоч це не відповідало дійсності, такі чутки ще більше загострили стосунки з поляками (12). АК разом з НКВС провели ряд каральних операцій проти українського населення на Холмщині, яку Сталін мав передати Польщі.

Тим часом УПА продовжувала закликати поляків утворити спільний фронт проти Москви. Вона випускала брошури, листівки й вела пропагандистську роботу серед польського населення. Однак поляки продовжували вірити Сталіну, залишаючись на позиціях, котрі характеризувались гаслом "Українці - за Збруч".

У 1945 р. між СРСР й Польщею був укладений договір, який визначав польсько-українським кордоном лінію Керзона, з деякими відхиленнями на користь Польщі. До неї переходили Лемківщина, Любачівщина, Холмщина й Підляшшя. Ще наприкінці 1944 р. більшовики розпочали акцію по відселенню українців з цих районів.

Спочатку польський небільшовицький рух брав у цій акції участь. Але дуже скоро Сталін і його польська креатура почали боротьбу проти нього. 18 червня 1945 р. в Москві розпочався відкритий судовий процес над 18-ма визначними представниками польського підпілля (13). Змінилося ставлення Сталіна й до АК, яку він ще недавно називав "героїчною армією". Більшовики завдали удару усій її структурі.

Польські патріоти, нарешті, зрозуміли, що їх місце знаходиться разом з УПА в Антибільшовицькому блоці народів (АБН). 18 травня 1946 р. між польським й українським підпіллям був укладений договір. Наприкінці травня УПА спільно з поляками провела акцію в м.Грубаневі (14). Довгим і тяжким був шлях до порозуміння. Проте УПА зробила все можливе для цього.

1. Німецька орда палить й мордує людей // До зброї. - ОУН, 1943. - I. - Ч.1. - С.4.

2. Садовий О. Куди прямують поляки. - ОУН, 1944. - С.4.
3. Лебедь М. УПА. - Ч.1: Німецька окупація України. - С.59.
4. Політичні новини // Інформатор. - ОУН, 1943. - Р.П. - Ч.12. - С.13.
5. Польське питання. - ОУН, 1944. - С.3.
6. Верига В. Дорогами другої світової війни: Легенди про участь українців у Варшавському повстанні 1944 р. та Українську дивізію "СС-Галичина". - Торонто, 1980. - С.96.
7. Вісті з України // Інформатор ОУН, 1943. - Ч.18. - С.4.
8. Там же.
9. Лебедь М. Назв. праця. - С.40.
10. Вісті з ЗУЗ // Самостійник. - ОУН, 1944. - Р.П. - Ч.2. - С.4.
11. Повстанець. - УПА, 1945. - Р.П. - Ч.4. - С.5.
12. Верига В. Назв. праця. - С.20.
13. За Україну. - ОУН, 1945. - Ч.1. - С.4.
14. Мірчук П. УПА, 1943-1953. - Львів, 1991. - С.184-188.

Павло Медведок

Українське націоналістичне підпілля в Східній Україні за документами поліції безпеки та СД

Серед досить великого кола джерел, що стосуються розвитку українського національно-визвольного руху під час другої світової війни, особливе місце належить німецьким документам цього періоду. Різні за походженням, що свідчить про зацікавлення українським націоналістичним рухом відповідною стороною, ці документи віддзеркалюють не тільки її бачення національно-визвольної боротьби протягом нацистської окупації, а й українського питання взагалі. Водночас згадані джерела свідчать про те, яких заходів вживали окупанти для боротьби проти ОУН та УПА й наскільки ці заходи були вдалими.

Щодо об'єктивності тих чи інших документів, слід зазначити, що навіть у випадках, коли вони вміщують неправдиву чи частково правдиву інформацію, їх значення полягає в тому, що вони дають

дослідникам можливість з'ясувати, наскільки німецькі установи були поінформовані про українське підпілля.

Документи, про які йтиметься мова, складаються із звітів, підготовлених службовцями поліції безпеки (ЗіПо) та СД. Вони базуються на фактах і через це є досить точними. Взагалі саме органи безпеки III рейху, мережа яких охоплювала майже всі окуповані території, володіли найбільшою інформацією про оунівське підпілля в цілому і в Східній Україні зокрема.

Дуже цінними є звіти спеціальних оперативних груп (айнзатцгрупен), перед якими ставилися завдання придушення протинімецького опору та знищення євреїв на окупованих територіях. В наших архівах ці документи подаються під загальною назвою "Ereignismeldung UdSSR" (пізніше - "Meldungen aus den besetzten Ostgebieten") і охоплюють час від липня 1941 р. до травня 1943 р.

Вже перші місяці окупації, особливо після 30 червня 1941 р., яскраво показали діячам ОУН справжнє ставлення нацистів до ідей української державності. Арешти провідних українських функціонерів, що відбулися в липні 1941 р., змусили ОУН перейти з напівлегального становища до цілковитого підпілля і спрямувати зусилля на зміцнення організаційної мережі в західних областях та на поширення діяльності в Центральній та Східній Україні. Ці численні спроби не залишилися поза увагою службовців СД.

Багатосторінкові повідомлення оперативних команд вміщують аналітичні огляди стану справ в окупованих районах Східної України. СД насамперед турбувало те, наскільки місцеве населення є готовим для сприйняття оунівської пропаганди і які його прошарки здатні стати базою для утворення національних організацій. Ось як розповідається про це в звіті айнзатцгрупи "С": "Більшість українців, що залишилися, повністю політично неінформовані і отупіли від більшовицького терору. Вони ледве чи щось знають про український націоналістичний рух та його керівників, навіть про існування такої організації... Досі ім'я Бандери невідоме більшості місцевих селян". І далі: "Після декількох невдалих спроб бандерівської агітації безпосередньо серед селян західноукраїнські студенти, що її проводили, звертаються зараз до східноукраїнської інтелігенції малих міст". Саме діяльність цих функціонерів ОУН, що просувалися на схід услід за наступаючими частинами вермахту, викликала гостре занепокоєння поліції безпеки та СД. Відмічалось, що багато з них прибуло під виглядом військових перекладачів і походить із

західноукраїнських земель. Між командуванням групи армій "Південь" та керівництвом СД виникали навіть сутички щодо подібного використання вихідців із Західної України. Поліцейські урядовці вважали присутність останніх у східних областях свого роду бомбою сповільненої дії. Все це не поліпшувало і без того досить складні стосунки між службою безпеки та армією.

З часом найгірші побоювання службовців СД підтвердилися. Повідомлення з Миколаєва і Запоріжжя свідчили, що в умовах безладдя у перші місяці окупації велика кількість посад в місцевому самоврядуванні була зайнята саме західними українцями - членами ОУН: "Ці люди намагалися отримати керівні посади в управлінні (міськуправі, допоміжній поліції тощо)... Навіть на посади бургомістра та його заступника було запропоновано прихильників Бандери".

Як свідчать документи, прибулі оунівці намагалися усунути з місцевих органів росіян або навіть і фольксдойче. Згадані посади використовувалися членами ОУН для поширення впливу своєї організації серед місцевих мешканців.

Однак за спостереженнями СД, навіть у таких великих містах, як Харків і Полтава, "більша частина населення турбувалася виключно проблемами щоденного існування... Міське населення бажало лише хліба та праці...". "Підпільна мельниківська організація в Харкові, - повідомлялося в звіті служби безпеки, - як і в більшості інших міст, склалася з прибулих емігрантів із Західної України". Там же зазначалося, що місцева інтелігенція, з одного боку, дуже обережно ставиться до закликів бандерівської пропаганди, а з другого, - побоюється бути звинуваченою у зраді своєму народові.

Німецькі документи свідчать про те, що разом з просуванням лінії фронту на схід і поступовим переходом окупованих територій до складу рейхкомісаріату "Україна" зростала інтенсивність репресивних заходів щодо ОУН. Тут поліція безпеки та СД відчували себе цілковитими господарями, яким більше не заважало командування вермахту, що часто крізь пальці дивилося на активність оунівців на своїй території.

В першу чергу репресовувалися західноукраїнські емігранти. Кінець 1941 року був позначений розгортанням "чистки" органів місцевого управління та охоронних команд. Арешти, які відбулися в Миколаєві, Херсоні та Запоріжжі, дають підставу говорити про досить широку підпільну мережу в цих місцях.

Однак, як зазначалося в рапортах СД, масштаб руху в східних областях не досяг того рівня, що був притаманний, наприклад, району Києва, де діяли тисячі членів ОУН. Взагалі німці вважали, що саме в Києві перебуває централь мельниківського руху в Східній Україні. Про це свідчить звіт шефа поліції безпеки: "На чолі (централі) стоїть доктор Кандиба, біля якого згуртувалися західні українці. Біля цього штабу стоїть Національна рада, яка організована д-ром Кандибою під проводом проф. Величківського та заступника Чудінова... Чисто націоналістичною організацією є спілка письменників у Києві під керівництвом поетеси Ядвіги Теліги... Сильний центр національно-українських сил існує в Київській Академії Наук". Інший документ повідомляє, що керівні члени бандерівського руху в Києві також належать переважно до інтелігенції. Як видно із списку київських членів, це були професори, учителі, студенти, поети. "З допомогою пропаганди, здебільшого веденої функціонерами із Західної України, рух дістав досить широку підтримку".

Такий стан справ, звичайно, не влаштовував окупантів, які вбачали в діяльності націоналістів загрозу своєму пануванню. Прокотилася хвиля арештів та висилок оунівських функціонерів, як наприклад, адвоката Миколи Багрянського, Василя Кузьмука та багатьох інших.

Керівництво служби безпеки добре розуміло, що успішна боротьба проти націоналістичного підпілля потребує ретельного вивчення його організаційної структури та методів діяльності. Звіти айнзатцкоманд, що вміщують таку інформацію, були здобуті шляхом вивчення трофейних оунівських матеріалів, на допитах арештованих або за агентурних донесень. Німецькі урядовці відзначали насамперед досить високий рівень конспірації, притаманний мережі ОУН у Східній Україні. В чому полягали основи цієї конспірації? Цитуємо: "Було запроваджено п'ятіркову систему побудови організації аж до рівня повіту. Контакти між керівництвом і членами були суворо таємними. Оунівці вживали різні псевдоніми. Тільки знаючі їхні таємні клички, можна було проникнути до них".

"Легенди" забезпечувалися досить майстерно виготовленими документами. Добре діюча інформаційна служба повідомляла територіальних керівників про найменші події в повітах і районах. Інформації та звіти були, як правило, зашифровані і передавалися у формі естафет. СД виявило, і ставило собі це у велику заслугу, центр загальноукраїнського руху, яким був міський уряд Києва на чолі з

Богадієм. Повідомлялося, що після ліквідації Національної ради і Церковної ради він організував так званий "відділ для віросповідання", який мав здійснювати політичну роботу.

Із занепокоєнням повідомлялося в поліцейських звітах про намагання ОУН поширити вплив на особовий склад охоронних команд та міліції Києва й інших міст. Як члени ОУН були викриті командир української армії в Чернигові Турац та командир самооборони в Херсоні Конрад. Наведені дані про кількість арештованих службовців української міліції та охоронних команд свідчать загалом про міцні позиції націоналістичного підпілля в цих формуваннях.

Болючим місцем для служби безпеки була діяльність організації "Просвіта". Шеф поліції та СД в своєму звіті від 9 жовтня 1942 р. так оцінював діяльність забороненої на той час "Просвіти": "Тривають спроби організації "Просвіта" поширити свій вплив на загальне суспільне життя України. Дедалі яснішою стає ціль "Просвіти" - подолати всі інші впливи, в тому числі німецький, і усіма засобами наближати мету - "побудову самостійної України". Німці прямо зазначали, що більшість заходів, які планувалися "Просвітою", а з часом і сама організація, були заборонені саме через засилля у ній оунівців, і насамперед, прихильників Мельника.

Тут треба спинитися ще на одному питанні, яке привертало велику увагу ЗіПо та СД. Йдеться про розкол всередині ОУН. Існування двох течій у націоналістичному русі постійно нагадує про себе на сторінках документів органів безпеки III рейху. "Бандер- та Мельник-групен" - так були називалися в них члени відповідних організацій ОУН.

З документів виразно видно, що для службовців СД ворогом № 1 була ОУН (б), члени якої підлягали поліцейському переслідуванню, арештом та ліквідації, зокрема після 30 червня. Доходило до того, що дуже часто активність якої-небудь організації, часто навіть ОУН (м), було прийнято за ОУН (б). Ставлення ж до ОУН (м), принаймні в початковий період окупації, було толерантіше. Її вважали менш "активною проблемою". В листопаді 1941 р. в одному з повідомлень служби безпеки відзначалося: "Мельниківська група ОУН не так різко прямує до самостійності, їм бракує ініціативи, тому вони менш небезпечні...". Згодом ця думка змінилася, свідченням чого був розгром мельниківської організації в Києві.

Вже в лютому 1942 р., оцінюючи стан справ у Східній Україні, службовці СД відзначали: "Серед українських національних груп

мельниківці, без сумніву, мають найбільший вплив. Бандерівська пропаганда... зовсім відкрито виступає проти Німеччини та її армії, що робить її цілі нецікавими для населення Східної України". І далі: "... Стосунки між Бандерою та Мельником знову стали гостріші. Обидва рухи намагаються використати німецькі установи проти своїх опонентів. В цьому мельниківці мають *крайці* можливості, бо німці не вважають їх повністю ворожою течією. У пресі рух Мельника став керівним. Якщо з допомогою захоплення та розстрілів керівних редакторів київську українську газету очищено від шкідливих елементів, то в редакторських кріслах провінційних газет переважає націоналістичний елемент, який віддає свої сторінки мельниківським тенденціям, а також постачає ОУН нелегальний папір".

До речі, німецька поліція ретельно слідкувала за пропагандистськими матеріалами підпілля, що з'являлися в містах і селах Східної України. Тексти багатьох з них наведені уповідомленнях ЗіПо та СД. За змістом вони мають протинімецький характер. Це стосується як бандерівських, так і мельниківських видань.

Німецькі органи безпеки, які добре розуміли, що в умовах Східної України будь-яка співпраця між націоналістичним рухом та більшовицьким підпіллям може мати дуже серйозні наслідки, гостро реагували на кожен випадок таких контактів. У звіті від лютого 1942 р. повідомлялося: "В київській окрузі контррозвідувальна боротьба проти комуністів щораз більше перетворюється в боротьбу проти українських націоналістичних частин... Виявлені попередньо зв'язки між НКВС і ОУН дуже близькі і скандальні". Там же йшлося і про спільні для обох сторін моменти: "Інтереси більшовиків і мельниківців дуже подібні. Йдеться про те, щоб по можливості посіяти серед українців ненависть...". Відзначалися спроби комуністів проникнути в українські організації, щоб через них знайти шлях до німецьких установ.

Отже, названі документи дають нам можливість побачити діяльність оунівського підпілля очима його ворогів і, без сумніву, є важливим джерелом вивчення історії українського визвольного руху часів другої світової війни.

УПА і Червона Армія (1944 р.)

Серед питань історії національно-визвольного руху в Україні періоду другої світової війни, які ще й досі лишаються майже не дослідженими, важливе місце посідає збройна боротьба УПА проти Червоної Армії. Слід зазначити, що ця прогалина дуже знижує рівень наукового вивчення названої проблеми. Адже навіть і на цій конференції висловлювалася думка, буцімто УПА воювала не з Червоною Армією, а лише з військами НКДБ-НКВС. Однак такий підхід доводить нас до повного нонсенсу: ОУН-УПА боролася проти радянської влади і сталінізму, але не боролася проти Червоної Армії, тобто проти основного інституту сталінської системи, головного знаряддя її внутрішньої і зовнішньої політики. Звісна річ, це не так. Численні документи, наприклад, німецької та англійської військових розвідок підтверджують, що це не так. Так, літопис УПА подає переклад зізнань радянського лейтенанта Шевелєва, що потрапив у полон до німців. "Наставлення повстанців дуже протиросійське, з бажанням відділитися назавжди від Росії, - казав він. - Це теж є причиною, чому російські солдати, хоч самі протибільшовицькі наставлені, воюють проти українців з великим завзяттям і ворожістю" (1). У звіті оберштурмбаннфюрера Вітиски від 17 січня 1945 р. вказано: "В околицях Самбора, Стрия, Лавочного й Ужока відбуваються запеклі бої між УПА та ЧА" (2). У доповіді військового міністерства Великобританії від 13 грудня 1945 р. "Про український націоналістичний рух і резистенцію в Україні" дається досить повна інформація про тактику партизанських дій УПА проти Червоної Армії і навпаки - Червоної Армії проти УПА (3).

Однак найбільша кількість документів з цієї теми зберігається в радянських, партійних та військових архівах. Більшість з них ще лишається невідомою широкому загалу. Ця доповідь є однією з перших спроб роздивитися проблему боротьби між УПА і Червоною армією під час вигнання німецько-фашистських загарбників із Західної України.

Одразу ж відзначимо, що саме ця боротьба поклала початок зав'язанню того складного вузла проблем - військових, політичних, ідеологічних, національних, психологічних тощо, який призвів до

надзвичайного загострення ситуації у західноукраїнському регіоні. Повернення Червоної Армії означало повернення сталінщини в Україну. Тож сама діалектика антисталінської боротьби неминуче штовхала ОУН-УПА до конференції з радянськими військами. В свою чергу, Червона Армія, що майже десять місяців вела бої з німцями на західноукраїнському терені, не могла миритися з наявністю в своєму тилу збройних загонів українських націоналістів, одним з основних об'єктів нападу яких саме вона й ставала.

Перші збройні сутички між УПА і Червоною Армією почалися ще на Правобережжі, але в Західній Україні вони стали досить численними. Це одразу ж відбилося у радянських військових документах. "За період дій з'єднань і частин армії на території областей Західної України, - повідомляв командуванню 1-го Українського фронту політвідділ 13-ї армії, - відзначено ряд випадків нападу націоналістичних фашистських банд на групи та поодиноких бійців" (4). Тільки за декілька тижнів 287-а стрілецька дивізія цієї армії втратила у сутичках з українськими націоналістами 36 чоловік вбитими, 8 - пораненими, 11 - зникли безвісти. Серед убитих було 8 офіцерів (5).

В цілому ж із січня 1944 р. тільки на терені Рівненської області націоналісти здійснили 154 напади на військові частини і окремих військовослужбовців, внаслідок чого було вбито 439 червоноармійців і офіцерів (6). Така досить велика кількість сутичок між УПА і Червоною Армією була викликана, крім інших факторів, ще й значною скупченістю загонів українських націоналістів на Волині, ліси якої були зручною базою для партизанської діяльності. За повідомленнями партійних органів Рівненської області, на її терені у січні-лютому 1944 р. діяло 56 загонів УПА, у кожному з яких налічувалося від 100 до 600 вояків (загальна кількість 10600 чол.) (7). Це були, за тими ж даними, "Поліська армія УПА на чолі з "Дубовим" і "Бористенем", що складалася з 5 куренів ("Шаули", "Ярми", "Берези", "Кори", "Лайдаки") кількістю 3,5 тис. вояків; Західна армія УПА на чолі з "Енеєм" (до 5 тис. чол.) та інші групи до 2 тис. чоловік (8).

Керівники УПА розуміли, що відкритий виступ партизанських загонів з їх в цілому поганим військовим вишколом і озброєнням мав би для УПА згубні наслідки, тож рекомендували їм у сутички з радянськими військами не вступати, а зберігати і продовжувати го-

тувати кадри для боротьби проти радянської влади після того, як їх війська підуть далі на Захід.

Проте майже з самого початку діяльність УПА проти Червоної Армії набула характеру партизанської війни з усіма типовими для неї методами та засобами боротьби: терористичними актами проти окремих військовослужбовців та невеличких загонів, диверсіями на шляхах комунікацій, збиранням розвідувальних даних про Червону армію (якими, до речі, нерідко обмінювалися з німцями на зброю) (9), проведенням пропаганди серед місцевого населення і в самій Червоній Армії з метою розкладання останньої із середини. УПА також проводила заходи щодо зриву радянської мобілізації та заготівлі армією сільгосппродуктів, а насамперед намагалася зірвати відновлення радянської влади в Західній Україні, у якому активну участь брала армія. Вся ця діяльність УПА мала досить помітні результати.

Мабуть, однією з найвагоміших втрат, що їх завдала УПА Червоній Армії, було поранення командуючого 1-м Українським фронтом генерала М.Ф. Ватутіна, яке призвело до його смерті. Сталося це саме напередодні наступу військ фронту на Правобережній Україні.

Подробиці нападу упістів на радянського генерала стали відомі з матеріалів допиту полоненого упіста Григорія Ундира - 1923 р.н., уродженця села Сіянци Рівненської області, начальника служби безпеки сотні, що здійснила цей акт. Ундир розповів, що це була сотня "Зеленого" (мабуть, псевдонім вигаданий, Ундир не назвав жодного імені) (10), яка була утворена на терені Рівненської області ще в січні 1943 р. і мала певний досвід боротьби з радянськими партизанами. 29 лютого 1944 р. сотня (десь близько 80 чол.) зробила засідку на дорозі між Сіяncями і Милятиним. Зранку партизанам вдалося розгромити радянський військовий обоз, а потім вони обстріляли ще й вантажну машину, водій якої втік. Надвечір на дорозі з'явилися чотири машини, три з яких були легкові. Біля Милятинських хуторів колону обстріляли з автоматів, кулеметів і гвинтівок, внаслідок чого одну машину було підбито, а інші, залишивши пораненого червоноармійця з охорони командуючого, швидко розвернулися і втекли (11).

Слід зазначити, що саме радянські офіцери досить часто ставали об'єктом нападів з боку УПА. У Львівській області, зокрема, тільки протягом двох тижнів (27.07-15.08) було вбито 11 офіцерів і 36 рядових (12). 2 серпня в селі Новоселка Підчасцького району Тер-

нопільської області було вбито Героя Радянського Союзу, майора, льотчика Я.Н.Топоркова (13). 9 серпня в селі Майдан Янівського району Львівської області, коли радянський літак здійснив у лісі вимушену посадку, націоналістами було вбито трьох членів екіпажу, а сам літак спалено (14). 29 серпня 1944 р. у Дрогобицькому районі упісти збили літак У-2, в якому загинули два офіцери з 8-ої Повітряної армії (15).

Здійснювала УПА напади і на окремі загони радянських військ. Так, у Тернопільській області в районі села Сюлько-Божикув Підгасцького району УПА обстріляла з гармат та мінометів, а потім піддала автоматико-кулеметному вогню 1-й батальйон зв'язку 1331-го стрілецького полку, що прямував на фронт. Внаслідок раптовості нападу та сили вогню батальйон зазнав значних втрат і був розпоршений. Тільки окремі бійці наступного дня почали збиратися в районі центрі (16).

Влітку 1944 р. активізувалася диверсійна діяльність УПА на залізницях. 10 серпня 1944 р. в районі села Добротвір Кам'янсько-Струмилівського району Львівської області було пущено під укис ешелон з боєприпасами, а 11 серпня на перегоні Кам'яно-Струмиліва-Ракети пошкоджено залізничне полотно, внаслідок чого сталася аварія. 8 вагонів військового ешелону було розбито (17).

24 березня 1944 р. в Рівненській області на бійців 1031-го стрілецького полку, що за нарядами політвідділу армії здійснювали заготівлю сільгосппродуктів, було вчинено напад. Худобу у червоноармійців було відібрано й роздано селянам (18).

Влітку 1944 р. у Городовицькому районі на Львівщині біля села Ляхи великий загін напав на 214 бійців і 18 офіцерів, які здійснювали мобілізацію місцевого населення до Червоної Армії. В бою загинули партторг артдивізіону 177-го армійського запасного стрілецького полку старший лейтенант Буденко, старший лейтенант Черномордов, зав.військовим відділом Львівського обкому КП(б)У, майор з обласного відділу НКВС та ін. З трьох бронемашин, що підійшли на бопомогу червоноармійцям, одну українські партизани захопили (19).

У свою чергу, і радянські війська не забарилися одразу ж після вступу на територію західних областей України вжити ряд заходів "для боротьби з бандерівцями". Так, в усіх полках 13-ї армії 1 Українського фронту з цією метою почали утворюватися спеціальні загони. Крім того, спеціальними директивами і наказами військовослужбовцям заборонялося пересуватися поодинокі чи не-

ликими групами без зброї, офіцерському складу не дозволялося оселятися поодинокі у квартирах і хатах. Вживалися додаткові заходи для посилення охорони приміщень штабів тощо (20).

Навесні 1944 р. спеціально для боротьби з УПА командування 1-го Українського фронту виділило зі свого резерву кавалерійську дивізію, а також 20 броньовиків і 8 легких танків (21). Ці сили нерідко використовували в протиупівських операціях, що здійснювалися на прохання місцевих радянських та партійних органів. Наприклад, у травні 1944 р. секретар Станіславського обкому партії Слонь повідомляв ЦК КП(б)У, що нестача власних сил не дала змоги "прочесати плавні та чагарники" поблизу сіл Карлів і Драгосилів, де зосередилися великі "бандерівські банди". Обком звернувся за допомогою до армії, і 12-го травня дві роти 36-го пластунсько-козацького полку Кубанської пластунської дивізії здійснили необхідну операцію. В ході бою, що точився майже добу, було знищено 150 чол. з боку повстанців і взято в полон 62 вояки (22).

Починаючи з весни 1944 р., після того як на українській терен прибула значна кількість військових частин НКВС-НКДБ, армія почала діяти у тісному контакті з ними у т.зв. "чекістсько-армійських операціях". Так, Тернопільський обком КП(б)У повідомляв, що у квітні-травні 1944 р. після просування частин Червоної Армії на Захід в північних районах області сталися "відкриті військові виступи" націоналістів, які "були придушені внаслідок проведення операцій великих військових з'єднань діючих частин Червоної Армії та військ НКВС" (23). У зв'язку з цим Тернопільський обком повідомляв ЦК КП(б)У, що, за їх даними, в квітні-травні 1944 р. під час підготовки наступу військ 1-го Українського фронту "головний провід ОУН дав вказівку командуючому Південної групи УПА "Енею" з метою зриву наступу Червоної Армії проти німецько-фашистських військ вивести з ладу основні шосейні та залізничні комунікації фронту на ділянці Дубно-Кременець, не допустити їх відбудови та приступити до активних бойових дій проти Червоної Армії". Але після невдалих озброєних виступів ОУН-УПА внаслідок того, що на терені Тернопільської області з квітня по липень фронт стабілізувався і прифронтна смуга була густо насичена радянськими військами, надійшов новий наказ керівництва ОУН-УПА: "Не виявляти ніякої активності, з військами у сутички не вступати, зберігати та продовжувати готувати кадри, створювати диверсійно-терористичні групи для подальшої боротьби проти радянської влади" (24).

У серпні-вересні війська НКВС спільно з військами 4-го Українського фронту проводили великі військові операції в Дрогобицькій області. Так, 3 вересня в Комарнівському районі розпочалася операція по ліквідації загонів УПА, що налічували до 1 тис. вояків. Було вбито 250 повстанців (25). 5 вересня розпочалося винищення УПА в Мединичському районі, під час чого було вбито 186 упівців (26). В цілому ж унаслідок спільних дій НКВС та 4-го Українського фронту на терені Дрогобицької області з 18 серпня по 9 вересня було вбито 1174 і захоплено в полон 1180 націоналістів, а також затримано 6 тис. тих, хто ухилявся від мобілізації (27).

До речі, мобілізація військовозобов'язаних до лав Червоної Армії в Західній Україні завдала далеко відчутнішого удару УПА, ніж військові операції радянських військ. На кінець вересня 1944 р. по Львівському військовому округу було мобілізовано 525 тис.чол., багато з яких могли стати вояками УПА (28).

Зазначимо також, що, крім вищезгаданих заходів, що їх проводила проти УПА Червона Армія разом з НКВС-НКДБ, вона й сама виконувала притаманні цим організаціям функції - "санітарів-чистильників" України від "ворожих елементів". До відновлення діяльності місцевих відділів НКВС-НКДБ цим безпосередньо займався "Смерш" - військова контррозвідка Червоної Армії, і займався досить ефективно. Начальник управління контррозвідки НКО "Смерш" 1-го Українського фронту генерал Осетров доповідав Хрущову, що разом з підрозділами військових частин фронту у квітні 1944 р., наприклад, "Смерш" здійснив 444 операції в 270 населених пунктах Рівненської, Станіславської, Волинської й Тернопільської областей, що мали за мету "изъятие участников ОУН, бандитов УПА и принадлежащих им баз снабжения". Внаслідок цих операцій було затримано понад 9 тис.осіб, з яких 540 чол. "виявились активними учасниками ОУН і УПА", 260 чол. було вбито; 530 складів розгромлено. Затриманих армія передавала органам НКВС-НКДБ, в спецтабори НКДБ, а також пересильним пунктам та військкоматам (29). Але нерідко армія і сама здійснювала "виконання радянських законів". Затриманих судили військові трибунали, які й здійснювали вироки. Так, у Старосамбірському районі Дрогобицької області було засуджено до розстрілу у серпні 1944 р. двох чоловік, а в місті Самборі двос були засуджені до повішення. Вироки було виконано публічно. Страчені були активні діячі ОУН-УПА (30).

Загалом армія дістала досить широкі повноваження щодо боротьби з повстанським рухом і активно ними користувалась. У наказі командуючого 8-ю Повітряною армією генерал-лейтенанта авіації Жданова та його зама по політроботі Ричагова, що був підготовлений на підставі директиви № 00307 Військової ради 4-го Українського фронту, наголошувалося на необхідності "нещадного винищення бандитів, що виступають проти радянських військ зі зброєю в руках", та репресій проти їхніх сімей (31). Антиповстанську спрямованість мали і т.зв. переселення громадян з прифронтової смуги - акції, що активно проводилися армією навесні 1944 р. і охопили сотні тисяч чоловік (наприклад, тільки в Станіславській області відселенню підлягало 75,5 тис. чол.) (32). У західних областях армія запроваджувала особливий військовий режим, що також мав сприяти боротьбі з упістами, і т.ін. Все це, безумовно, впливало не тільки на стосунки між армією і УПА, а й на стосунки між армією і місцевим населенням, що було тісно зв'язане з УПА.

В цілому ж участь армії у боротьбі з повстанським рухом значно підвищила ефективність антипартизанських дій. Водночас військові заходи, насильницька мобілізація, "відселення" і "виселення" місцевого населення, репресивні дії, що проводила Червона Армія на західноукраїнському терені, підвищували і чисельність її ворогів. За німецькими даними, кількість вояків УПА з кінця 1943 р. (40 тис.) і до кінця 1944 р. майже подвоїлася (33). (Мабуть, цифра ця була дещо нижчою, але зростання УПА під час боротьби з Червоною Армією мало стійку тенденцію).

Подамо з цього приводу ще одну цифру, яку наводить у своєму донесенні про діяльність НКВС Української РСР Л.Берія. Отже, за період з лютого по листопад 1944 р. внаслідок проведення чекістсько-військових операцій з метою ліквідації "оунівських банд" було вбито 50925 і захоплено живцем 42984 чол. З боку НКВС втрати становили (під час проведення операцій) 1424 вбитих та 1400 поранених оперативних працівників і офіцерів та бійців військ НКВС (34). Втрати серед військовослужбовців, мабуть, були за цей період дещо вищими. Щодо втрат ОУН-УПА, то, безперечно, що серед них далеко не всі були упістами.

Наголосимо ще на одному досить важливому моменті. Специфіка боротьби між УПА і Червоною Армією полягала ще й у тому, що радянські війська під час проходження через Україну значно "українізувалися" (багато армій 1-го та 4-го Українських фронтів

налічували до 80% українців). Тож УПА випадало боротися не проти іноземних загарбників, а проти єдинокровних братів-українців. За таких умов національно-визвольна боротьба ОУН-УПА набувала характеру громадянської війни, що було для неї досить негативним фактором як, до речі, і її взаємовідносини з німцями, що досить сильно роздмухувалися радянською пропагандою. Партизанська війна в Західній Україні створила для Червоної Армії, окрім військових, ряд інших проблем: "зовнішню" - у плані взаємовідносин з місцевим населенням і "внутрішню" - у плані ставлення до західних українців в самій армії. Однак це вже теми для іншого дослідження.

1. Літопис УПА. - Торонто, 1983. - Т.7. - С.212-213.
2. Там же. - С.217.
3. Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question, 1938-1951. - Kingston, Ontario-Vestal, New-York, 1987. - P.167-183.
4. Центр. арх. Міністерства оборони Росії, ф.393, оп.9023, спр.23, арк.148 (далі - ЦАМО).
5. Там же, ф.361, оп.6092, спр.110, арк.223.
6. Центр. держ. арх. громадських організацій України, ф.1, оп.23, спр.930, арк.68 (далі - ЦДАГО України).
7. Там же.
8. Там же.
9. Там же.
10. За даними, що має автор, справжній псевдонім командира сотні - "Жмайло".
11. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.930, арк.178-180.
12. Там же, спр.919, арк.19.
13. Там же, арк.26.
14. Там же, арк.13.
15. Там же, спр.926, арк.76.
16. Там же, спр.919, арк.16.
17. Там же, арк.13.
18. ЦАМО, ф.236, оп.2675, спр.78, арк.307.
19. Там же, ф.417, оп.10597, спр.93, арк.202.
20. Там же, ф.393, оп. 9023, спр.23, арк.148.
21. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.937, арк.7.
22. Там же, спр.954, арк.20.
23. Там же, спр.919, арк.24.

24. Там же.
25. Там же, спр.926, арк.75.
26. Там же, арк.78.
27. Там же, арк.77.
28. Підраховано автором за матеріалами: ЦАМО, ф.104, оп.11615, спр.3, арк.47.
29. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.928, арк.35.
30. Там же, спр.926, арк.78.
31. ЦАМО, ф.244, оп.2980, спр.77, арк.369 зв.
32. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.954, арк.23.
33. Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question. - Р.173.
34. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.926, арк.176.

Віктор Коваль

ОУН-УПА і Німеччина

Відносини між німцями і УПА в умовах німецько-радянської війни були продовженням і розвитком взаємин між ОУН та Німеччиною. Тому розгляд означеної у заголовку проблеми потребує висвітлення тих взаємин у попередні часи.

Міжвоєнний період. Політичною метою ОУН, створеної у 1929 р., була побудова Української Самостійної Соборної Держави (УССД). Це вимагало визволення українських земель, що були під владою чотирьох держав: СРСР, Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. Маючи велику підпільну мережу і тисячі патріотів, готових віддати життя за волю України, ОУН все одно не могла розраховувати на здійснення своєї мети тільки власними силами. Це вимагало використання зовнішніх союзників. Найпершим і найголовнішим союзником, природно, була Німеччина, що плекала агресивні заміри щодо тих самих країн, котрі були ворогами ОУН.

ОУН, як і її попередник - Українська військова організація (УВО), ніколи не була чийсь агентом. Співробітництво будувалося тільки на союзницькій основі. Капіталом ОУН була розвідувальна інформація, якою вона платила за послуги, що їй надавала німецька сторона. Члени ОУН могли співпрацювати з німецькою розвідкою,

сторона. Члени ОУН могли співпрацювати з німецькою розвідкою, проте тільки з відому та під контролем організації. Провід з охотою давав своїх людей на німецький розвідувальний вишкіл, насамперед для того, щоб мати власні професійно підготовлені кадри, придатні до контррозвідувальної роботи, бо найбільше ОУН тоді страждала від польської поліцейської агентури.

Німецька співпраця з УВО та ОУН почалася задовго до приходу нацистів до влади. При них вона стала ще тіснішою, хоч Гітлер зневажливо ставився до емігрантів, котрі запевняли, що мають вплив у своїх країнах. За домовленістю з німецькою військовою розвідкою, ОУН мала підняти повстання на західноукраїнських землях після вибуху німецько-польської війни. Цей план залишився невиконаним. Наступ німецьких військ був такий навальний, що вони з'явилися на Західній Україні й оточили Львів швидше, ніж оунівці підняли повстання. Можливо також, що після пакту між Гітлером і Сталіним провід ОУН більш ймовірним вважав прихід на Західну Україну не німецьких, а радянських військ.

Перед німецько-радянською війною: оунівці. Відношення до політики нацистської Німеччини стало найпершою причиною розладу ОУН на дві ворогуючі організації. Конфлікт виникнув під час зустрічі С.Бандери з А.Мельником в Італії у січні 1940 р. "Він, - писав Бандера про Мельника, - відкинув нашу вимогу, щоб плянування революційно-визвольної протибільшевицької боротьби не зв'язувати з Німеччиною, не узалежнювати її від німецьких воєнних плянів. Тимчій-Лопатинський (заступник Бандери. - В.К.) і я обстоювали становище крайового активу, що боротьба ОУН в Україні мусить бути достосовна передусім до внутрішньої ситуації в СРСР, а передусім в Україні, та що не маємо таких союзників, щоб здійснювати наші пляни з їхніми. Якщо б більшовики розпочали масове винищення чи виселювання національного активу на окупованих західних землях, щоб знищити головну базу організованого руху, тоді ОУН повинна розгорнути широку революційно-партизанську боротьбу, не дивлячись на міжнародне становище" (1).

Суть справи полягала в тому, що після укладення пакту із Сталіним, отримавши змогу без перешкод розгромити Польщу, Гітлер до розгрому Франції понад усе боявся погіршення стосунків з Радянським Союзом. Тому він категорично заборонив німецькій розвідці будь-яку діяльність проти СРСР. Відповідно, німецька розвідка (абвер) негайно заборонила Мельнику, котрий давно був її

спільником, чинити будь-що проти Радянського Союзу, бо Сталін відразу запідозрив би Гітлера.

Співробітництво ОУН з німцями будувалося на союзницькій основі. Тепер, виходячи з своїх інтересів, союзник вимагав пасивності супроти ще донедавна спільного ворога. Мельник відразу погодився. Бандера ж не хотів на вимогу німців без активного опору спостерігати, як НКВД винищуватиме його кадри на Західній Україні.

У лютому 1940 р. Бандера скликав у Кракові конференцію націоналістів, на якій підняв бунт проти Мельника, звинувативши його в нерішучості й пасивному опортунізмі, вигідному тільки німцям. На конференції стався розлам ОУН. Стара генерація залишилася з Мельником, більшість - молода генерація - пішла за Бандерою. У квітні 1941 р., знов у Кракові, бандерівці сепаратно провели II Великий збір революційних сил ОУН. На ньому Бандеру було проголошено головним провідником організації, Мельника - виключеним з неї. Фактично, стало дві ОУН - бандерівців і мельниківців.

Прибічники Бандери склали кістяк крайової організації. Іншої, власне, й не було. Тому під проводом Бандери опинилася фактично уся організація ОУН на Західній Україні. Мельник та його прибічники раніше в основному склали закордонний провід. Після розламу ОУН вони стали генералами майже без війська. Разом з розходженням у ставленні до німців, це визначило наперед шлях обох організацій. Бандерівська революційна ОУН організувала могутній вибух національно-визвольної війни, залишивши по собі безсмертну пам'ять патріотичного подвигу, нескінчений мартиролог героїв і мучеників боротьби за вільну Україну.

Розважливі мельниківці віділили, отримавши змогу у повосенний час узяти політичний реванш шляхом замовчування, навіть заперечення подвигу УПА. Зате згодом їхні симпатиками вже стали зображати загін поліського отамана Бульби та дві сотні прибічників Мельника на Волині початками тієї самої УПА...

* * *

У зв'язку з наближенням німецько-радянської війни Мельник та його прибічники зайняли позицію очікування, сподіваючись, що німці дадуть їм якесь місце при своїй владі в окупованій Україні. Навпаки, бандерівці готувалися самочинно проголосити там українську владу, певна річ, свою власну. У травні 1941 р. провід бандерівської організації видав "Політичні вказівки для членів розгортання боротьби за суверенну Соборну Українську Державу, щоб

приспішити її здобуття" (2). Ключове місце відводилося проголошенню Української держави та її уряду. Акт проголошення планувався провести у Львові після відходу радянських військ, із вступом до міста сформованого за пропозицією німецької розвідки бандерівського батальйону "Нахтігаль". З батальйоном мали без відому німців прибути до Львова лідери ОУН(б). Задум полягав у тому, щоб "скористатися хаосом зміни влади й узяти контроль над західноукраїнськими землями у свої руки" (3).

Бандерівський провід важив на те, що його самочинство може мати один з двох наслідків: а) німці визнають проголошений націоналістами український уряд; б) німці розженуть його. Другий видавався найбільш ймовірним. Проте і в другому випадку ясність також вважалося необхідним мати відразу, аби якнайшвидше зруйнувати серед населення Західної України, стероризованого більшовицьким пануванням 1939-1941 рр., будь-які ілюзії щодо "визвольної" місії німців, показати, що самостійну Українську державу треба здобувати у боротьбі з німцями.

Перед війною: німці. У панівних колах нацистської Німеччини не було єдності у питаннях політики щодо України. 2 квітня 1941 р. А.Розенберг, головний нацистський авторитет з національного питання на Сході, подав Гітлерові "Пам'ятку записку № 1", в якій розглядалися проблеми німецької політики на території Радянського Союзу після зайняття її німецько-фашистськими військами. Цю територію пропонувалося розчленувати на сім частин: 1) Великоросія, 2) Білорусь, 3) Прибалтика, 4) Україна з Кримом, 5) Донська область, 6) Кавказька область, 7) Туркестан (Середня Азія).

Про Україну Розенберг писав: "Політичним завданням для цієї області мала б бути вимога національної самостійності аж до наступного утворення власної державності з метою самій або в об'єднанні з Донською областю та Кавказом у Чорноморський союз постійно тримати під загрозою Москву та прикривати зі Сходу великонімецький життєвий простір. А економічно ця область одночасно мала б утворити потужну сировинну та харчову базу для Великонімецького району" (4).

План Розенберга передбачав збереження етнічного характеру східних територій. Лише Прибалтику він пропонував заселити німцями та переселенцями германського роду з інших країн. Головним для Розенберга було послабити та ізолювати Росію, що її він найбільше ненавидів і боявся. Звідси - задум утворити навколо Росії

ланцюг національних держав, залежних від Німеччини та ворожих до Росії. Однією з них бачилася й Україна.

Таких поглядів дотримувалися й деякі інші впливові особи в Німеччині, особливо серед вищих військових кіл. Як і Розенберг, вони підтримували контакт з українськими націоналістами задовго до війни, а перед самою війною створили з бандерівців два диверсійні батальйони, "Нахтігаль" і "Роланд", сподіваючись, що ті сприятимуть наступові вермахту на Україні.

Зовсім іншою була позиція Гітлера та служби безпеки (СД), що являла собою частину могутньої есесівської організації. Останній була підпорядкована також уся німецька поліція, котра на Сході мала контролювати тиллові райони на окупованій території. Вони не були проти того, щоб використовувати українських націоналістів в інтересах вермахту, але не більш того.

Гітлер не змінював своїх поглядів, викладених ним ще у 20-х рр. у "Майн кампф": європейська територія СРСР має стати життєвим простором для німців, націонал-соціалістська Німеччина її завоює і перетворить на свою власну. Онімеченню в майбутньому підлягала сама територія, а не місцеве населення. Його планувалося частково вигнати до Сибіру. Решта мала бути винищена або перетворена на ілотів. Такий був сенс задуму, що згодом став називатися "Генеральним планом Ост". Тому на загарбаній німцями території ні про яку Українську державу, навіть маріонеткову, не могло бути й мови.

Будь-яку гру з націоналістами у питаннях влади на Сході Гітлер вважав непотрібною і небезпечною. Непотрібною, тому що був переконаний у блискавичній перемозі над Радянським Союзом. Небезпечною, бо вважав, що політична автономія веде до незалежності. 30 березня 1941 р., на нараді з військовим командуванням, він виклав свої наміри:

"Майбутній вигляд політичної карти Росії: Північна Росія відійде до Фінляндії; протекторати в Прибалтиці, на Україні, в Білорусі. Боротьба проти Росії: винищення більшовицьких комісарів та комуністичної інтелігенції. Нові держави повинні бути соціалістичними державами, але без власної інтелігенції" (5). "Соціалістичні держави" Гітлера означали адміністративні утворення, в яких уся влада і велика власність належатимуть окупантам, а підкорене населення буде абсолютно безправим.

Аналогічні настанови Гітлер повторив Розенбергові 2 квітня, зневаживши його пам'ятну записку. На тій аудієнції він призначив

Розенберга "Уповноваженим по централізованому вирішенню проблем Східноєвропейського простору" і доручив створити спеціальне політичне бюро у справах Сходу. 20 квітня Розенберга було призначено керівником цього бюро. Організований ним апарат після початку війни став міністерством у справах окупованих Східних областей, Розенберг - міністром.

25 квітня 1941 р. Розенберг закінчив роботу над "Пам'ятною запискою № 2". Викладений в ній план уже цілком відповідав вказівкам Гітлера. Він передбачав створення на завойованій радянській території колоніальних саграцій у вигляді німецьких райхскомісаріатів Остланд, Україна, Московія. Україна за цим планом простягалася аж до Волги, включаючи територію автономної республіки німців Поволжя, але для українських націоналістів місця при владі в райхскомісаріаті не було (6).

Навіть не знаючи тих подробиць, офіцери абверу попередили бандерівців, аби вони не думали самочинно проголосити свою владу над Україною. Зокрема, застерігав їх від того капітан Ганс Кох, професор-славист, що служив офіцером абверу. Та провід ОУН (б) слухатися тих застережень не збирався. Уся його співпраця з німцями мала на меті українські інтереси, а не німецькі.

Розрис: бандерівці. 22 червня 1941 р. Німеччина напала на Радянський Союз, 30-го німецькі війська вже були у Львові. Того ж дня провід бандерівської ОУН проголосив у столиці Галичини Акт відновлення незалежності Української держави, оприлюднив склад її уряду на чолі з Ярославом Стецьком, оголосив про намір створити українську армію. Присутній на церемонії капітан Г.Кох не став їй перешкоджати й навіть виголосив привітальну промову. Ставлення німецьких військових, отже, було поблажливим.

Проте Гітлер був іншої думки про події у Львові. Німецька служба безпеки хутко взяла справу у свої руки й почала арешти. Бандеру німці не випускали з Кракова, там його й заарештували. Від нього вимагали відкликання Акту про незалежність. Не домігшись того, німці засадили Бандеру, Стецька та їхніх спільників до концтабору. Батальйони "Нахтігаль" та "Роланд" невдовзі було відкликано з фронту у далекий тил, переформовано у поліцейський батальйон і відправлено у Біларусь:

Розрис: німці. 15 вересня 1941 р., за чотири дні до взяття Києва, гестапо провело масові розстріли бандерівських активістів. Тисячі бандерівців опинилися у німецьких концтаборах. 25 листопада 1941

райзацкоманда С/5 поліції безпеки та СД розіслала таємний циркуляр до поліцейських команд у Києві, Дніпропетровську, Миколаєві, Рівному, Житоїрі, Вінниці:

"Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у райхскомісаріаті з кінцевою метою створення незалежної України. Усі функціонери бандерівського руху повинні бути негайно заарештовані й після ретельного допиту таємно зліквідовані як грабіжники.

Цей лист має бути знищений негайно після прочитання його начальником команди" (7).

Бандеріаці: курс на визвольну війну проти Німеччини. Конфлікт у питанні про незалежність України зробив бандерівську ОУН і німців непримиренними ворогами. Пішовши у підпілля, бандерівці не мали наміру миритися з німецьким плануванням. Радянсько-німецьку війну їхній провід оцінював як чисто імперіалістичну боротьбу між Гітлером і Москвою за володіння Україною. До Сталінграда оунівці не мали сумніву: переможе Гітлер. Це означало, що виборювати українську незалежність доведеться від Німеччини. Тому бандерівська ОУН узяла курс на підготовку до війни з Німеччиною. У постанові 2-ї конференції "ОУН Самостійників Державників", що відбулася у квітні 1942 р., говорилося:

"Враховуємо і близьку можливість збройної боротьби за Українську Державність в слушний час (розбиття Москви, загальне виснаження, зовнішнє і внутрішнє потрясіння Німеччини). Тому, щоб енергія народу не вилілась у партизанщину, але оформилась в широкий всенародний рух, який забезпечить повну перемогу, - ми вже тепер організуємо та мобілізуємо планово сили на всіх ділянках" (8).

Постанова містила найширшу програму дій. Ставилося завдання охопити впливом ОУН, її пропагандивною та організаційною роботою усі верстви українського суспільства - для спрямування зусиль народу на здобуття національного суверенітету шляхом збройного повстання.

Активність оунівців викликала глибоке занепокоєння окупантів. У 1942 р. у регулярних рапортах німецької служби безпеки (СД), що надсилалися до Берліну тричі на місяць, за кожні десять днів, першим пунктом стояли "націоналістичні прояви", а другим - "комуністичні прояви", де фіксувалися скинуті з літаків радянські парашутисти, диверсійні дії, листівки. Комуністична активність менше непокоїла СД, ніж оунівська, бо була цілком пов'язана з Москвою, і очікувана

тоді німцями перемога над СРСР мала покласти їй край. Навпаки, націоналісти мали опору на місцеве населення, виростили з нього і тому становили більшу небезпеку для окупантів. Націоналістів - усіх без розбору - окупанти у райхскомісаріаті України вилучували і нещадно знищували. В Галичині мельниківці та їхні організації діяли без перешкод.

Крім регулярних рапортів, до головного управління держбезпеки йшли й інші повідомлення. Ось одне з них:

"Берлін. 18.10.42. Таємно! Начальнику поліції та СД... Групу Бандери завжди слід розглядати як найбільш радикальний український визвольний рух. Саме рух Бандери найбільшою мірою виявляє лють проти німців. Він постійно акцентує, що треба "викинути німців геть" (9).

Повстання УПА. Саме у ті дні на Волині виступили перші два загони (сотні) бандерівців. Доти провід бандерівської ОУН свідомо гальмував формування своїх збройних сил, зосередившись на творенні підпільної інфраструктури, вишколі командних кадрів для свого майбутнього війська. Проте становище змусило прискорити збройний виступ. Зі сходу на Волинь проникали радянські партизани, із заходу - загони польської підпільної Армії Крайової. Вони чинили насильства над українськими селянами, грабували й палили села, котрі їх не підтримували, своїми діями провокували звірячі репресії німців проти населення. Перші бойові сотні, котрі стали початком бандерівської УПА, й були створені для захисту українського населення від усіх чужинців.

Перелом у війні. Якраз на той час припали важливі події на фронтах війни, які докорінно змінили усю світову воєнно-політичну ситуацію. У боях 23 жовтня - 4 листопада 1942 р. англійські війська розгромили італо-німецькі сили, що влітку того року вдерлися в Єгипет, загрожуючи Суецькому каналу. 8 листопада 1942 р. американські війська висадилися на узбережжі Північно-Західної Африки, в Алжирі та Марокко. Наступного дня до них приєдналися англійці. То був перший виступ американської армії у війні проти Гітлера. Загальним було враження, що Сполучені Штати завдадуть удар по гітлерівській "фортеці Європа" з півдня.

Ще більш важливі події сталися на радянсько-німецькому фронті: 19 листопада Червона Армія перейшла в наступ під Сталінградом й за три дні боїв оточила ударне угруповання гітлерівської армії, що влітку 1942 р. прорвалося до Волги. Одночасно радянські війська з

верхів'їв Дону наступали на Ростов, загрожуючи відрізати усі німецькі сили, що прорвалися на Північний Кавказ. Гостро потребуючи підкріплення на Східному фронті, Гітлер натомість змушений був літаками й морем перекинути цілу армію у Туніс, щоб обмежити англо-американські успіхи. Стримувати радянські війська, котрі вже наступали на всьому фронті, німецькій армії ставало дедалі важче. Нацистське військове керівництво вперше опинилося перед загрозою поразки.

Розенбергова спроба змінити політику щодо України. Загрозлива ситуація, яка створилася для гітлерівської Німеччини у війні з СРСР, змусила Розенберга, райхсміністра у справах окупованих Східних областей, та нацистське військове керівництво провести спеціальну нараду.

Нарада відбулася 18 грудня 1942 р., в Берліні. В її роботі взяли участь верхівка Східного міністерства, представники генштабу сухопутних сил і тилових органів військового командування на Східному фронті. Головний мотив виступів учасників наради полягав у визнанні того катастрофічного факту, що людські ресурси, на основі яких формувалися збройні сили Німеччини, були недостатніми, щоб забезпечити перемогу у війні, перш за все - над Радянським Союзом. Робився висновок: необхідно використати проти Росії людські контингенти України, найбільшої з окупованих західних республік СРСР. Звідси випливало: треба корінно змінити окупаційну політику, щоб привернути українське населення на бік німців.

Розенберг завжди був переконаний в тому, що Україну слід виділяти споміж інших радянських республік. 16 липня 1942 р., коли головні нацистські верховоди слухали настанови Гітлера про принципи окупаційної політики на Сході, один Розенберг зважувався висловлювати думки, які суперечили поглядам фюрера. У протоколі тієї наради М.Борман записав: "Райхслайтер Розенберг підкреслює, що, на його думку, в кожному райхсковісаріаті неогбхідне різне ставлення до населення. На Україні нам слід розпочати з культурних справ; там ми повинні були б розбудити історичну свідомість українців, заснувати університет у Києві і т.п.". Інший запис: "Розенберг продовжує: також на Україні слід заохочувати певні прагнення до незалежності". Після третього Розенбергового висловлювання на користь українців Борман записав у дужках, для пам'яті: " (Принатідно: декілька разів виявлялося, що Розенберг приділяє

надто багато уваги українцям; він хоче значно збільшити стару Україну)" (10).

Позицію Розенберга не можна оцінювати однозначно. Ясно, що до України, українців цей нацист з Прибалтики ставився позитивно. Але чому? Відомо, що з Україною він ніколи не був зв'язаний, але знав і підтримував багатьох українських політичних емігрантів, змушених шукати в Німеччині порятунку від російських більшовиків, що заволоділи Україною після її короткої самостійності. Більшовиків Розенберг ненавидів, а разом з ними і російський народ, котрий підтримав їхню революцію, надав їм неймовірну силу. Проти цієї сили Розенберг хотів спрямувати зросійщену Україну, збудивши в ній задушену комуністами національну самосвідомість, прагнення до державної незалежності. Певна річ, під німецьким протекторатом.

21 грудня 1942 р. Розенберг звернувся до Гітлера. Повідомивши про нараду з військовими, він прохав дозволу фюрера доповісти йому особисто про стан справ на окупованій радянській території та обґрунтувати політичні заходи, необхідні для поліпшення становища.

Пропозиція Розенберга зазнала цілковитого фіаско. Гітлер не лише відмовився прийняти свого райхсміністра, пославшись на зайнятість справами на фронті, а й висловив йому догану за втягування військових у справи, що їх не стосуються. У свою чергу, військове командування, представники якого брали участь у нараді з Розенбергом, дістали догану за втручання у політику.

УПА набуває сили. 7 лютого 1943 р. стався перший бій українських партизанів з німцями. Сотня УПА під командою І.Перегіньяка напала на гарнізон окупантів - пост жандармерії у м. Володимирець, на Волині, з метою здобуття зброї. Пост було розгромлено, запаси зброї забрано. 22 лютого сотня напала на німецьку залогоу райцентру, м. Висоцьке. У тому бою загинув командир Перегіньяк ("Коробка"). у ніч проти 11 березня друга сотня УПА, також задля здобуття зброї, напала на велику німецьку залогоу фабрики в Оржеві. В тому бою загинув її командир С. Качинський ("Остап"). Загибель командирів обох перших двох сотень УПА свідчила про недостатність бойового досвіду, але він швидко набувався.

Бандерівська ОУН перейшла до збройних дій проти німців раніше, ніж передбачалося, й не так, як гадалося. Становище змусило прискіпити виступ. Німці з-за поразок на фронтах почали тотальну мобілізацію. Вони виловлювали молодь для вивезення до райху. Молодь тікала до лісу. На Поліссі внаслідок цього множилися загони

отамана Бульби. За прикладом Ю.Тютюнника він - раніше за бандерівців - узяв для них назву УПА. На Волині виникали загони прихильників полковника А.Мельника. Цей плуралізм загрожував повторенням тієї отаманської стихії, що роз'єднувала сили українського народу і згубила визвольні змагання 1917-1920 рр.

З Білорусії та північного сходу України на Західну Україну, за наказами Москви, сунули загони червоних партизанів. Вони грабували й тероризували селян, а своїми акціями проти німців, навмисно провокували жорстокі репресії окупантів проти українського населення. Отаман Бульба домовився з партизанами про ненапад. Це дозволяло їм проходити без перешкод з боку його загонів.

У лютому 1943 р. 3-я конференція ОУН(б) ухвалила покласти край шкідливій отаманії, розгорнути регулярну партизанську армію, підпорядковану єдиному командуванню. Наступного місяця провід ОУН(б) дав вказівку про перехід до лісу української поліції Волині та Полісся. Основна маса поліцаїв виконала наказ 15 березня. До УПА перейшла й школа поліції на чолі з командиром. Повстали українські шуцмани громили німецькі команди, забирали з собою усю зброю та боєприпаси.

Загони УПА швидко поширювали територію свого контролю. У березні 1943 р. УПА розбила табори військовополонених у Ковелі та Луцьку. Радянські партизани того ніколи не робили. У Ковелі відділ УПА напав також на в'язницю і звільнив ув'язнених. 15 березня інший відділ УПА розбив великий загін німців біля с.Корчин, в Деражнянському районі. 28 березня сотня УПА захопила райцентр Олику. Бої з німцями наприкінці березня відбувалися коло міст Деражне, Луцьк, Ковель, Крем'янець. У першій половині квітня 1943 р. УПА опанувала Волинь і значну частину Полісся. По селах вона громила німецькі лігеншафти - установи по експлуатації українського сільського господарства, зривала поставки продовольства, захищала населення від німецьких грабунків та від вивозу на примусову працю до Німеччини.

Німці намагалися відразу знищити УПА каральними акціями, та свого не досягли. На початку травня 1943 р. вояки УПА заскочили на дорозі й знищили начальника імперського штабу штурмовиків (СА) В.Лютце разом з його охороною. Після того окупанти розгорнули велетенську каральну операцію, до якої залучили 10 армійських моторизованих батальйонів з артилерією, 10 тисяч німецьких жандармів та польських поліцаїв, що ними було замінено повсталу ук-

раїнську поліцію, 50 танків і бронемашин, 27 літаків. На залізницях, базуючись на Ковель, Здолбунів, Ківерці, діяло 5 бронепоездів. Керував операцією генерал фон дем Бах-Зелевський, командувач усіх антипартизанських сил на Сході. Протягом липня відбулося 35 запеклих боїв між відділами УПА та силами окупантів, у серпні - 24, у вересні - 15.

Тенденція до складу відбила неспроможність окупантів придушити повстання українських патріотів. Втрати сторін були дуже великі. Найбільше постраждало мирне населення - карателі по-звірячому винищили понад 5 тис. цивільних, десятки сіл було спалено. За підрахунками повстанців, німці та їхні колаборанти втратили понад 3 тис. людей забитими й пораненими. Власні втрати УПА становили 1237 забитих і поранених. Визнанням провалу карального наступу німців було зняття з посади Бах-Зелевського й заміна його генералом СС Прюцманом. Чисельність УПА у ході боїв не зменшилася, а значно зросла, бо до її загонів масово йшли нові бійці.

Чисельність сил, що боролися проти українського самостійницького руху, також безперервно зростала - за рахунок партизанів та поляків. За директивою Москви, червоні партизани з Білорусі й усієї України переходили на Волинь, яка була тоді головним тереном дій УПА. Радянські партизани рейдували, уникаючи сутичок з німцями, але завзято воювали з націоналістами. Об'єктивно вони виступали спільниками німців проти національно-визвольної боротьби українського народу. Усі радянські партизани були підпорядковані НКВС, а ця поліцейська організація була більш заклопотана політичними настроями населення окупованої території, ніж воєнними справами.

У боях з німцями, радянськими партизанами й польськими загонами УПА протягом 1943 р. опанувала сільські місцевості Полісся, Волині, Північного Поділля, поширила свої операції на Галичину. Окупанти контролювали тільки міста й залізниці. Радянські партизани, пересуваючись теренами Західної України, часто-густо мусили маскуватися під загопи УПА, чіпляючи на себе тризуби. Так вчинив, зокрема, С.А.Ковпак, відступаючи після невдалого рейду у Крапати. У серпні 1943 р. УПА роззброїла загони отамана Бульби та дві сотні прибічників Мельника. Багато людей з тих загонів добровільно вступило до лав УПА, котра стала єдиною збройною силою самостійницького фронту.

Друга спроба Розенберга. Катастрофічне погіршення становища окупаційної влади на Україні спонукало Розенберга вдаватися до нових заходів. На початку 1943 р. він видав декрет про земельну реформу на Україні. Селянам дозволялось удвічі збільшити присадибні ділянки. Було обіцяно розпустити колгоспи, що їх окупанти зберегли як винайдену комуністами довершену форму експлуатації селянства. Проте райхскомісар України Е. Кох категорично відмовився виконати декрет Розенберга.

Кох уособлював собою найбільш brutальну форму нацистської диктатури. Своїм підлеглим він постійно підкреслював, що доля українців - бути рабами німців, і тому всі ті, хто становитиме потенційну загрозу для панування окупантів на Україні, повинні знищуватися. Головне місце серед ворожих окупантам сил на Україні, на думку Гітлера й Коха, посідала інтеліганція, отже вона першою підлягала винищенню. Гітлерівський сатрап не робив таємниці з своїх поглядів, та їх не можна було приховати, бо вона втілювалися в дії окупаційної влади. Публічні висловлювання Коха про те, що немає більше ніякої України, а є лише німецька колонія, що батіг є атрибутом її управління, про українців як "недолюдей" були відомі не лише німцям, а написи "тільки для німців" у громадських місцях промовляли за все.

Загроза, що насувала на нацизм зі сходу, змусила Розенберга знову наполягати перед Гітлером на своїй пропозиції про зміну німецької політики щодо України. Протягом квітня 1943 р. він двічі ставив перед фюрером питання про увільнення Коха від обов'язків райхскомісара України. Обидва Розенбергові звернення залишалися без відповіді, аж поки 19 травня у ставці Гітлера, під Вінницею, не відбулася спеціальна нарада, присвячена проблемі німецької політики щодо України.

По суті, як завжди у Гітлера, то була не нарада, а арбітраж. У присутності Бормана Гітлер розібрав конфлікт між Кохом і Розенбергом та оголосив свою ухвалу.

Гітлер: українці та росіяни. Під час зустрічі з обома суперниками Гітлер в усьому підтримав Коха. Продовольство і робочу силу з України можна одержати, лише застосовуючи нещадне насильство і розстріли, підкреслив Гітлер Розенбергові, схвалюючи терористичну політику Коха. Розкритикувавши політичні побудови Розенберга, Гітлер відкинув як абсолютно нереальний найголовніший його політичний розрахунок на використання українського народу проти

російського. "Українці і великороси - втовкмачував фюрер своєму головному експерту з національного питання, - не протистоять один одному; якраз навпаки - Україна є колискою Росії, а українці завжди були найбільшими прихильниками великоруської імперії" (11).

З цієї заяви видно, що Гітлер у питанні ставлення українців до Росії цілком перебував у полоні офіційної царсько-більшовицької великодержавної пропаганди. Парадоксально, але їй додавала сили німецька пропаганда проти ОУН-УПА. Дії бандерівців, котрі перші в націоналістичному таборі збройно, як і червоні партизани, виступили проти окупантів, відразу викликали з боку німців зливу розлютованих звинувачень їх у... більшовизмі. Серед населення на теренах бойових дій УПА німці постійно розповсюджували листівки, в яких бандерівці зображувалися як агентура Москви. Цю ж тезу пропагувала німецька преса. Гітлер явно не розумів, що то була чиста брехня.

Гітлер і генерали: питання про Українську державу. Лише "слабкі генерали", саркастично говорив Гітлер 19 травня, можуть сподіватися, що зміна політики щодо України поверне становище на користь Німеччини. Проте до цієї теми йому незабаром довелося повернутися знову, й саме тому, що посяяні Рєзенбергом сподівання дали пишні сходи серед німецького генералітету.

Уже 8 червня 1943 р. Гітлер мусив провести у своїй гірській резиденції у Баварських Альпах нараду з генералами, скликану спеціально для того, щоб обговорити питання про військові частини для вермахту, сформовані з "східних", тобто підрадянських, народів. На тій нараді Гітлер виступив категорично проти таких частин. Та невдовзі питання постало знову, і поставив його вже сам Гітлер, щоправда, для того, щоб ще раз засудити й відкинути ідею.

1 липня 1943 р. в гітлерівській ставці відбулася командувачів груп армій, найвищої ланки німецького генералітету. Обговорювався запланований на ближчий час великий наступ на Курській дузі. Гітлерівські фельдмаршали й генерали вже втратили ілюзії про можливість перемоги над Радянським Союзом. Можливість перемоги взагалі не обговорювався. Все це являло собою разючий контраст з рішучими наступальними планами нацистського командування у попередні роки й бул мовчазним визнанням того, що виграти війну Німеччина не має сил. Перспектива можливої поразки змушувала німецьких генералів щоразу повертатися до думки про необхідність якимись політичними заходами зміцнити свою послаблену армію й мплятися навіть за ідею Рєзенберга використати Україну проти Росії.

Тим-то Гітлер у своїй промові спинився на пропозиції змінити політику щодо України, щоб показати безпідставність надій на будь-який вииграш для німців від її зміни. "Не слід, - говорив він, - допускати виникнення такого напрямку думок: "Може статися, що наші справи підуть погано; тоді все буде гаразд; тоді ми одержимо мільйон солдатів". Ми не одержимо абсолютно нічого, жодної людини" (12).

Втрачений шанс Гітлера? Гітлер не знав, що за його спиною вже почалося формування добровольчої української дивізії. Ідея належала мельниківцям, котрі виявляли цілковиту лояльність до окупантів і зверталися до них у питанні про українське військо ще з 1941 р. Тоді німці категорично відкидали цю ідею. Становище змінилося після катастрофи німецької армії під Сталінградом. З подачі позапартійного В.Кубійовича, відомого українського вченого-географа, за яким стояли мельниківці, справою зайнявся групенфюрер СС О.Вехтер, губернатор дисктрикту (округи) Галичина.

Вермахт був мононаціональним, тільки для німців. Тому усі іноземні добровольчі легіони, що воювали на боці Німеччини, включалися до складу військ СС. 28 квітня 1943 р., після згоди Гімmlера, у Львові було проклямовано формування позиції СС з українців.

Усі есерівські дивізії мали власну назву. Мельниківці прагнули вказати у назві довізії її національну належність, як натяк на початок української армії. Проте німці навіть у 1943 р. не хотіли давати націоналістам політичних авансів. Вони назвали дивізію "Галичиною" - за назвою дисктрикту (округи), який ще у 1941 р. був офіційно включений до складу Німеччини й став частиною її державної території.

Більшої політичної глупоти, ніж утворення тієї довізії, годі було уявити, бо ніщо не могло так сильно скомпрометувати українську справу у світі, як виступ на боці Гітлера, особливо коли той вже йшов до неминучої поразки. Бандерівці, для яких Гітлер був ворогом України, гостро засудили творення дивізії.

Гітлер вперше почув про українську дивізію тільки 23 березня 1945 р. Тому, говорячи з генералами у червні 1943 р., він не міг знати, що до "Галичини" зголосилося 82 тис. добровільців, з котрих було відібрано потрібних 13 тис.

Проте це зовсім не означало, що справжніх добровільців було багато. Про це свідчив надзвичайний захід, до якого довелось вдатися Вертерові, аби укомплектувати дивізію людьми. До неї пропонувалося йти тим, що ховалися й тікали до лісу, бо їм загрожував конц-

табір за ухилення від роботи у Німеччині за тотальною мобілізацією. В інструкції для вербувальних комісій, виданій 28 квітня 1943 р., говорилося: "Ті, котрі ухилялися від роботи, можуть бути прийняті. Пан губернатор зарядив, що наложена їм кара буде поминеною, якщо вони зголосяться на протязі трьох днів до СС стрілецької дивізії" (13).

З українців, отже, справді неможливо було створити цілу армію, союзну для Німеччини, як і казав Гітлер своїм генералам. Але було це у 1943 р., когли вся Україна стала гостро ворожою до німців через звирячу окупаційну політику. Зовсім іншим було становище у 1941 р. Тоді не тільки на заході України, а й на решті її території, у багатьох містах і селах, німців зустрічали квітами та хлібом-сіллю. На те були вагомі причини.

Радянське суспільство вступило у війну в стані тяжкої морально-політичної кризи. Ніде ця криза, спричинена антинародною політикою КПРС, не була такою гострою, як в Україні. Кріпацька колгоспна система, організований компартійною владою страшний голодомор 1932-1933 рр. зробили українське село глибоко ворожим до режиму, нав'язаного Україні Москвою. Село давало армії основний контингент солдатів. Люті репресії інтелігенції, особливо в Україні, антагонізували супроти режиму ту верству, з якої формувався офіцерський корпус. Такий стан переживало усе радянське суспільство, хоч і не однаковою мірою. Наслідком були фронтові катастрофи 41-го року. Цілі радянські армії й фронти (групи армій) розвалювалися під німецькими ударами наче купи полови - велика частина бійців і командирів Червоної Армії не бажала віддавати життя за антинародну державу, створену правлячою комуністичною клікою, за Сталіна з його нелюдською владою, що спиралася на терор органів держбезпеки та тотальну брехню компартійної пропаганди.

Подекуди радянське військо виявляло високу стійкість у бою, але в цілому цей найголовніший фактор боєздатності був у Червоної Армії в 1941 р. вкрай низький. Надто багато людей ненавиділо радянську владу за всі її знущання над народом. За тих умов проголошення незалежних держав, навіть з маріонетковими урядами, на місці західних республік СРСР, поза усяким сумнівом, дало б Гітлерові змогу здобути додаткові союзні армії для війни з Сталіном.

Нацистський фюрер у 1941 р., прагнучи загарбати усе, не вважав за потрібне навіть розглядати таку можливість. Лютий окупаційний режим та, особисто, звиряче повождення німців з мільйонами радян-

ських військовополонених ставали відомими й через лінію фронту. Навіть ті, хто ненавидів Сталіна та його владу, стали ще більше ненавидіти Гітлера з його нацистами. Разом з іншими факторами, це зміцнило Червону Армію й забезпечило перелам у війні на користь Радянського Союзу. Після того вже тільки політичні недотепи могли зважитися на військовий союз з нацистами, подібний до формування дивізії "Галичина" абощо.

Нова стратегія ОУН-УПА щодо німців. Перелам у війні докорінно змінив ситуацію. До нього виглядало так, що німці будуть завойовниками України. Бандерівська ОУН готувала сили до війни з німцями. Після переламу стало ясно, що Гітлер піде, а прийде Сталін, отже, для здобуття вільної України готуватися вже треба було до війни з червоними. Боротьба з німцями за таких умов стала марною та шкідливою.

Доцільно, з погляду проводу ОУН-УПА, була угода з німцями про ненапад. Така угода давала б змогу кожній стороні робити свої справи без завади з боку другої. Проте ця нова стратегія не мала успіху, бо німецькі справи на Україні - пограбування її економіки, масове примусове вивезення робочої сили до Німеччини - було саме тим, проти чого боролася УПА з дедалі більшим розмахом і успіхом.

Внаслідок операцій УПА у 1943 р. було на 70% зірвано поставки окупантам сільськогосподарської продукції із Західної України. Німці вперше змушені були довозити туди продовольство для своїх потреб з інших окупованих територій, навіть з самої Німеччини.

Того ж року рішучі дії УПА змусили командування угорських та румунських військ на Україні з метою уникнення зайвих втрат у боях укласти угоди про взаємний ненапад з командуванням Української повстанської армії. Внаслідок досягнутих угод загони УПА отримали змогу безперешкодно діяти на територіях, де перебували ці війська. Наприкінці грудня 1943 р. командир 25-ї угорської піхотної дивізії генерал Калмань зібрав у с.Піски, Рівненської області, своїх офіцерів для орієнтації та інструктажу. Офіцери почули від нього так:

"Панове офіцери! Зараз ми з вами перебуваємо на території, що кишить партизанами. Тут ви можете зустріти і польських, і радянських, і, нарешті, українських партизанів. Останні називаються бандерівцями за ім'ям свого вождя Бандери. Тому вам необхідно розібратися, проти кого саме ми провадимо боротьбу?"

Роз'яснюю: радянських та польських партизанів знищувати, українських партизанів-бандерівців не займати, бо проти нас вони не ведуть боротьби" (14).

Полонений офіцер з тієї ж дивізії на допиті 17 червня 1944 р. розповідав: "У Західній Україні значно легше, ніж у Східній, бо тут хазяї лісів бандерівці, котри проти угорців не виступають і навіть ставляться до них доброзичливо, допомагаючи вести боротьбу з радянськими партизанами" (15).

УПА і вермахт. На початку 1944 р. фронт наблизився до Західної України. На її територію відступила німецька 4-а танкова армія. 29 січня 1944 р. генерал Хауффе, командир XIII армійського корпусу із складу тієї армії, видав наказ про ставлення до УПА:

"Уже давно встановлено, що дії УПА проти німців набули менших розмірів й що німецькі солдати, котрі потрапили до рук УПА, у більшості випадків, після того, як у них відбирали зброю та умундирування й замінювали їм мундири на цивільний одяг, відсилалися назад до їхніх частин. Останніми днями націоналістичні українські банди шукали контакту з військами.

В одному випадку мала місце угода місцевого характеру: банда продовжуватиме боротьбу проти радянських банд та регулярних червоних військ, вона відмовляється боротися разом з німецьким вермахтом чи віддавати йому зброю.

Однак усі матеріали розвідки про радянські банди та регулярні війська влн передаватиме й, крім того, доставлятиме вермахтові захоплених полонених для допиту" (16).

У відношенні до УПА генерал Хауффе наказував своїм офіцерам керуватися такими "попередніми настановами":

"А) Загалом:

Сили УПА борються за вільну незалежну Україну й фанатично вірять у досягнення цієї мети, тому і німці, і росіяни є її ворогами. Зараз вони бажають провадити з нами переговори, бо вважають росіян більш небезпечними ворогами у даний момент".

Б) Зокрема:

1. Вести переговори із загонами УПА, котрі шукають зв'язку, слід тільки через підходящих офіцерів, що мають досвід у боротьбі з бандами.

2. Використати їх якомога більше в цілях ведення війни.

а) Щляхом припинення боротьби проти німців. (...)

б) Шляхом провадження боротьби проти Червоної Армії, радянських та польських банд. Для виконання поставлених нами бойових завдань з обмеженою метою у розпорядження УПА можуть бути надані у незначних кількостях боеприпаси і т.п. Створення запасів у УПА повинно бути цілком виключеним.

в) Видача німецьких солдатів та солдатів, які борються на боці Німеччини, що перебувають у руках УПА.

г) Повідомлення даних розвідки про Червону Армію та про радянські і польські банди.

д) Доставка узятих у полон УПА полонених Червоної Армії та радянських й польських банд для допиту.

3. Якщо неможливо буде досягнути згоди з УПА або якщо представники УПА у переговорах не будуть згодні з пунктом 2 наших настанов, то ми будемо боротися проти УПА так само, як і проти інших, й знищимо її" (17).

Такою була позиція командування XIII німецького корпусу, вироблена - це слід наголосити - після факту переговорів з одним тільки командиром загону УПА. З наведеного документа видно, що німецьке командування, як і на початку війни, було не від того, щоб використати українських націоналістів у власних інтересах. Проте вступати на шлях угод з УПА воно не наважувалося. Про це свідчив наказ штабу 4-ї танкової армії "Про взаємовідносини з націоналістичними українськими бандами", виданий 24 лютого 1944 р. Він складався з трьох коротких пунктів. Перший звучав категорично:

"Тепер, як і раніше, покласти в основу нещадну боротьбу проти банд усякого роду".

Проте другий пункт наказу - зовсім непослідовно - дозволяв використовувати зв'язки з загонгами УПА "для розвідки, особливо радянських банд", тобто пертизанів (18). Але будь-які угоди підписувати заборонялось. Це вже належало до політики. Політика на окупованій території була сферою дій нацистської служби безпеки.

Переговори з німцями. Могутнє зростання УПА змусило окупаційну владу піти на переговори з командуванням повстанської армії. Перший раунд переговорів відбувся 5 березня 1944 р., у Тернополі. З боку німців їх вів оберштурмбанфюрер СС Паппе, який діяв за дорученням начальника поліції безпеки та СД округи Галичина Вітиски. Командування УПА представляв Герасимовський.

"Приводом для переговорів, - заявив Паппе, - є розвиток так званих військових загонів ОУН, які від літа 1943 р. створюють дедалі зростаючі перешкоди у тилу німців на Східному фронті та здійснили ряд масових убивств поляків". Окупаційні власті не вожуть терпіти подібних ексцесів. Якщо не вдасться домовитися, то власті діятимуть нещадно проти бандерівських лісових груп, котрих треба "називати просто бандитами" (19).

"Бандитами" називають партизанів усі окупанти. Що ж до погроз, то саме той факт, що німецькі власті змушені були вдатися до переговорів, свідчив про їхню неспроможність придушити повстанський рух українських патріотів. У розпорядженні Вітиски був один-єдиний поліцейський охоронний полк на всю Галичину, а командування вермахту ледве стримувало фронт і виділяти частини війська для прочісування лісів не могло.

У своєму звіті про переговори Паппе писав, що Герасимовський виклав політичну лінію своєї організації так:

"Український народ за розміром є другим у Європі після німецького народу, його розмір і сила збудили в ньому справедливу вимогу про державну самостійність. Проте доведено історично, що у цій вимозі українському народові відмовлявано, а саме - відмова завжди походила від росіян. Тому він констатус, що його організація, котра на сьогоднішній день репрезентує ідею державної самостійності українців, бачить єдиного свого ворога в особі росіян, вірніше - у більшовиках, до боротьби з якими спрямовано прагнення організації" (20).

Прагнучи угоди про ненапад, представник ОУН не торкав питання про німецькі розстріли бандерівців. Він, разом з тим, заперечував будь-яку відповідальність проводу за збройні конфлікти з німцями, що мали місце після постановня УПА. Уся аргументація спрямовувалась на замирення:

"Треба покласти край тим помилковим думкам, що бандерівські групи нібито вбачають у Німеччині супротивника. Політичний розвиток Великої України був би іншим, якби Німеччина після визволення її (України) від більшовицького ярма у 1941 р. дала згоду українцям на самостійне державне правління". "Бандерівська група, зв'язана своєю ідеєю, змушена для своєї політичної мети працювати нелегально, але навіть у нелегальній роботі суворо передбачено - не діяти супроти Німеччини, а підготувати до рішучої боротьби проти росіян. Це було переконливо доведено тим фактом, що бандерівська

група приступила до створення, озброєння, вишколу своїх бойових загонів тільки у лютому 1943 р., тобто в той час, коли в результаті подій на Східному фронті необхідно було констатувати, що німці не зуміють перемогти Росію, як це здавалося на початку війни" (21).

Паппе добре знав, проти кого готувалися воювати бандерівці до перелама у війні, але нагадувати про це не став. Залишив він без відповіді й позорний натяк Герасимовського на неминучість поразки Німеччини, незважаючи на недозволеність навіть торкатися цієї теми у присутності німців.

Після огляду загальної ситуації сторони висунули свої пропозиції. Вимоги ОУН-УПА:

1) Німецькі власті надалі не арештовуватимуть бандерівців за нелегальну діяльність, "якщо ОУН-бандерівська група буде дотримуватися свого зобов'язання активно діяти виключно проти більшовиків".

2) Німецька охоронна поліція зобов'язується звільнити усіх заарештованих бандерівців, "щоб фізично зберегти їх для боротьби проти більшовизму".

3) Німецькі власті покладуть край усякій антибандерівській пропаганді з боку легальних мельниківських організацій (Український центральний комітет у Кракові, Український комітет взаємодопомоги у Львові та ін.), котрі обзивають ОУН(б) "більшовицькою заразою та більшовицькою агентурою".

4) Бандерівська ОУН матиме свободу дій у своїй пропагандивній, організаційній та військовій роботі, котра жодною мірою не повинна зачіпати німецькі інтереси. "Підготовча військово-організаційна робота поширюється виключно на майбутню боротьбу проти більшовизму або на бойові завдання, поставлені чи вказані німецькою стороною".

5) Окупаційні власті гарантують захист українців "від польського організованого терору та польських провокацій".

Герасимовський підкреслив поміркованість вимог проводу: він не наполягав на негайному звільненні Бандери. "Зате організація вимагає неосмінного звільнення усіх заручників, жінок, та дітей" (22).

Під кінець зустрічі Герасимовський виклав зобов'язання, що їх готувий був узяти на себе бандерівський провід. Паппе записав їх так:

1) "бандерівська група повністю й беззастережно виявляє солідарність до усіх німецьких інтересів - таких як підвіз, німецьке будівництво на сході, необхідні вимоги у тилкових районах".

2) Бандерівці передають німцям свою розвідінформацію "проти поляків, комуністів та більшовизму" (тут "комуністи" - це московські спільники у німецькому тилу, "більшовизм" - радянські партизани та Червона Армія. - В.К.).

3) "ОУН зобов'язується нічого не робити проти польського терору, але даватиме про нього матеріали німцям для вжиття заходів".

4) "Німці сприятимуть боротьбі бандерівців проти більшовиків" (23).

Це означало, що командування УПА за розвідінформацію вимагає зброї.

Сторони домовилися, що наслідки їхньої зустрічі мають бути розглянуті вищими інстанціями з кожного боку, щоб переговори могли бути продовжені у Львові. Протягом березня-квітня Герасимовський тричі зустрічався там з Вітською. Щоразу звіти про наслідки чергової зустрічі надтерміновими телеграмами летіли до головного управління державної безпеки (РСХА) у Берліні.

У Львові сторони легко могли дійти до згоди. Вітська добре бачив, що німецьким тиловим властям, котрі не могли самі впоратися з радянськими партизанами зі сходу, вигідніше співпрацювати проти них з незалежною третьою силою, якою стала УПА з її загонами, аніж воювати ще й з ними. За оцінками німецької розвідки, влітку 1944 р. УПА мала до 100 тис. бійців. Найбільше вони потребували зброї. Командування УПА не мало ані найменшого сумніву, що німців скоро буде вигнано із Західної України, а натомість з'явиться сталінська влада, з якою воно готувалося воювати. Проте, неспроможні відмовитися від мрії про свою Україну, німці не йшли на угоду.

Німці і УПА: остання стадія. 19 квітня 1944 р. начальник поліції безпеки і СД дистрикту Галичина Вітська провів зустріч з двома представниками абверу німецької групи армій "Південь". Обговорювалися контакти військової розвідки з УПА. Матеріали зустрічі Вітська виклав у телеграмі-рапорті шефові гестапо Мюллеру в Берлін.

Метою, повідомляв Вітська, було "з'ясування справжніх поглядів абвера щодо УПА". Начальник "Абверкоманди 101" підполковник Ліндгардт повідомив, що раніше він проводив свою розвідувальну роботу головним чином через військовополонених. Під впливом воєнних успіхів Червоної Армії "зараз майже неможливо залучати їх (військовополонених) для використання в німецьких інтересах. З цієї причини єдиною можливістю для нього залишається використан-

ня людей УПА". За лінією фронту "без зв'язку з УПА його розвідувальна діяльність була б немислимою". Начальник "Абверкоманди 202" підполковник Зелігер висловив аналогічні погляди.

Проте скоро контакти між загонами УПА та німцями припинилися. Бандерівці не з'являлися на домовлені раніше зустрічі з офіцерами абверу. Сталося це тому, що командування УПА повторило свою попередню заборону. Двоє командирів - сотник "Орел" та курінний "Кліщ" - за її порушення були розстріляні пред строем, незважаючи на їхні бойові заслуги.

У травні поліція безпеки зафіксувала зросте число бандерівських нападів на цивільних німців-господарників. 15 травня Вітіска надіслав черговий рапорт про УПА начальнику гестапо Мюллеру, в якому заявляв: "Умиротворення простору позаду лінії фронту в Галичині є можливим тільки шляхом придушення банд усіх відтінків" (24).

У липні 1944 р., після перемоги Червоної Армії у битві під Бродами, німецько-фашистські війська було вигнано із Західної України, тобто з усієї тодішньої території УРСР. У жовтні німців було вибито й із Закарпатської України, яка належала Чехо-Словаччині.

Лише тоді, нарешті, було досягнуто угоди між німцями та командуванням УПА. Зв'язкові УПА провели із Кракова через лінію фронту капітана Кірна, нового начальника "Абверкоманди 202". У місцевості поблизу Львова він зустрівся з представниками командування УПА-Південь.

Останні виставили свої умови: німецькі власті звільняють з концтаборів Ст.Бандеру та усіх інших ув'язнених українських націоналістів; німецька армія постачатиме загонам військовим умунидуванням, зброєю, засобами зв'язку, медикаментами; німці організують для людей УПА школи радіозв'язку та інших військових спеціальностей. За це УПА погоджувалася виділити людей для підготовки з них диверсійних груп, які б виконували завдання німецької сторони, залишаючись підпорядкованими повстанському командуванню. Крім того, УПА зобов'язувалася давати німцям власну розвідінформацію про Червону Армію.

Угоду було укладено. Як наслідок її, у квітні 1945 р. німці скинули з літаків декілька дрібних груп у районах Ковеля, Сарн, Воронімир-Волинського для диверсій на залізничному транспорті, що постачав радянські війська.

З свого боку, німці випустили з концтабору Ст.Бандеру та інших лідерів ОУН. Як бачимо, зроблено це було лише тоді, коли німецькі претензії на владу над Україною стали вже просто патологією. Матеріальних наслідків для УПА досягнута угода з командуванням вермахту не мала. Постачати УПА зброєю та усім іншим німці були неспроможні. УПА сама забезпечувала себе зброєю та боєприпасами, здобуваючи їх у боях з радянськими та польськими каральними силами.

Дві ОУН і німці. Становище, а звідси й позиція, бандерівців та мельниківців щодо німців докорінно різнилися. Мельниківці не мали власної сили і трималися лише догідливим послухом у стосунках з німцями. Формування "Галичини" мало на меті створити певну силу, але й ці розрахунки виявилися марними, бо контроль над дивізією німці не випускали з своїх рук, і вона, як була, так і залишилася чисто колаборантським утвором.

Зовсім інакше стояли справи бандерівців. Створення УПА надало їм великої сили. Спираючись на неї, вони діяли абсолютно незалежно. Мельниківці у стосунках з німцями завжди виступали прохачами, бандерівці - як рівноправна сторона, що не потребує будь-чєї милості й погоджується вести переговори тільки на умові визнання її інтересів, котрі вона вважає єдино законними і готова відстоювати їх силою.

Головною політичною рисою бандерівської ОУН та її повстанської армії було те, що вони виступали з державницьких позицій. Вже свої перші переговори з німецькою стороною представник командування УПА Герасимовський почав з того, що підкреслив: він репрезентує організацію, котра виступає від імені усього українського народу. Створивши величезну інфраструктуру, яка охоплювала своїм впливом усі західноукраїнські землі і опиралася на віддану підтримку українського населення, ОУН тим самим створила підпільну державу з її власними органами та законами, що виражали волю національно свідомої частини українського народу у боротьбі за незалежність.

З метою розширення політичної бази національно-визвольної боротьби командування УПА у липні 1944 р. провело збір представників різних українських партій. Вони утворили УГВР - Українську Головну Визвольну Раду, як вищий законодавчий орган, парламент патріотичних сил. Секретаріат УГВР став підпільним урядом Ук-

раїни у визвольній боротьбі. Усі наступні зносини з представниками іноземних держав проходилися від імені УГВР.

Висновки. Україна була найбільшою з країн, з якими німці мали справи на сході окупованої ними Європи. Тому взаємовідносини між ними мали величезне значення для обох сторін.

Коли брати ОУН, з одного боку, та Німеччину, з другого, у їхніх взаєминах, то обидві сторони певною мірою відзеркалювали одна одну. Обидві були розколоті у питанні про відношення до другої сторони, в обох випадках розколи мали дуже серйозні наслідки.

Розкол ОУН через незгоду у ставленні до Німеччини призвів до утворення бандерівської революційної ОУН, яка створила Українську Повстанську Армію і розпалила національно-визвольну війну проти гітлерівського й сталінського поневолення, що понад десять років палахкотіла на землях України.

Розкол серед нацистських правлячих кіл у питанні про незалежність України зробив неможливим її використання Німеччиною як активної сили у війні проти сталінської держави, можливо, позбавивши шансу на перемогу на Сході.

Примітки

1. Бандера Ст. Перспективи української революції. - Мюнхен, 1978. - С.11.
2. Визвольний шлях (Лондон). - 1961, № 7. - С.658.
3. Там же.
4. Der Nurnberger Prozess. In zwei Bande. - Band II. Berlin, 1957. - S.259.
5. Гальдер Ф. Военный дневник. В 3-х тт. - т.2. М., 1969. - С.429.
6. Documents on German foreign policy. 1918-1945. Series D (1937-1945). - Vol.XII. Washington, 1962. - Н.927.
7. Boshyk, Yury, ed. Ukraine during World War II. History and its aftermath. A symposium.- Edmonton, 1986. - P.175.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі -ЦДАГО України), фонд 57, од. зберігання 109, арк.312.
9. Народна газета (Київ), 1992, № 27.
10. Український історичний журнал. - 1971, № 6. - С.119-123.
11. Dallin A. German rule in Russia, 1941-1945. A Study of occupation policies. - London, 1957. - P.161.

12. Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte. - 154, № 2. - S.180.
13. Richtlinien fur die Werbekommissionen der SS -
Schutzen-Division Galizien. - Lemberg, 1943, 28. April. - S.1.
14. ЦДАГО України, ф.57, од. зб.109, арк.163-164.
15. Там же, арк.164.
16. Там же, арк.181.
17. Там же, арк.181-183.
18. Там же, арк.188.
19. Там же, арк.249.
20. Там же, арк.251.
21. Там же.
22. Там же, арк.255-257.
23. Там же, арк.257-258.
24. Там же, арк.225.
25. Там же, арк.264-266.

Виступи в дискусії

І в а н Г о н ч а р е н к о : Спасибі науковцям за нову інформацію щодо УПА, українського визвольного руху. Але давайте опустимось на землю, до нашої теперішньої армії. УПА - це організація, на ідеях якої повинні розбудовуватися Збройні Сили України. Це факт, який майже ніхто не бере сміливості відкидати. Однак ситуація в наших збройних силах склалася не на користь Української держави. Офіцери, солдати, сержанти мало знають про УПА, її гетьманів, про національно-визвольну боротьбу.

Армія повинна бути стороння політики. Але армія повинна захищати свою державу, українські вояки повинні бути патріотами своєї держави. А патріотів без ідеї не може бути. 300 спартанців затримали величезну перську армію, бо вони були патріотами вільної Греції. Українські студенти під Крутами стримували навалу більшовицьких загонів Муравйова, бо вони воювали за ідею і знали, що захищають. А без знання історії боротьби УПА, без знання українських героїв, які віддали своє життя за волю України, не може бути української армії. Раніше був орган, який проводив ідеологічні заняття з офіцерами, а зараз це, мабуть, нікому не потрібно.

Ми чекаємо на істориків, представників політичних партій для виступів перед офіцерами та солдатами. Згадайте: малоосвічені більшовицькі агітатори за декілька місяців повернули на свій бік частину російської армії.

У нас дуже багато фахівців, видатних спеціалістів з історії України, українського війська.

Чекаємо кращих представників української інтелігенції в наших казармах.

О л е к с а н д р Н и ж н и к : Я з великою увагою ставлюся до наукових досліджень вчених з проблем УПА і вважаю роботу цієї науково-теоретичної конференції плідною. Зі свого боку, звертаю увагу на позицію деяких членів українського уряду, які перешкоджають нашим зусиллям, твердячи, що бунтівники не можуть бути будівничими, а самі, проголошуючи єдність, не спроможні досягти її реально. Тому я поставив би питання так: як спільними зусиллями всіх організацій та окремих особистостей була створена УПА.

На основі такого підходу спробую перевести проблему в площину національно-державного виховання молоді в процесі розбудови Збройних Сил України. Воно має базуватися на ідеології національної державності та історії ОУН-УПА. На мою думку, для цього доречно використати: національно-патріотичне виховання всіх громадян України; національно-культурне відродження; військово-патріотичне виховання української молоді та інше.

Врешті-решт, у процесі розбудови Збройних Сил України треба дбати про підготовку не тільки людини з рушницею, а про виховання молоді, яка володіє українською мовою, знає історію свого народу і культуру, цінує спадщину батьків і розуміє, відчуває значення володіння зброєю.

Думаю, що для цього треба використовувати два напрями в роботі: теоретичний і організаційно-практичний. У теоретичному плані на першому місці має бути усвідомлення націоналізму та гуманізму як складових ідей національної державності. В зв'язку з цим треба, на мою думку, вкласти новий зміст у гасло "Україна для українців" на противагу нині діючому "Україна для всіх".

Настав час аргументовано визначити політичну ситуацію, в якій діяли ОУН-УПА. Матеріали, якими ми вже користуємось сьогодні, дають підставу зробити висновок: це була не друга громадянська війна в СРСР, це був національно-визвольний рух до волі, до свободи. Правда, в ньому були елементи громадянської

війни, але вони були інспіровані СРСР. Якщо всіма засобами довести народу України, що боротьба ОУН-УПА проти диктатури тоталітаризму мала на меті визволення від більшовицької навали, то прийде розуміння і національно-визвольного руху та особистостей, які брали в ньому участь. А хто з них буде визнаний героєм УПА - справа часу.

Гуманістична суть програмових засад ОУН-УПА в національно-визвольних змаганнях має бути доведена до людей засобами української художньої культури і в повсякденному спілкуванні за допомогою ветеранів ОУН-УПА. Державницькі традиції УПА свідчать, що не керівники боролися за владу, а, що на сьогодні дуже важливо, сам народ український боровся за владу для себе, до того ж не на чужій, а на рідній землі.

Гадаю, що державна адміністрація сьогодні ще не здатна створити реальний механізм національно-державного виховання молоді. Це можуть зробити: а) національна школа, без якої не буде національної свідомості і українського менталітету; б) національне мистецтво, особливо національне кіно, яке вирішально буде впливати на пробудження українства і засвоєння традицій України; в) соціально-психологічна служба Збройних Сил України; г) Спілка офіцерів України, яка має на меті консолідацію зусиль офіцерів армії і ветеранів УПА для створення Збройних Сил України парламентсько-правовим шляхом.

Таким чином, обравши стрижнем нашої роботи і свідомості ідею національної державності, використовуючи традиції УПА, ми зможемо виховати молодь, котра буде достойно боронити рідну Україну.

П а в л о Д о р о ж и н с ь к и й: Наші науковці, зокрема історики, повинні освітлювати історію України об'єктивно і спиратися на джерельні матеріали. На жаль, не всі цього правила дотримуються. Ніхто з нас не має права викреслити з доби визвольних змагань 1917-1921 рр. період гетьманщини, хоч ми можемо до цього дуже критично ставитися. Так і в часи другої світової війни, коли наша збройна боротьба точилася, властиво, ще в 1939 р. це була боротьба за державність Карпатської України, ніхто не може пересунути її рамки на жовтень 1942 р., що абсолютно не відповідає дійсності.

Основоположником УПА треба вважати отамана Т.Бульбу-Борвця, який створив "Поліську Січ", а потім вжив назву УПА. Згодом були створені збройні відділи під проводом полковника А.Мельника та збройні відділи С.Бандери. Ми сьогодні відзначаємо фактично

51-шу річницю повстання УПА. Так само не слід нам висувати тільки декого з історичних постатей цього століття. Ми повинні згадувати Симона Петлюру, еугена Коновальця, Андрія Мельника, Степана Бандеру, Олега Ольжича, Бульбу-Боровця, Шухевича-Чупринку - всі вони боролися за самостійну Українську державу. Визвольна боротьба 40-х років - це боротьба цілого українського народу, це національна боротьба всіх без різниці приналежності партійної, релігійної, походження і т.п.

Ігор Копотієнко: Мабуть, жоден період нашої історії не піддавався такій глибокій й інтенсивній фальсифікації, як друга світова війна. Цей період нашого народу ще не став історією. Це глибока рана, з якої струмує кров спотвореного світу, несправедливого ставлення до цілої нації, ганьбленого ставлення до цілих поколінь і окремих людей. Україна в другій світовій війні - це політика кадрів у державному апараті, оборонній промисловості, це питання нашої національної честі, розкомплексованості нації і звільнення соціально-політичної енергії, спрямованої на творення демократичної державності.

Наближається півстолітній ювілей закінчення другої світової війни. А в свідомості тисяч, якщо не мільйонів українців, та й не лише українців, а й людей інших національностей домінують штампні імперської ідеології, котрі з дитинства, день у день через радіо, телебачення, школу, пресу, вищу школу, обов'язкові урочистості, засоби образотворчого мистецтва входили у свідомість поколінь.

Ось штамп - "вітчизняна війна". Для кого вона "вітчизняна"? Що було за спиною вояка-українця імперської армії в 1941 р.? Зруйнована Українська держава і, як наслідок цього, поневолена нація, а за тим - політика багатопланового геноциду, засобами якого були не лише терор кулею, а й терор сипним тифом і голодом 1921 р., а також посягання терору ідеологічного з репресіями та судилищами над українською інтелігенцією й, нарешті, голод-геноцид 1933 р. Та потім ще репресії 1937-1938 рр. Від 1933 р. до 1941 р. надзвичайно коротка в часі відстань, і всі ці жахи були свіжими в свідомості вояка-українця імперської армії. То про захист якої "Вітчизни" могла бути мова в 1941 році?

Другий з поширених штампів: "Якби не Радянський Союз, то Україна була б поглинута Німеччиною". Те, що Гітлер хотів поглинути Україну, сумніву не викликає. Але те, що велегеський Союз, в якому Україна займала менш як 3% всієї території, не зміг її

захистити, настільки очевидний факт, що не потребує особливих доведень. Гітлерові дорогу на Україну промостив не хто інший, як Сталін.

Після блискучих перемог над Червоною Армією влітку 1941 р. перед Гітлером відкрилося широке поле діяльності в напрямі розвалу імперії. Гітлер не використав об'єктивних обставин, створених імперською системою і її провідником Сталіним для сприяння цьому історичному процесу. Саме Гітлерові належить заслуга в урятуванні Союзу від його повного розвалу. Своєю політикою терору щодо поневолених народів він змусив національні рухи на терені Радянського Союзу провести боротьбу на два фронти, не лише проти більшовицьких військ, а й проти себе.

Незважаючи на попередній сталінський терор, в Україні визріло глибоке невдоволення не лише сталінською системою, а й гітлеризмом. Ідея незалежності державності оволодівала українським населенням. Вона була оформлена в діях УПА, в саботажах і повстаннях на Великій Україні.

Саме про цей загальнонаціональний опір гітлеризмові воліє менш за все говорити радянська історіографія. В лютому 1943 р. в м.Павлограді вибухло повстання, яке охопило майже всю лівобережну частину Дніпропетровської області. Основним осередком його був гарнізон української залізничної поліції. З приходом Червоної Армії значна частина керівників повстання була заарештована. Багатьох з тих, кого німці повісили або заарештували під час придушення повстання, комуністичні органи кваліфікували як націоналістів. Мабуть, так воно і було. За часів М.С.Хрущова частину керівництва було звільнено з ув'язнення, і вони написали "звіти" про підпільну діяльність, але тепер уже під керівництвом обкому компартії. Звіти писалися під психологічним тиском, тому вірогідність їх надзвичайно мала. Але факт залишається фактом. Було повстання. Повстали українці. Чи це не предмет для наукового дослідження? Є ще живі люди, які свідчать, що під час війни в Дніпропетровську та навколишніх селах були місцеві ОУН, українські націоналістичні клуби, видавалася націоналістична газета "Вільна Україна", відроджувався спів національного гімну.

В 1943 р. війська Червоної Армії прийшли в Україну не як визволителі, а як завойовники. 2 млн. українців - неозброєних, ненавчених, підлітків, інвалідів - були кинуті на вірну смерть заградзагонами НКВС проти щільного вогню німців.

Разом з Червоною Армією повернулися старі порядки: потягнулися ешелони ув'язнених на Північ і Далекий Схід, по селах з'явилися загони міліції, які вигрібали хліб у селян. На повну потужність запрацювали МДБ, суди і прокуратура. З активного політичного і культурно-господарського життя була виключена геть уся нація.

Надто багато віддала Україна на жертвовник війни, щоб байдуже ставитися до її наслідків. А чого домоглася вона в результаті: державності? свободи? добробуту?

В а с и л ь Г о р б а ч у к : Розповім про події на Берестейщині, у Березівському районі. Багато імен, подробиць, епізодів забулося, однак найважливіше збереглося в пам'яті.

Невдовзі після "визволення" (середина липня 1944 р.) радянською владою нашого району на фронт мобілізовано багатьох односельчан. Декого з допризовного віку почали затагувати в "истребительские батальоны по борьбе с бандитизмом". Мені цієї долі вдалося уникнути. Восени я пішов у восьмий клас, тільки-но було відкрито школу в райцентрі (м. Береза). Ще за часів окупації ходили чутки про діяльність українських партизанів на півдні області й на Волині. Тому нова влада спішно готувалася до боротьби з ними.

Одного разу, здається, у 1946 р., мати сказала мені, що "у нас були партизани, українські, бо говорять по-українському". Перше, про що я її запитав: "Що взяли?". З її дальшої розповіді з'ясувалося, що поведінка цих воїнів контрастувала з тими звичаями, які були встановлені у нас під час діяльності червоної партизанки за німців (за короткий порівняно час у селян не стало свиней, овець, телят - усе це "відстріляли", забирали кращі речі хатнього вжитку, одяг чоловічий і жіночий, перевертали все, шукаючи сховане, пиячили).

Одного разу в суботу ввечері, коли я прийшов з міста переодягнутися і взяти продуктів, у двері постукали. До хати увійшло чоловік десять. Мене охопили і страх і цікавість. Запитавши, чи нема сторонніх, з'ясували, хто я такий, попросились повечеряти й заночувати. Мама пішла готувати вечерю, а ми (нас було у батьків п'ятеро) допитливо й з острахом придивлялися й прислуховувалися до них. Вони розпитували мене про навчання, про чутки, якими наповнене місто. Відповідав я в стані нервового напруження сухо, якимось незв'язно.

Накрили до столу, повечеряли (без випивки). Їхній командир запропонував заспівати, "трохи розважити гостинних хазяїв". І ось неголосно, але якимось зворушливо полилася пісня "Ми, українські

партизани, нащадки славних козаків...". Не знаю чим пояснити, але раптово спало нервове напруження. Чи ті, з ким було страшно ватагу зустрінутись, виявилися доброзичливими хлопцями, чи заговорило якусь національне почуття від української патріотичної пісні, в мене бризнули сльози. Потім ще і ще співали різних пісень - патріотично-партизанських, й розважально-жартівливих (про комуну, колгоспне життя і т.ін.) Сиділи без світла, досить пізно полягали спати, а вранці вже вони пішли в ліс.

Несподіване відкриття, що то не вовкулаки якісь, як переконувала офіційна пропаганда, залишилося теплим спогадом на все життя.

Після того пам'ятного вечора відбулося ще немало зустрічей. Склад груп дещо змінювався, хоч завжди хтось був із "старих", уже добре знайомих. Не раз приносили якусь нову літературу - листівки, журнали, брошури (десь діяла підпільна друкарня), а головне - пісні. Хвилювали серце й западали в душу слова: "Ну і що ж як прийдеться померти у похідній шинелі, житах, ми у вічі сміємося смерті, а умерти прийдеться лиш раз...", "Моя Україно прекрасна, борні і крові сторона...", "... Я люблю свою хату поліську, я люблю свій зажурений ліс". Уже згодом, навчаючись в університеті, я відкрив, що слова деяких пісень належать відомим поетам, однак більшість з них була складена самими повстанцями. Це ще один доказ того, що сюди пішов цвіт нашої молоді, герої-романтики, які без надії сподівалися вибороти волю Україні.

Отже, пісня, яка фактично вберегла українську націю, формувала ментальність нашого народу і тут була одним з головних засобів пробудження національної свідомості, своєрідним "євшан-зіллям".

Значна увага приділялася друкованому слову. Пригадуються невеликі за форматом журнали "Перець", "До зброї", брошури, які для камуфляжу мали цілком "колгоспно-радянські" назви (наприклад, "Про хід ремонту тракторів", і под.). Досі пам'ятаю дотепні карикатури з відповідною текстовкою: "Не для пса ковбаса" (про марні намагання німецької окупаційної влади пожитися добром України); "Сталін вирівнює" (Сталін відрізує значний шмат українських земель на користь ПНР) та ін. Той факт, що це збереглося у пам'яті ось вже протягом півстоліття, свідчить про неабиякий емоційно-мистецький рівень та актуальність тих матеріалів, про безперечний талант їхніх авторів.

І все ж, мабуть, найважливішою складовою частиною пропагандистської роботи були особисті контакти з населенням, індивідуальні

розмови. Командир підрозділу Конопленко, а також рядові Липа, Веселий та інші могли годинами вести цікаві бесіди про трагічну долю України, жертовну визвольну боротьбу, викликати на дискусії, дозволяли мені відстоювати "комсомольську" лінію, а потім аргументовано доводили облудність офіційних доктрин і догм.

Схвальні відгуки про усну пропагандистську роботу мені доводилося чути й від інших осіб. Так, один з військових розповідав, що, потрапивши в полон, "зазнав такої ідеологічної обробки, що й найкращий політрук позаздрив би їх умінню агітувати". Однокурсниця по університету родом з Полтавщини ділилася зі мною спогадами про те, як вона була послана в одне із сіл Галичини для проведення комсомольської роботи, але невдовзі під впливом представників УПА "багато-що зрозуміла по-іншому", "інакше почала дивитися на дійсність". Однак сила їх пропаганди була не в якихось спеціальних прийомах, а у поширюваній ними правді, у тому глибокому переконанні, що саме на їхньому боці справедливість. Звичайно, утвердити цю справедливість не було сил, панував терор, люди боялися.

Не могу забути відповіді Конопленка на одне з моїх запитань: "Чи вірите ви в перемогу? Погляньте на карту, - кажу, - яка величезна держава Радянський Союз і яка порівняно з цим невеличка латка території, на якій іде партизанська боротьба. Надто нерівні сили!". Він відверто відповів: "Справді, якщо незабаром не завалиться советська влада, то наш рух раніше чи пізніше буде придушений. Але справа, за яку ми змагаємось, не загине. Незалежність вимагає жертв. За нами прийдуть нові борці. Так, як усі ми певні, що завтра сонце зійде, так само віримо, що відродиться Україна".

Ці мої знайомі загинули в різний час, останній з них (псевдонім Єрмак) - у 1952 р. Однак чим далі, тим яскравіше сяятиме на нашому історичному небосхилі Українська Повстанська Армія! Це були діти нашого народу і вони вмирали за нас. Пам'ять про їхній подвиг зміцнюватиме наступні покоління в ідеї нації. Бійці УПА своєю смертю подолали смерть нації.

Ю р і й З е л е н с ь к и й : Сучасні праці з історії УПА надзвичайно актуальні і змістовні, проте мають здебільш узагальнюючий характер. У них недостатньо аналізується конкретна діяльність окремих підрозділів УПА, наводяться великі статистичні дані, які мають значні розбіжності.

Щоб написати правдиву історію УПА, необхідно докладніше досліджувати конкретні дії УПА і на їх основі робити узагальнення. Тобто рухатися від часткового до загального.

Згадаємо такі "частковості", тобто конкретні дії підрозділів УПА у Волинській області. Дуже вдалим було захоплення 21 березня 1943 р. куренем УПА райцентру Горохів. В тій операції розгромили жандармерію, звичайно, за попередньою домовленістю. Німецькі поліцаї присидналися до повстанців і були частково роззброєні. Незайнятими залишилися тільки сильно укріплені гестапо і гебітскомісаріат. Після тієї операції курінь з великими трофеями передислокувався на південний схід у Новозбаришівські та Бранівські ліси.

Очололював Горохівський курінь з чотирьох сотень курінний "Остап" (Олекса Брись) із села Рачин. Можливо, то я його виступ слухав, до речі, з історії української символіки, ще до того, як він став повстанцем, у Горохові під час окупації. То була струнка молода людина з тонкими рисами обличчя, задумлива, на вигляд інтелігентного, не войовничого складу. В періодичній пресі писали, що його схопили радянські партизани в 1944 р. та передали за лінію фронту властям, де він був засуджений і висланий на Колиму. Висловлювалося припущення, що він живе десь у Радянському Союзі. Так, живе курінний і дай Бог йому здоров'я. Приїжджав відзначати видатні події, пов'язані з УПА. Зокрема, виступав 9 вересня 1990 р. на посвяченні могили 29 повстанців чоти "Берези" в с.Загорів. На жаль, не було його на науковій конференції з нагоди 50-річчя УПА.

Відвагу і героїзм виявили повстанці чоти "Берези" того ж куреня, які утримували оборону в монастирі села Загорів з 9 по 11 вересня 1943 року. Майже дві доби вони відбивали шалені атаки переважаючих більш як у 10 разів сил німецької жандармерії та поляків-поліцаїв, що зненацька оточили обложених у монастирі повстанців. Полягло в тому бою 29 ге. зів. Одному пораненому кулеметнику пощастило перележати непомітним на стіні муру розбитого та згорілого монастиря, лише кільком повстанцям вдалося втекти.

В публікаціях, безумовно, ніякої згадки немає про вияви героїзму окремими повстанцями, а вони були не поодинокі. Пригадую, як у червні 1943 р. прохідив перший напад чети Горохівського куреня на німецький гарнізон, розташований у гуральні села Конюхи. Повстанці встановили на могилках гармату і послали в гарнізон свою людину підірвати смінь із солодом, залити ним територію, підпалити склади та викликати пані: у в гарнізоні. Та пролунав лише

один гарматний постріл. Через несправність гармати чи недостатню підготовку стрільців обстріл не продовжували. Німці, звичайно, встигли викликати допомогу з району і почали відстрілюватися. Кухар гарнізону кинув у повстанця гранату, від якої той і загинув, загорілася церква.

Запам'ятався мені сивий батько того повстанця, що, безумовно, не знав, де воює його син, але довго стояв і мовчки вдивлявся в дим, який рівно здіймався над обрієм у блакитне небо. Мабуть, щось відчувало батьківське серце...

Безумовно, командування чоти припустилося якоїсь тактичної помилки, та героїчний вчинок залишається героїчним вчинком. Слава герою! Тільки наступного разу повстанцям вдалося подалати гарнізон тої гуральні.

Безумовно, повстанці, що брали участь або загинули в боях проти німецьких окупантів, повинні бути прирівнені до захисників Батьківщини. Їм повинна віддаватися і належна шана.

Добрим починанням було спорудження у 1990 р. за ініціативою місцевого осередку Руху України могили загиблим 29 повстанцям в селі Загоріві та в інших селах. Але багато ще залишається безвісних і невизначених могил та місць. Першорядним завданням сучасників має бути визначення, перепоховання та позначення могил повстанців, що загинули. Щоб ніхто не був забутий!

Необхідно також вшанувати й мирне населення, яке гинуло під час каральних акцій окупантів.

Ставлення повстанців до місцевого населення, звичайно, було доброзичливим, бо вони одержували від нього як матеріальну, так і моральну підтримку. Стосунки між ними склалися в цілому на засадах взаємодопомоги і дисципліни непартизанського складу. Щоб не наражати селян на небезпеку, засідок в селах та поблизу них не влаштовували, встановили відповідне чергування у постачанні продовольством і т.ін.

Злодійство й мародерство в УПА суворо каралися. Запам'ятався мені чотовий без одного ока, що, казали, втратив його від німецької розривної кулі, яка влучила й вибухнула з випередженням. Так він просив господаря дозволити його хлонцям покуштувати грушок у садку. На той жорстокий час таке було незвичним.

Проте деякі категорії населення, радянські партизани, розвідники й армія подекуди ставали жертвами, можливо, некресованого УПА чи "підтасованого" терору. Від таких дій необхідно

відмежуватися й суворіше, ніж фашистські, засудити, щоб не затьмарювати світлу пам'ять про героїв.

Таким чином, із сказаного випливає, що з метою правдивого відтворення героїчних дій УПА, визначення, відзначення та позначення місць історичних подій і, що найважливіше, поховань загиблих необхідно спільними зусиллями Всеукраїнського Братства Вояків УПА, Інституту історії України АН України та інших організацій створити регіональні експедиції із залученням до них широких кіл громадськості. Ці пошуки треба організовувати швидше, поки ще ветерани спроможні допомогти.

Д а н и л о Ш у м у к : Історія мого життя унікальна. Як політв'язень я відсидів більше за всіх - 42 роки, 6 місяців і 23 дні, з яких 5 років - у Польщі.

Я коротенько скажу про себе і про те, що я знаю. З березня 1943 р. я став інструктором вишкольної групи. Наша група переїжджала з місця на місце і проводила лекції. Зокрема, я зачитував резолюції ПІ Великого збору. З постанов бачив, що було б краще, якби назву ОУН замінили на якусь іншу.

Я був свідком боїв за Загорівський монастир. Бачив, як літаки кружляли над монастирем і скидали бомби, як по його стінах біла артилерія. Коли я обминув це пекло і заїхав у штаб загону, то дізнався, що оборону протягом доби тримала лише одна чота. Про ці події я написав книгу, до якої зробив 22 фотографії з описом кожної. Але мене заарештували і посадили на 10 років. А це - один з епізодів героїчної історії УПА.

Ю р і й Т а р а с о в : Батько мій відсидів у Комі АРСР (ст. Інта, Воркута) 10 років. Він там був "бандерівцем", а ми, його сім'я, "бандерівськими бандитами" тут, в Україні, і залишасмося ними досі: у чергах, на мітингах, у розмовах обивателів - всі, хто за тризуб і синьо-жовтий прапор - всі бандерівські бандити!

В більшовицькій пресі завжди вбивали клин між бандерівцями і мельниківцями. "П'ята колона" більшовизму, яка існує в усіх структурах влади, в усіх партіях і в Рухові, продовжує робити те ж саме.

Потрібно покласти цьому край і вважати і бандерівців і мельниківців, а також усіх інших просто героями України.

Потрібно винести рішення на конференції про реабілітацію бандерівського руху, УПА та ОУН. Щоб наші ветерани також одержували пенсію, як і радянські, і мали право носити свої нагороди.

Президентіві України
Президії Верховної Ради України
Президії Академії Наук України
Міністерству оборони України
Міністерству освіти України
Міністерству культури України
Головному архівному управлінню України

*Рекомендації
Всеукраїнської наукової конференції*

"Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр."

Всеукраїнська конференція, присвячена 50-річчю УПА, 25-26 серпня 1992 р. заслухала і обговорила наукові доповіді, повідомлення і спогади ветеранів національно-визвольної боротьби в Україні. Конференція рекомендує урядовим, науково-дослідним та освітнім установам здійснити такі заходи:

Конференція ставить питання про те, щоб законодавчі органи нової України визнали ОУН, УПА, УГВР найбільш послідовними борцями за незалежність України, а вояків Української Повстанської Армії - воюючою стороною і надали їм та їхнім родинам і всім учасникам національно-визвольної боротьби 40-50 років пільги, якими користуються інваліди та учасники Великої Вітчизняної війни та війни в Афганістані.

Конференція вважає необхідним організувати судове розслідування злочинної антинародної діяльності керівних структур КПРС-КПУ і СРСР-УРСР, спрямованої на придушення національно-визвольної боротьби кращих сил українського народу за самостійну Україну.

Констатуючи практичну недоступність документів НКВС-МДБ-КДБ з історії боротьби цих репресивних органів проти ОУН-УПА, що суперечить указові Президента України, конференція наголошує, що це робить неможливим об'єктивне висвітлення національно-визвольної боротьби в Україні та підкреслює необхідність створити максимально сприятливі умови для наукових досліджень історії

ОУН-УПА в 1930-1950 рр. Зокрема, потрібно законодавчо визначити термін зберігання документів у відомчих архівах. Просити уряд України домогтися повернення в Україну архівних матеріалів, що стосуються репресій проти громадян нашої держави, зокрема учасників національно-визвольної війни 1940-1950 рр.

Конференція вважає необхідним розгорнути широку науково-дослідну роботу з історії ОУН-УПА і УГВР та більшовицьких репресій в Україні на базі наявних архівних матеріалів та запису свідчень ветеранів національно-визвольної боротьби. Доцільно перетворити Науковий центр Братства вояків УПА у підрозділ Інституту українознавства Академії наук України у Львові, а також надати йому статусу координаційної установи з проблем національно-визвольної боротьби 1930-1950 рр. Залучити до науково-дослідної роботи в цій галузі установи АН України, професорсько-викладацький склад вузів, установи Головного архівного управління, Міністерства оборони, Міністерства освіти, Товариства краєзнавців України та інші громадські організації.

Конференція рекомендує перевидати в Україні томи "Літопису УПА", які вже вийшли друком на Заході, та організувати спільну з канадськими видавцями публікацію наступних томів серії.

Конференція вважає необхідним включати до навчальних програм середніх шкіл та вузів матеріали з історії УОН-УПА і УГВР та видати посібники і методичні матеріали з цих питань.

Вважаємо за необхідне увічнити героїчну боротьбу УПА в каплицях, пам'ятних знаках, музейних експозиціях, художніх творах та кінофільмах.

Музей історії Великої вітчизняної війни реорганізувати у Музей історії національно-визвольної боротьби українського народу з експозицією про діяльність УПА.

Увічнити пам'ять визначних діячів національно-визвольного руху у назвах вулиць і майданів. Зокрема, перейменувати вулицю Юрія Коцюбинського в Києві на вулицю Романа Шухевича.

Організувати розшук поховань та упорядкування могил вояків УПА.

Створити Білу Книгу жертв більшовицьких репресій спрямованих проти учасників національно-визвольного руху в Україні 1930-1950 рр.

Визнати день 14 жовтня (День Святої Покрови) - Днем Збройних сил України.

Видати збірку матеріалів конференції, доручивши її упорядкування оргкомітетові конференції.

Прийнято Конференцією 26. 08. 1992 р.

ЗМІСТ

Від упорядників	2
-----------------------	---

25 серпня

<i>М. Горинь</i> . Історія УПА і сучасність (вступне слово)	4
<i>М. Прокоп</i> . УПА і демократизація програми ОУН	6
<i>В. Косик</i> . Ставлення німців до ОУН і УПА	10
<i>С. Процик</i> . Розвиток програми визвольної боротьби ОУН (1943-1945)	33
<i>С. Бутко</i> . ОУН - УПА і українсько-російські відносини	37
<i>А. Камінський</i> . Визвольна боротьба і питання жертв УПА	39
<i>І. Козак</i> . Підпільний Український Червоний Хрест, його структура і завдання	42
<i>Г. Дичковська</i> . УПА і гуманізм	45
<i>А. Жуківський</i> . Як творилася Українська Повстанська Армія	51
<i>І. Міткалик</i> . Українська Повстанча Армія - Українська народно-революційна армія отамана Тараса Бульби-Боровця	67
<i>Т. Кузьо</i> . За що воювала Українська Повстанська Армія?	72
<i>Є. Стахів</i> . Еволюція українського націоналізму - від тоталітаризму до демократії: Думки про ОУН (бандерівців)	75

26 серпня

<i>Г. Дем'ян</i> . Цілі, форми і метод агентурно-провокативних дій більшовиків проти УПА	83
<i>В. Михальчук</i> . Світла і тіні українського збройного спротиву у другій світовій війні	97
<i>В. Сергійчук</i> . Радянські партизани про ОУН - УПА	119
<i>Ю. Покальчук</i> . До питання про національно-визвольні змагання в Україні періоду другої світової війни: напрямки, сили, протидії	125
<i>М. Коваль</i> . Бандерівське підпілля на території третього райху	131
<i>І. Білас</i> . Форми та методи діяльності НКВС-МДБ у боротьбі проти ОУН - УПА	136
<i>В. Кучер</i> . Українська повстанська армія в Закарпатті	157
<i>С. Бідокінь</i> . Слідчі справи НКВС: джерелознавчі проблеми	167

І. Козак. Політичний і людський профіль генерала Чупринки	170
Р. Заарич. Революційна стратегія УПА	177
В. Чумаченко. Підпілля ОУН на Одещині у 1941-1942 рр. . .	181
О. Голобуцький. УПА й поляки: довгий шлях до порозуміння	183
П. Медведок. Українське націоналістичне підпілля в Східній Україні за документами поліції безпеки та СД	186
В. Гриневич. УПА і Червона Армія	194
В. Коваль. ОУН - УПА і Німеччина	200
Виступи в дискусіях	225
Рекомендації конференції	236

Редактор В.В.Стехун
Оригінал-макет підготували Т.Ф.Демченко, О.В.Бувагло
Коректори С.К.Тарасенко, Т.Ф.Демченко

Підписано до друку 18.12.92 Формат 60x84 1/16 Ум.друк.арк.13,95
Обл.вкл.арк.15 Тираж 600. Зам.924 1992 р. Ціна договірна

Поліграф.-д-ца Ін-ту історії України АН України
Київ-1, вул.Грушевського,4